

www.keu.kz

№ 1 (68) 2023

ISSN 1998-7862

**ҚЭУ ЖАРШЫСЫ:
ЭКОНОМИКА, ФИЛОСОФИЯ,
ПЕДАГОГИКА, ЮРИСПРУДЕНЦИЯ**

ЖУРНАЛЫ

ЖУРНАЛ

**ВЕСТНИК КЭУ:
ЭКОНОМИКА, ФИЛОСОФИЯ,
ПЕДАГОГИКА, ЮРИСПРУДЕНЦИЯ**

JOURNAL

**BULLETIN OF KEU:
ECONOMY, PHILOSOPHY,
PEDAGOGICS, JURISPRUDENCE**

Қарағанды 2023

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Аймагамбетов Е. Б. [Yerkara Aimagambetov], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан), председатель;

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА

Накипова Г. Н. [Gulmira Nakipova], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Мануэль Фернандез-Грела [Manuel Fernandez-Grela], доктор PhD, [экономика], Университет Сантьяго де Компостела (Испания);

Владимиров Желю [Zhelyu Vladimirov], PhD, [экономика], профессор факультета экономики и бизнес-администрирования Софийского университета им. К. Охридского (Болгария);

Абрамов Р. А. [Ruslan Abramov], доктор экономических наук, профессор, [экономика], заведующий кафедрой государственного и муниципального управления Российского экономического университета им. Г. В. Плеханова (Россия);

Алимбаев А. А. [Abilda Alimbaev], доктор экономических наук, профессор, [экономика], НИИ регионального развития (Казахстан);

Азаров В. А. [Vladimir Azarov], доктор юридических наук, профессор, [юриспруденция], Омское региональное отделение Российской академии юридических наук (Россия);

Бакишев К. А. [Kairat Bakishev], доктор юридических наук, профессор, [юриспруденция], НИИ Экономических и правовых исследований, Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Байтенова Н. Ж. [Nagima Baitenova], доктор философских наук, профессор, [философия], Казахский национальный университет им. Аль-Фараби (Казахстан);

Жанакова Н. Н. [Nazigul Zhanakova], кандидат экономических наук, ассоциированный профессор, [экономика], старший эксперт центра экономических исследований и прогнозирования АО «Институт экономических исследований» (Казахстан);

Игнатюк А. И. [Anzhela Ignatyuk], доктор экономических наук, профессор, [экономика], профессор кафедры экономической теории, макро- и микроэкономики Киевского национального университета им. Тараса Шевченко (Украина);

Минжанов Н. А. [Nurlan Minzhanov], доктор педагогических наук, профессор, [педагогика], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Муликова С. А. [Saltanat Mulikova], доктор педагогических наук, профессор, [педагогика], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Панзабекова А. Ж. [Aksana Panzabekova], кандидат экономических наук, доцент, [экономика], главный научный сотрудник Института экономики КН МОН РК (Казахстан);

Сихимбаев М. Р. [Muratbay Sikhimbaev], доктор экономических наук, профессор, [экономика], Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

Татарян В. Г. [Vladlen Tataryan], доктор юридических наук, профессор, [юриспруденция], Московский университет МВД России им. В. Я. Кикотя (Россия);

Тургель И. Д. [Irina Turgel], профессор, доктор экономических наук, [экономика], директор (начальник) подразделения, Школа экономики и менеджмента, заведующий кафедрой теории, методологии и правового обеспечения государственного и муниципального управления (Россия);

Ханов Т. А. [Talgat Khanov], доктор юридических наук, доцент, [юриспруденция], НИИ Экономических и правовых исследований, Карагандинский университет Казпотребсоюза (Казахстан);

ҚЭУ Жаршысы
Ғылыми басылым

Вестник КЭУ
Научное издание

Bulletin of KEU
Scientific publication

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры, информации
и общественного согласия Республики Казахстан.

Свидетельство № 3672-Ж от 11 марта 2003 года.

Подписной индекс: 74106
Учредитель: Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза

Год основания журнала — 2003.

Периодичность издания — 4 номера в год.
Языки публикаций: казахский, русский, английский.

Ответственность за аутентичность и точность приводимых в статьях цитат, имен, названий и иных сведений, а также за соблюдение законодательства о защите интеллектуальной собственности несут авторы публикуемых статей.

МАЗМҰНЫ

ЭКОНОМИКА • ECONOMY

<i>Меруерт Әлжаппарова, Мұратбай Сихымбаев, Гүлнар Сраилова</i> ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТҮРҒЫН ҮЙ ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛГІНІҢ БАСТАПҚЫ НАРЫҒЫН ТАЛДАУ	7
<i>Жанар Аубекерова, Елена Краснощекова, Қолқанат Қоңыртаева</i> ДАМЫҒАН ЕЛДЕРДІҢ МЫСАЛЫНДА ҚАЛАЛАРДЫ АВТОМОБИЛЬДЕУ ПРОБЛЕМАЛАРЫН ШЕШУ	14
<i>Валерий Бирюков</i> ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТАУ-КЕН ӨНДІРУ САЛАСЫН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ ...	18
<i>Махабат Омарова, Гүльмира Накипова, Ирина Лапина</i> ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МҰНАЙ-ГАЗ СЕКТОРЫНЫҢ ЖАЛПЫ ҚОСЫЛҒАН ҚҰНЫ МЫСАЛЫНДА ЕКІ ФАКТОРЛЫ СЫЗЫҚТЫҚ МОДЕЛЬ	24
<i>Татьяна Пупышева, Мухтарима Жетпісбаева, Альфия Кузнецова</i> ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖОСПАРЛАУДЫ ЖЕТІЛДІРУДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРДЫҢ РӨЛІ	27
<i>Максим Степанов, Анна Легостаева, Галина Филюк</i> ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕШЕЛІК ӘРІПТЕСТІК ЖОБАЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ МЕХАНИЗМІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫНЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРДЫ БАҒАЛАУ ӘДІСІ	33

ПЕДАГОГИКА • PEDAGOGY

<i>Любовь Лисицына, Татьяна Тен, Тасен Кан</i> DOMAIN DRIVEN DESIGN ФИЛОСОФИЯСЫ БОЙЫНША АУКЦИОНДЫ МОДЕЛЬДЕУ	43
--	----

ФИЛОСОФИЯ • PHILOSOPHY

<i>Бірлік Қыздарбеков</i> ЕУРОПАДАҒЫ ҚЫПШАҚТАР	48
<i>Мержан Топашов</i> МӨНГІЛІК ЕЛ ИДЕЯСЫНЫҢ ТАРИХИ НЕГІЗДЕРІ.....	52

ҚҰҚЫҚТАНУ • ЮРИСПРУДЕНЦИЯ • JURISPRUDENCE

<i>Аянура Абулгазинова, Лейла Аренова</i> «ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЗАМАТТАРЫНЫҢ ТӨЛЕМ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН ЖӘНЕ БАНКРОТТЫҚТЫ ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ ТУРАЛЫ» ЖАҢА ЗАҢДА ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛ-АУҚАТТЫ МЕМЛЕКЕТТІГІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ	6059
<i>Даурен Балғымбеков, Арайлым Құлибек</i> ПАРАҚОРЛАРДЫ ҰСТАҒАН КЕЗДЕ ЖАУАП АЛУДЫҢ ТАКТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	64
<i>Адель Садуақасова</i> БРАКОНЬЕРЛІККЕ ҚАРСЫ ЕУРОПАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕНІ ТАЛДАУ	70
<i>Болат Сейтхожин, Болат Сәрсембаев, Аликжан Феткулов</i> СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ	76
<i>Владилен Татарян, Владислав Ковшевацкий</i> ҚОҒАМДЫҚ ТӨРТІПКЕ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ҚАУІПСІЗДІККЕ ҚОЛ СУҒАТЫН ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҮЗУШЫЛЫҚ ҚҰРАМДАРЫНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ	84
<i>Владилен Татарян, Оксана Ладыгина</i> ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АДАМНЫҢ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ КЕПІЛДЕРІ: НЕГІЗГІ ПРОБЛЕМАЛАР МЕН ОЛАРДЫ ШЕШУДІҢ ЖОЛДАРЫ	89
АВТОРЛАРҒА АҚПАРАТ	94

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА • ECONOMY

<i>Меруерт Альжаппарова, Муратбай Сихимбаев, Гульнара Сраилова</i> АНАЛИЗ ПЕРВИЧНОГО РЫНКА ЖИЛОЙ НЕДВИЖИМОСТИ В КАЗАХСТАНЕ.....	7
<i>Жанар Аубекерова, Елена Краснощекова, Колканат Коньртаева</i> РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ АВТОМОБИЛИЗАЦИИ ГОРОДОВ НА ПРИМЕРЕ РАЗВИТЫХ СТРАН	14
<i>Валерий Бирюков</i> ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ГОРНОДОБЫВАЮЩЕЙ ОТРАСЛИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН	19
<i>Махабат Омарова, Гульмира Накипова, Ирина Лапина</i> ДВУХФАКТОРНАЯ ЛИНЕЙНАЯ МОДЕЛЬ НА ПРИМЕРЕ ВАЛОВОЙ ДОБАВЛЕННОЙ СТОИМОСТИ НЕФТЕГАЗОВОГО СЕКТОРА РК.....	25
<i>Татьяна Пунушева, Мухтарима Жетписбаева, Альфия Кузнецова</i> РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВУЗОВ КАЗАХСТАНА	28
<i>Максим Степанов, Анна Легостаева, Галина Филюк</i> МЕТОД ОЦЕНКИ СРАВНИТЕЛЬНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ КАК ОДИН ИЗ ПУТЕЙ ОСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА ОЦЕНКИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОЕКТОВ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	34

ПЕДАГОГИКА • PEDAGOGY

<i>Любовь Лисицына, Татьяна Тен, Тасен Кан</i> МОДЕЛИРОВАНИЕ АУКЦИОНА ПО ФИЛОСОФИИ DOMAIN DRIVEN DESIGN.....	43
---	----

ФИЛОСОФИЯ • PHILOSOPHY

<i>Бирлик Кыздарбеков</i> КЫПЧАКИ (ПОЛОВЦЫ) ЕВРОПЫ	48
<i>Мержан Топашов</i> ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИДЕИ ВЕЧНОЙ СТРАНЫ	53

ҚҰҚЫҚТАНУ • ЮРИСПРУДЕНЦИЯ • JURISPRUDENCE

<i>Аянура Абулгазина, Лейла Аренова</i> РЕАЛИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА КАЗАХСТАН В НОВОМ ЗАКОНЕ «О ВОССТАНОВЛЕНИИ ПЛАТЕЖЕСПОСОБНОСТИ И БАНКРОТСТВЕ ГРАЖДАН РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН»	60
<i>Даурен Балгимбеков, Арайлым Кулибек</i> ТАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДОПРОСА ПРИ ЗАДЕРЖАНИИ ВЗЯТОЧНИКОВ	65
<i>Адель САДВАКАСОВА</i> АНАЛИЗ ЕВРОПЕЙСКОГО ОПЫТА ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ БРАКОНЬЕРСТВУ	69
<i>Булат Сейтхожин, Болат Сарсембаев, Аликжан Феткулов</i> ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ	76
<i>Владилен Татарян, Владислав Ковшевацкий</i> ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СОСТАВОВ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ, ПОСЯГАЮЩИХ НА ОБЩЕСТВЕННЫЙ ПОРЯДОК И ОБЩЕСТВЕННУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ	84
<i>Владилен Татарян, Оксана Ладыгина</i> ГАРАНТИИ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ	88
ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ	95

CONTENTS

ЭКОНОМИКА • ECONOMY

<i>Meruert Alzhapparova, Muratbai Sikhimbayev, Gulnara Srailova</i> ANALYSIS OF THE PRIMARY RESIDENTIAL REAL ESTATE MARKET IN KAZAKHSTAN	7
<i>Zhanar Aubekerova, Elena Krasnoshchekova, Kolkanat Kongyrtayeva</i> SOLVING THE PROBLEM OF AUTOMOBILIZATION OF CITIES ON THE EXAMPLE OF DEVELOPED COUNTRIES	14
<i>Valeriy Biryukov</i> INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE MINING INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	18
<i>Makhabat Omarova, Gulmira Nakipova, Irina Lapina</i> TWO-FACTOR LINEAR MODEL ON THE EXAMPLE OF THE GVA OF THE OIL AND GAS SECTOR OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	24
<i>Tatyana Pupyshcheva, Mukhtarima Zhetpisbayeva, Alfiya Kuznetsova</i> ROLE OF STATE AUTHORITIES IN IMPROVING THE STRATEGIC PLANNING OF THE ACTIVITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN KAZAKHSTAN.....	27
<i>Maxim Stepanov, Anna Legostaeva, Galina Filyuk</i> THE METHOD OF ASSESSING COMPARATIVE ADVANTAGES AS ONE OF THE WAYS TO IMPROVE THE MECHANISM FOR ASSESSING THE SOCIO-ECONOMIC EFFICIENCY OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP PROJECTS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	33

ПЕДАГОГИКА • PEDAGOGY

<i>Lyubov Lisitsyna, Tatiana Ten, Tasen Kan</i> AUCTION MODELING BY DOMAIN DRIVEN DESIGN PHILOSOPHY	43
--	----

ФИЛОСОФИЯ • PHILOSOPHY

<i>Birlik Kyzdarbekov</i> KIPCHAKS (POLOVTSIANS) IN EUROPE	49
<i>Merzhan Topashov</i> HISTORICAL FOUNDATIONS OF THE IDEA OF THE ETERNAL COUNTRY	53

ҚҰҚЫҚТАНУ • ЮРИСПРУДЕНЦИЯ • JURISPRUDENCE

<i>Ayanura Abulgazina, Leyla Arenova</i> IMPLEMENTATION OF THE WELFARE STATE OF KAZAKHSTAN IN THE NEW LAW «ON RESTORATION OF SOLVENCE AND BANKRUPTCY OF CITIZENS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN».....	60
<i>Dauren Balgimbekov, Arailym Kulibek</i> TACTICAL FEATURES OF INTERROGATION DURING THE DETENTION OF BRIBE TAKERS.....	65
<i>Adel Sadvakasova</i> ANALYSIS OF THE EUROPEAN EXPERIENCE IN COUNTERING POACHING.....	70
<i>Bulat Seythozhin, Bolat Sarsembayev, Aliqzhan Fetkulov</i> FOREIGN EXPERIENCE IN COMBATING CORRUPTION	76
<i>Vladilen Tataryan, Vladislav Kovshevatsky</i> GENERAL CHARACTERISTICS OF COMPOSITIONS OF ADMINISTRATIVE OFFENSES AFFECTING PUBLIC ORDER AND PUBLIC SAFETY.....	85
<i>Vladilen Tataryan, Oksana Ladygina</i> GUARANTEES FOR THE PROTECTION OF HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: MAIN PROBLEMS AND WAYS TO SOLUTION THEM	89
INSTRUCTIONS TO AUTHORS	96

ЭКОНОМИКА

ECONOMY

Меруерт АЛЖАППАРОВА,
магистрант 2 курса, mikos_moon.ray@mail.ru, +77022669828

Муратбай СИХИМБАЕВ,
доктор экономических наук, профессор

Гульнара СРАИЛОВА,
кандидат экономических наук, доцент
(Карагандинский университет Казпотребсоюза,
100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9)

АНАЛИЗ ПЕРВИЧНОГО РЫНКА ЖИЛОЙ НЕДВИЖИМОСТИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация. В статье представлен анализ первичного рынка жилой недвижимости в разных городах Казахстана на период 2019 – 2022 гг. и его состояния с учетом экономической нестабильности, инфляции, неравномерного развития сегментов рынка и других факторов, влияющих на рынок недвижимости. В статье обсуждается распределение жилья в зависимости от его площади, стоимости, а также стоимости в зависимости от месторасположения объекта застройки. Рассматривается первичный рынок по разным классам жилья и цены за квадратный метр жилья в каждом из классов.

Ключевые слова: недвижимость, рынок недвижимости, первичный рынок жилья, класс жилья

Меруерт АЛЖАППАРОВА,
2-курс магистранты, mikos_moon.ray@mail.ru, +77022669828

Муратбай СИХИМБАЕВ,
экономика ғылымдарының докторы, профессор,

Гүлнар СРАИЛОВА,
экономика ғылымдарының кандидаты, доцент
(Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9)

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТҰРҒЫН ҮЙ ЖЫЛЖЫМАЙТЫН МҮЛІГІНІҢ БАСТАПҚЫ НАРЫҒЫН ТАЛДАУ

Аннотация. Мақалада экономикалық тұрақсыздықты, инфляцияны, нарық сегменттерінің біркелкі дамымауын және жылжымайтын мүлік нарығына әсер ететін басқа факторларды ескере отырып, 2019 жылдан 2022 жылға дейінгі кезеңге Қазақстанның әртүрлі қалаларындағы тұрғын үй жылжымайтын мүлігінің бастапқы нарығын және оның жай-күйін талдау ұсынылған. Тұрғын үйді оның ауданына, құнына, сондай-ақ құрылыс объектісінің орналасқан жеріне байланысты құнын бөлу талқыланады. Бастапқы нарық тұрғын үйдің әртүрлі санаттары мен тұрғын үйдің шаршы метрінің бағасы бойынша қарастырылады.

Түйінді сөздер: жылжымайтын мүлік, жылжымайтын мүлік нарығы, бастапқы тұрғын үй нарығы, тұрғын үй санаттары

Meruert ALZHAPPAROVA,
2nd Year Master's Student, mikos_moon.ray@mail.ru, +77022669828

Muratbai SIKHIMBAYEV,
Doctor of Economics, Professor

Gulnara SRAILOVA,
Ph. D., Associate Professor
(Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9)

ANALYSIS OF THE PRIMARY RESIDENTIAL REAL ESTATE MARKET IN KAZAKHSTAN

Abstract. The article presents an analysis of the primary residential real estate market in different cities of Kazakhstan for the period from 2019 to 2022 and its state, taking into account economic instability, inflation, uneven development of market segments and other factors affecting the real estate market. The article discusses the distribution

of housing depending on its area, cost, as well as cost depending on the location of the building object. The primary market for different housing classes and prices per square meter of housing in each of the classes are considered.

Keywords: real estate, real estate market, primary housing market, housing class

Строительный бизнес в Казахстане, особенно в секторе жилья, активно развивается, о чем свидетельствует статистический анализ. Не так давно мы были свидетелями того, что первичный рынок по цене был ниже и доступнее вторичного жилья. Пандемия коронавируса и последовавшие за ней перемены на рынке: льготные ипотечные программы, резкий рост цен на жилье по всей стране — уравнили стоимость «квадрата» строящейся и готовой недвижимости. В шести регионах Казахстана — Шымкенте, Атырау, Кокшетау, Павлодаре и Туркестане — цены первичного рынка даже обогнали «вторичку», причем ощутимо. В остальных областных центрах вторичный рынок дороже первичного. В Нур-Султане и Алматы цены двух рынков почти уравнились [1]. В наше время наблюдается нестабильность цен на жилье. Крайне сложно становится инвестировать свои деньги в недвижимость и определиться между строящимися домами и старыми, где вы не станете первыми хозяевами. В связи с нынешней ситуацией на рынке, можно

невооруженным глазом заметить, что покупатели предпочитают приобретать жилье первичного рынка. Именно поэтому первичный рынок является более ликвидным. Инвестируя в объекты в новостройках, которые дорожают за счет стадии строительной готовности, а не только за счет инфляции и прочих факторов, вы можете оказаться в плюсе. Но есть и минус — инфляционные риски при покупке квартиры на первичном рынке. То есть застройщик может обанкротиться и не достроить дом. Но это не грозит покупателю потерей денег: средства будут ему возвращены в полном объеме. Однако покупатель теряет время в ожидании готовности объекта, после чего может столкнуться с инфляцией валюты, также в период ожидания цены на жилье могут подняться.

Концептуальные положения статьи базируются на статистической информации об изменениях показателей сегментов рынка жилых помещений в Казахстане за период с 2019 по 2022 гг., отраженной в таблице 1.

Таблица 1 — Динамика показателей сегментов рынка жилых помещений в Казахстане

Год	Коммерческий сегмент рынка		Социальный сегмент рынка	
	Построено жилых помещений (включая квартиры в многоквартирных домах и инд. дома), ед.	Средние цены на первичном рынке жилья, тг/кв. м	Число семей, получивших жилые помещения за счет господдержки, тыс. ед.	Число граждан, состоявших на учете в качестве нуждающихся в жилых помещениях, тыс. чел.
2019	148 900	189 815,3	25 000	423 000
2020	180 000	333 000	19 000	485 000
2021	192 962	376 000	20 290 (40 000 граждан)	548 000
2022	172 368	444 000	20 600	590 000

Примечание — Составлено автором на основе данных официального информационного ресурса Премьер-Министра Республики Казахстан [4].

Анализ приведенных выше статистических данных свидетельствует, что в 2019 г. было построено 13,3 млн кв. м жилья, что на 4,5 % больше, чем в 2018 г. Введено в эксплуатацию 41 420 индивидуальных и более 1 200 многоквартирных домов. Количество квартир, построенных в жилых зданиях, составило 115 250 единиц. Индивидуальными застройщиками построено 6,6 млн кв. м [1].

С каждым годом в связи с ростом выполняемых работ растет и их объем. По данным источников, в 2020 г. застройщики Казахстана ввели в эксплуатацию жилые здания общей площадью более 15,2 млн кв. м, что на 16 %, или на 2 млн «квадратов», выше уровня 2019 г. В то же время выросла стоимость

квадратного метра — 122 тыс. против 106 тыс. тенге годом ранее. В 2020 г. было введено в эксплуатацию 41 000 жилых объектов. Это почти на 2 тыс. единиц меньше, чем годом ранее. Сокращение коснулось индивидуального строительства (39,3 тыс. домов в 2020 г. против 42 тыс. в 2019 г.), в то время как многоквартирных домов стало строиться больше почти на треть — 1 500 против 1 200 единиц. Рост к концу 2020 г. в Карагандинской (+25 %) и Северо-Казахстанской (+22 %) областях. Темпы жилищного строительства снизились в 2020 г. в Кызылординской (-20 %) и Атырауской областях (-10 %).

Всего в 2021 г. в республике было введено в эксплуатацию 151 192 жилых дома, из которых

более 41 000 — индивидуальные жилые дома. Объем ввода жилья в эксплуатацию увеличился во всех регионах. Лидерами в 2021 г. стали Акмолинская, Алматинская, Жамбылская, Мангистауская, Павлодарская, Шымкентская области. Также положительная динамика наблюдается во всех регионах, за исключением Карагандинской и Кызылординской областей. В 2021 г. в Казахстане было введено в эксплуатацию более 16,5 млн кв. м (на 11 % больше, чем в 2020 г.). Всего было введено в эксплуатацию почти 44 тыс. жилых зданий, в том числе 1 710 многоквартирных домов (151 190 квартир), 41 690 частных домов и 80 общежитий [1].

В 2022 г. в Казахстане было введено в эксплуатацию 130 686 квартир. Это на 12,6 % меньше, чем в 2021 г. По данным Бюро национальной статистики, снижение ввода жилья в эксплуатацию произошло в 10 из 20 регионов. Максимальное снижение было отмечено в Алматы (-41 %). При этом по количеству введенных в эксплуатацию квартир за год мегаполис находится на втором месте

после Астаны (-24 %). Темпы растут и в Туркестанской области: за год введено в эксплуатацию более 7 тыс. квартир. Минимум пришелся на Улытаускую область: 476 единиц за 12 месяцев. Всего в Казахстане в 2022 г. было введено в эксплуатацию более 15 млн кв. м жилья. Это на 8 % меньше, чем в 2021 г. Из них более 8 млн квадратов приходится на многоквартирные дома: 1 500 высотных зданий. За год было построено более 36 000 домов [1].

Средние цены на первичном рынке жилья «Средняя цена» квадратного метра жилья не означает, что она стабильна и вы можете купить дом в понравившемся вам жилом комплексе по средней цене. Она может колебаться и зависит от класса жилья. Класс жилья определяется путем экспертной оценки дизайна, архитектуры, планировочных решений дома, отделки в квартирах, парковки, инженерного оснащения, местоположения и других критериев. В соответствии с этими качествами жилье было разделено на 4 класса: эконом, комфорт, бизнес, премиум. Каждый из них имеет свои особенности и преимущества [2, с. 3].

Рисунок 1 — Жилье эконом класса: основные особенности

Панельные многоэтажки, расположенные очень близко друг к другу на окраинах города, представляют собой типичный эконом-класс. На рисунке 1 показаны основные отличительные характеристики жилья эконом-класса. Самый дешевый из четырех. Низкая стоимость

квартиры обусловлен экономией на всех этапах создания жилого комплекса. Экономия начинается со стоимости земельного участка, поэтому выбранные районы не имеют развитой инфраструктуры [2, с. 4].

Рисунок 2 — Жилье комфорт-класса: основные особенности

Жилье комфорт-класса — самый популярный класс жилья. На рисунке 2 показаны основные отличительные характеристики жилья этого класса. Она немного дороже экономки, но значительно лучше по характеристикам.

Основную долю рынка занимают новые здания комфорт-класса — у покупателей самый широкий выбор. Комфорт-класс редко встречается в историческом центре города или других престижных районах [3, с. 74].

Рисунок 3 — Жилье бизнес-класса: основные особенности

Бизнес-класс больше не является массовым жильем. Комплекс бизнес-класса отличается продуманной концепцией, требовательными покупателями и повышенной ценой за квадратный метр. А стоимость оправдана соответствующим качеством и комфортом.

Застройщик не скупится и выбирает дорогие участки в центральной части города или экологически чистом пригороде [3, с. 74]. На рисунке 3 показаны основные отличительные характеристики жилья бизнес-класса.

Рисунок 4 — Жилье премиум-класса: основные особенности

Эксклюзивную недвижимость можно назвать жильем премиум-класса. На рисунке 4 показаны основные отличительные характеристики этого класса. Он предназначен для покупателей, которые ценят роскошь и все ее символы. Приобрести квартиру в жилом комплексе премиум-класса значит доказать свой высокий статус в обществе и материальное благополучие. Жилые комплексы премиум-класса украшают центральную часть города или благоустроенные природные зоны.

Исходя из вышесказанного, мы выделили основные отличительные параметры, но в каждом конкретном случае могут быть исключения. Бывает, что жилой комплекс эконом-класса выделяется очаровательным

фасадом или хорошо оборудованным внутренним двором.

Бывает, что в элитном доме все еще делаются однокомнатные квартиры, но панорамное остекление не делается. Все детали зависят от конкретного проекта [3, с. 75].

Возвращаясь к таблице, вы можете узнать средние цены на первичном рынке жилья. В 2019 г. девелоперам удалось представить более 30 новых проектов жилых зданий и комплексов по всему Казахстану. Наибольшее количество новых проектов сосредоточено в столице (14 новых проектов столичных жилых комплексов).

Между тем, средняя стоимость кв. м в других регионах республики выросла до уровня 189 815,3 тг за кв. м. Но если рассматривать

цены на новую недвижимость отдельно по регионам, то в одних регионах цена растет, а в других, наоборот, снижается.

На конец первого месяца 2019 г. средние цены на новые квадратные метры в тенге приведены в таблице 2.

Таблица 2 — Динамика средних показателей цен на новые квадратные метры в тенге

<i>Актау</i>	<i>Актобе</i>	<i>Алматы</i>	<i>Астана</i>	<i>Атырау</i>	<i>Караганда</i>	<i>Шымкент</i>
191 413	165 948	441 091	327 810	266 870	230 190	236 030
Примечание — Составлено автором по статистике 2019 г. [1]						

В январе 2019 г. средние цены за квадратный метр в Астане выглядели следующим образом: IV класс — снижение до 238 000; III класс — снижение до 274 000; II класс — рост до 356 000; I класс — рост до 493 000 тг.

В Алматы ситуация следующая: IV класс — увеличение до 257 000; III класс — снижение до 330 900; II класс — снижение до 432 000; I класс — снижение до 678 000 тг.

В 2020 г. Нур-Султан станет лидером по стоимости первичного жилья.

Цены на новостройки в Казахстане выросли за год на 5 %. Ослабление тенге в 2020 г. ускорило рост цен на недвижимость — эта тенденция наметилась в Казахстане в 2018 г. после запуска льготных ипотечных программ.

Ежемесячный рост цен на новостройки в Казахстане за 2020 г. составил в среднем по республике 0,4 %. Он был минимальным в период карантина, в апреле (+0 %), а максимальным — в конце сентября (+1,4 %). Общий рост цен в 2020 г. составил умеренные 4,9 %. Для сравнения: в 2019 г. средние цены на новостройки по республике выросли на 12 %.

В разрезе региональных центров и мегаполисов, по данным Бюро национальной статистики, цифры значительно отличаются от среднероссийских. Самые дорогие новостройки в 2020 г. были в Павлодаре (+31 %), Караганде (+23 %), Актобе (+16,7 %), Кокшетау (+16,2 %) и Уральске (+14 %). В четырех городах рост цен на новое жилье был ниже 7,6 % от среднего уровня инфляции по стране на 2020 г. В этой четверке Нур-Султан (+5 %), Костанай (+4 %), Шымкент (+1,7 %), Алматы (+0,9 %). В шести городах страны цены на новостройки не изменились или даже показали незначительное снижение — Атырау (0 %), Петропавловск (0 %), Кызылорда (0 %), Тараз (0 %), Талдыкорган (0 %), Усть-Каменогорск (-0,5 %). В Актау цены на новое жилье с начала года снизились на 14,5 %. Второй год подряд Мангистауская область является лидером среди регионов по вводу жилья в эксплуатацию на 1 000 человек населения. Города-лидеры с самой дорогой первичкой (стоимость «квадрата» составляет более 310 тыс. тг) остаются прежними. В Нур-Султане средняя

стоимость квадратного метра в новостройке составляет 390 тыс. тг, в Алматы — 360 тыс. тг, в Шымкенте — 330 тыс. тг за кв. м, а в Атырау — 325 тыс. тг за «квадрат». В других крупных городах страны средние цены на новое жилье не превышают 250 тыс. тг за «квадрат». Лидерами в этом ценовом сегменте являются Караганда с ценой 245 тыс. тг за кв. м. В Актау «квадрат» в новостройках стоит 240 тыс. тг, в Павлодаре — 242 тыс. тг, а в Костанаяе — 240 тыс. тг.

В 2021 г. цены на жилье на первичном рынке Алматы и Нур-Султана эконом-класса колебались от 270 до 350 тыс. тг за кв. м, комфорт-класса — от 450 до 510 тыс. тг, бизнес-класса — от 520 до 570 тыс. тг, элитного класса — в среднем от 650 тыс. до 1,8 млн тг. Динамику цен на различные классы недвижимости в гг. Алматы и Нур-Султан можно посмотреть в таблицах 3 и 4. К концу 2021 г. многие девелоперы снизили стоимость недвижимости эконом-, комфорт- и частично бизнес-класса на 10 – 15 %. Они хотели привлечь потенциальных покупателей. В целом в 2021 г. цены на первичную недвижимость выросли на 15 %, вторичную — на 10 %. В 2021 г. квартиры эконом-класса пользовались большим спросом. Это касается и доступного жилья, которое строится в рамках государственных программ. Сейчас около 60 % рынка представлено квартирами эконом-класса, 20 % — комфорт-класса и 20 % делятся между объектами элитного и бизнес-класса. С начала 2021 г. в связи с введением программы использования пенсионных накоплений для приобретения жилья начался ажиотаж, который сказался на стоимости квадратного метра. Наибольший рост стоимости первичной недвижимости произошел, когда подорожали строительные материалы. Например, по отношению к прошлому году цены на арматуру, цемент выросли на 50 %, на бетон — на 35 %, в то время как цены на инертные материалы за прошедший год выросли более чем в 2 раза. В среднем цены на первичное жилье выросли за год на 14 %, на вторичное жилье — на 24 %. В 2021 г. экономическая ситуация в строительном секторе Казахстана ухудшилась из-за удорожания строительных материалов, конструкций и изделий. В такой ситуации явно существует взаимосвязь между подорожанием строительных

материалов и повышением цен на жилье, но стоимость материалов растет значительно быстрее, чем цены на недвижимость. Так, в

октябре этого года строительные материалы подорожали на 30 %, в то время как новое жилье подорожало на 13 % [1].

Таблица 3 — Динамика цен в разных классах недвижимости Алматы в 2021 г.

	<i>Эконом</i>	<i>Комфорт</i>	<i>Бизнес</i>	<i>Элит</i>
Январь 2021	288 853 тг/м ²	367 942 тг/м ²	460 344 тг/м ²	733 171 тг/м ²
Декабрь 2021	327 925 тг/м ²	417 223 тг/м ²	538 727 тг/м ²	763 933 тг/м ²
Разница	▲ 13.53 %	▲ 13.39 %	▲ 17.03 %	▲ 4.20 %

Примечание — Составлено автором по статистике 2021 г. [1]

При взгляде на предоставленные данные легко увидеть, что значительный рост цен произошел во всех без исключения сегментах. Больше всего цены на квадратный метр выросли в классе «бизнес» — на рекордные 20 %. Если мы округлим цифры, то увидим, что сейчас стоимость метра достигла, в среднем, 540 тыс. тг,

а всего год назад медианное значение составляло 460 тыс. тг. Таким образом, за последние 12 месяцев бизнес-класс подорожал на целых 80 тыс. тг. Цены на новые здания эконом- и комфорт-класса росли равномерно (в среднем на 15 %), но элитная недвижимость в процентном выражении подорожала меньше всего (на 4 %).

Таблица 4 — Динамика цен в разных классах недвижимости Нур-Султана в 2021 г.

	<i>Эконом</i>	<i>Комфорт</i>	<i>Бизнес</i>	<i>Элит</i>
Январь 2021	266 870 тг/м ²	290 783 тг/м ²	365 777 тг/м ²	516 961 тг/м ²
Декабрь 2021	287 719 тг/м ²	334 186 тг/м ²	406 343 тг/м ²	591 589 тг/м ²
Разница	▲ 7,81 %	▲ 14,93 %	▲ 11,09 %	▲ 14,44 %

Примечание — Составлено автором по статистике 2021 г. [1]

Значительный рост стоимости объектов в новостройках Нур-Султана был отмечен абсолютно во всех сегментах. Примечательно, что эконом-класс подорожал меньше всего — на 7,2 %, но в самом популярном комфорт-сегменте рост цен достиг 15 % (43 тыс. тг). Наряду с жильем комфорт-класса стремительно дорожают новые элитные дома. Здесь стоимость увеличилась на внушительные 74,5 тыс. тг.

В 2022 г. цены на квартиры в новом жилье выросли на 18 %. В региональном разрезе цены на первичном рынке жилья в годовом выражении значительно выросли в Актобе на 32,4 %, Нур-Султане — на 27,5 %, Костанайе — на 26,4 %. В 2022 г. из-за увеличения стоимости строительства девелоперам (девелоперским компаниям-застройщикам) пришлось повысить цену, а клиент был просто не готов к покупке за такую стоимость. Отсюда и перекося. Рынок немного перегрет. Большинство строительных компаний активизировалось, поскольку продажи начали падать. Почти у всех разработчиков падение составило от 30 до 70 %.

Рост цен на строительные материалы и жилье ускорился на фоне беспрецедентной геополитической ситуации в 2022 г. В целом в 2022 г. на сезонное снижение спроса также повлияло повышение ставок по ипотеке обусловленное политикой Национального банка Республики Казахстан (до 20 – 25 %), а также нестабильным курсом доллара, связанным с

военными конфликтами в близлежащих государствах. Люди боялись вкладывать деньги в жилье, предпочитая хранить деньги в иностранной валюте.

Если интерпретировать социальный сегмент рынка в Казахстане в 2019 г., то темпы ввода жилья в эксплуатацию были достаточно высокими. Это позволило решить жилищный вопрос 25 тыс. семей, в том числе 5,5 тыс. многодетных малообеспеченных семей и 3 тыс. работающих молодых людей. Введена так называемая «Лестница доступности жилья», которая подскажет каждому гражданину Казахстана, на какую государственную поддержку и на какое жилье можно претендовать в зависимости от его дохода. В 2019 г. была запущена новая программа «Бақытты отбасы» с льготной ставкой в размере 2 % и первоначальным взносом в размере 10 %. Программа «Нұрлы жер» направлена на комплексное решение жилищных вопросов различных слоев населения страны. Программа включает в себя строительство арендного жилья без обращения взыскания, строительство кредитного жилья, развитие индивидуального жилищного строительства, стимулирование жилищного строительства частными застройщиками [4].

Количество граждан, стоящих в очереди на получение жилья, ежегодно растет в среднем на 50 тыс. и в 2021 г. составило 548 тыс. чел. В

рамках программы «Нұрлы жер» в 2021 г. 20 295 чел. отпраздновали новоселье. В том числе 4 210 семей по программе «Бакытты отбасы», 11 080 семей по программе «Шанырақ» и 4 985 кредитов было выдано по направлению «Строительство кредитного жилья».

В 2022 г. в очереди на получение жилья находятся 591 тыс. граждан, из которых 70 тыс. являются социально незащищенными с доходом ниже 1 прожиточного минимума. Это многодетные семьи, инвалиды 1 и 2 групп, сироты, семьи с детьми-инвалидами. Именно этим нуждающимся людям предлагается выделить половину стоимости их арендуемого жилья. Принцип адресной помощи при аренде жилья основан на совместной ответственности граждан: 50 % покрывается за счет государственных субсидий, остальные 50 % получатель оплачивает самостоятельно. Оператором был определен банк «Отбасы». Ежегодно из республиканского бюджета выделяется 50 млрд тг [4].

Рассматривая коммерческий и социальный сегменты рынка, можно сделать вывод, что в целом по стране потребители в основном строят жилье самостоятельно или с помощью заемных средств, а государственная поддержка позволяет лишь 5 – 8 % нуждающихся граждан улучшать свои жилищные условия в год (при этом потребность остается высокой). Следует отметить, что анализ структуры рынка первичной жилой недвижимости и его сегментация по потребительскому качеству (классу) позволят участникам рынка, основываясь на достоверной информации о предложениях, выбрать рациональный курс действий при формировании комплекса клиентоориентированных маркетинговых коммуникаций, что в конечном итоге позволит повысить эффективность своей деятельности за счет роста объемов продаж.

Разработка аналитической методологии изучения первичного рынка недвижимости может основываться только на четком понимании сущности и внутреннего содержания исследуемого объекта. В то же время рынок,

который так чувствителен к конъюнктуре и общей экономической ситуации в стране и каждом из ее регионов, постоянно меняется: у него нет стационарной точки. Поэтому необходим не только количественный анализ объекта на основе статистических методов, но и постоянный мониторинг всех экономических явлений, которые способствуют изменениям на первичном рынке недвижимости.

Литература

1. Как изменились цены на жилье в Казахстане за 20 лет» [Электронный ресурс] — Режим доступа : https://kapital.kz/real_estate/94838/kak-izmenilis-tseny-na-zhil-ye-v-kazahstane-za-20 (дата обращения : 14.11.2023).
2. Сегментный анализ структуры рынка первичной жилой недвижимости / И. П. Савельева [и др.]. — Челябинск : Уральск. гос. ун-т, 2015.
3. *Кияткина, Е. П.* Экономика строительства : учебное пособие / Е. П. Кияткина, С. В. Федорова. — Самара : Самарск. гос. архитектур.-строит. ун-т, 2011. — 71 с.
4. Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан [Электронный ресурс] — Режим доступа : <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/podderzhka-gosudarstva-i-akcent-na-dostupnost-itogi-zhilishchnogo-stroitelstva-v-kazahstane-za-2021-god-143425> (дата обращения : 14.11.2023).

References

1. How housing prices have changed in Kazakhstan over 20 years [Electronic resource] — Access mode : https://kapital.kz/real_estate/94838/kak-izmenilis-tseny-na-zhil-ye-v-kazahstane-za-20-let (access date : 14.11.2023).
2. Segment analysis of the structure of the primary residential real estate market / I. P. Savelieva [and oth.]. — Chelyabinsk : Ural State University, 2015.
3. *Kiyatkina, E. P.* Construction Economics : Textbook / E. P. Kiyatkina, S. V. Fedorova. — Samara : Samara State University of Architecture and Civil Engineering, 2011. — 71 p.
4. Official information resource of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource] — Access mode : <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/podderzhka-gosudarstva-i-akcent-na-dostupnost-itogi-zhilishchnogo-stroitelstva-v-kazahstane-za-2021-god-143425> (access date : 14.11.2023).

Жанар АУБЕКЕРОВА,

*маркетинг және логистика кафедрасының доценті, техника ғылымдарының кандидаты,
zh.aubekeroва@keu.kz, +77003906671*

Елена КРАСНОЩЕКОВА,

*маркетинг және логистика кафедрасының аға оқытушысы, магистр,
ye.krasnoshchekova@keu.kz, +77751187777*

Қолқанат ҚОҢЫРТАЕВА,

*маркетинг және логистика кафедрасының оқытушысы, магистр,
diamond01_kz@mail.ru, +77082726316*

*(Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9)*

ДАМЫҒАН ЕЛДЕРДІҢ МЫСАЛЫНДА ҚАЛАЛАРДЫ АВТОМОБИЛЬДЕУ ПРОБЛЕМАЛАРЫН ШЕШУ

Аннотация. Осы мақалада қалаларды автомобильдеу проблемалары және дамыған елдерде көлік жүйелерін ұйымдастырудың мысалдары қарастырылады.

Түйінді сөздер: автокөлік, көлік жүйесі, қоғамдық көлік, қалалық кептелістер.

Жанар АУБЕКЕРОВА,

*доцент кафедры маркетинга и логистики, кандидат технических наук,
zh.aubekeroва@keu.kz, +77003906671*

Елена КРАСНОЩЕКОВА,

*старший преподаватель кафедры маркетинга и логистики, магистр,
ye.krasnoshchekova@keu.kz, +77751187777*

Қолқанат ҚОҢЫРТАЕВА,

*преподаватель кафедры маркетинга и логистики, магистр,
diamond01_kz@mail.ru, +77082726316*

РЕШЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ АВТОМОБИЛИЗАЦИИ ГОРОДОВ НА ПРИМЕРЕ РАЗВИТЫХ СТРАН

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы городской каризации и примеры организации транспортных систем в развитых странах.

Ключевые слова: автомобиль, транспортная система, общественный транспорт, городские пробки.

Zhanar AUBEKEROVA,

*Associate Professor of the Department of Marketing and Logistics, Candidate of Technical Sciences,
zh.aubekeroва@keu.kz, +77003906671*

Elena KRASNOSHCHKOVA,

*Senior Lecturer, Master of the Department of Marketing and Logistics,
ye.krasnoshchekova@keu.kz, +77751187777*

Kolkhanat KONGYRTAYEVA,

*Master, Lecturer of the Department of Marketing and Logistics,
diamond01_kz@mail.ru, +77082726316*

*(Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9)*

SOLVING THE PROBLEM OF AUTOMOBILIZATION OF CITIES ON THE EXAMPLE OF DEVELOPED COUNTRIES

Abstract. This article discusses the issues of urban carization and examples of the organization of transport systems in developed countries.

Key words: car, transport system, public transport, city traffic jams.

Соңғы 20 жылдағы екі негізгі тренд ТМД елдерінің қалаларындағы жол қозғалысы жағдайларын түбегейлі өзгертті.

Біріншісі — жеке автокөлік паркінің тез өсуі.

Екіншісі — қоғамдық көлік және көше-жол желісі бөлігінде көптеген жүрмейтін ірі жылжымайтын мүлік объектілерінің барлық жерде салынуы.

Көптеген адамдар автокөліктер сатып алады және осыған байланысты жеке ұтқырлықтың пайдасын толық пайдалануға тырысады.

Автокөлік паркінің өсуімен кептелу жиілігі мен ұзақтығы тез өсуде. Кептелістер ұзақ уақыт бойы анда-санда болатын кішігірім қолайсыздықтар болуын тоқтатты. Автокөлік жүргізушілері маңызды кездесулерді өткізіп жібереді, уақытты жоғалтады, ластанған ауамен тыныс алады және байқаусызда бүкіл қаланың сал ауруына ықпал етеді.

Жаңа автокөлік иесі күткен қолайлы жағдайдың орнына жаңа қиындықтарға тап болады, ол бұрынғы уақытта трамваймен немесе автобуспен межелі жерге автокөлікке қарағанда тезірек жеткені анықталды.

Сонымен қатар, егер 60 троллейбус жолаушысы немесе 200 трамвай жолаушысы жаңа көліктеріне ауысса, олар көшеде бұрынғыдан 20 немесе 60 есе көп орын алады. Метрополитеннің әрбір мың жолаушысы «бақытты» автокөлік жүргізушілері мәртебесіне ауысып, көше трафигіне 800-ге жуық көлік қосады [1, б. 18].

Туындаған проблемалардың тағы бір себебі бұрынғы аз қабатты ғимараттардың орнында заманауи ірі ғимараттардың қарқынды құрылысы болды. Бұзылған бес қабатты үйді ең жаңа 20 қабатты ғимаратпен ауыстыру осы аумақта мыңдаған жаңа автомобиль сапарларын тудырады. Егер ескі құрылысты жол құрылысы және қоғамдық көлікті дамыту саласындағы шаралармен қолданбай осындай қайта құрумен бірге жүрмесе, кептеліс жағдайы күрт нашарлайды.

Сондықтан мұндай құрылыспен жерді пайдалану тәжірибесі аясында кептелістердің жиілігі мен ұзақтығы соңғы жылдары үздіксіз өсіп келе жатқаны таңқаларлық емес. Бұл тәжірибені одан әрі жалғастыру кептеліс мәселесін одан әрі күшейтетіні анық. Бұл қажеттілікпен экономикалық белсенділіктің төмендеуіне және қалалардағы өмір сапасының одан әрі нашарлауына әкелетіні анық.

Қазіргі дағдарыс көлік хаосына айналу қаупі бар. Бүгінгі таңда ТМД қалалары бастан кешіп жатқан проблемалар Батыс қалалары жаппай

автокөлік жүргізудің бастапқы кезеңінде кездескен мәселелерге өте ұқсас:

- халық жеделдетілген қарқынмен автокөліктерге ие болды; сонымен бірге қоғамдық көліктің сал ауруына әкеп соқтырған жолдардың кептелісі өсті;

- қоғамдық көліктің сал ауруы одан да көп азаматтарды автокөлік сатып алуға итермеледі. Бұл қатал шеңберге бақыланбайтын тұрақ пен жаяу жүргіншілердің мүдделерін елемей қосылды.

Мұның бәрі қалалардағы өмір сапасының одан әрі нашарлауына әкеп соқты. Мәселе көлік сарапшылары да, саяси көшбасшылар да үнемі және күшті қысыммен күшейе түст, барған сайын едәуір бөлігі автокөлік иелеріне айналған қала тұрғындары жол жүру жағдайларын жақсартуды талап етті.

Көлік мәселелерін шешудің мысалдары Вена, Сингапур, Мюнхен, Портленд (АҚШ) және Ванкувер сияқты әлемдегі жетекші «прогрессивті» қалалардың мысалында айқын көрсетілуі мүмкін.

Әлемнің «прогрессивті қалаларында» аралық қуаттылықтағы қоғамдық көлік жүйелері белсенді дамып келеді: оларда ұсынылатын көлік қызметтерінің сапасы көлік құралдарының жалпы ағынында жұмыс істейтін автобус маршруттарына қарағанда едәуір жоғары, ал капитал сыйымдылығы метрополитенге қарағанда айтарлықтай аз. Олардың ішіндегі ең тиімдісі оқшауланған жол құрылымдарында жұмыс істейтін LRT жүйелері, сондықтан көше-жол желісінің жүктелуіне тәуелсіз [2, б. 23].

Посткөнестік қалаларда бір кездері Батыс қалаларда жіберілген ең үлкен қателіктер қайталанатын: мұнда трамвай желілері лақтырылады немесе асфальтқа оралады, оларды көлік құралдарының жалпы ағынында жұмыс істейтін автобус маршруттарымен ауыстырады. Көптеген жылдар өткен соң көптеген батыс қалаларында бір кездері қараусыз қалған трамвай жолдарының орнында заманауи LRT жүйелері салынғанын ескеріңіз. Бұл Парижде, Балтиморда, Лос-Анджелесте, Далласта, Мадридте және басқа да көптеген қалаларда болды. Бүгінгі таңда жаңа LRT жүйелері мен заманауи, технологиялық жетілдірілген трамвай желілері АҚШ, Испания, Франция, Германия, Түркия және т. б. ондаған қалаларда салынууда. Бұл тарихи қатенің нәтижесі қоғамдық көліктермен тасымалдау көлемінің айтарлықтай төмендеуі, сондай-ақ кептелістердің жиілігі мен ұзақтығының өсуі болып табылады: автомобиль қозғалысының бір жолағының өткізу қабілеті (тасымалданған жолаушылар санымен

есептелген) бір трамвай жолы үшін бірдей көрсеткіштен бірнеше есе төмен.

«Прогрессивті» қалаларда қоғамдық көліктің көптеген магистральдық маршруттарының (трамвай, троллейбус, автобус) тиімділігі оларды жеке қозғалыс жолақтарына бағыттау арқылы түбегейлі жақсарды. ТМД қалаларында оқшауланған жолақтарды енгізу әлі де сирек кездеседі және тиімділігі дәлелденетін эксперимент ретінде қарастырылады.

Әлемнің барлық «прогрессивті» қалаларында (Сингапур, Мюнхен, Токио және т. б.) жаңа метрополитендердің құрылысы және/немесе белсенді желілік дамуы жүргізілуде. ТМД елдерінің қалаларына келетін болсақ, метро құрылысының қарқыны өте баяу. Мысалы, Мәскеу метросының тиімділігі өте жақсы деп танылуы керек. Алайда қызмет көрсету аймағын арттыру үшін метрополитенге желілік дамуды жандандыру және / немесе аралық қуатты рельсті жүйелерді салу қажет.

Әлемнің барлық «прогрессивті» қалаларында әртүрлі көлік түрлерін, атап айтқанда метрополитен, трамвай, троллейбус пен автобусты үйлестіру деңгейі жоғары интермодальды көлік жүйелерінің жұмыс істеуі жолға қойылған. Бұл ережеден айқын ерекшелік 1980 жылдары Ұлыбритания қалалары болды. Мұнда ұлттық үкіметтің шешімдеріне сәйкес қоғамдық көлік қызметтерін «реттеу» жүргізілді. «Еркін нарықтық бәсекелестік» қағидаттарына сәйкес қалалық маршруттарға көптеген жеке тасымалдаушы компаниялар жіберілді. Бұл идеяның бастамашылары оны жүзеге асыру қоғамдық көлік қызметтерінің сапасын арттыруды және оның маршруттарына көбірек жолаушыларды тартуды қамтамасыз етеді деп сендірді. Шындығында, реттеуді өзгерту Ұлыбритания қалаларының қоғамдық көліктерінің дамушы елдерге тән деңгейге дейін деградациясына әкеп соқты. Бұл деңгей бір кездері КСРО қалаларында сақталған тасымалдау сапасының стандарттарынан едәуір төмен болғанын ескеріңіз. Нәтижесінде қоғамдық көлік жолаушылардың 30 % — дан астамын жоғалтты, ал қалалардағы жол жағдайлары күрт нашарлады.

Қоғамдық көлік саласындағы «прогрессивті» қалаларда олардың экономикалық тиімділігін арттыру мақсатында тасымалдаушы компаниялардың бәсекелестігін дамыту бойынша кейбір шаралар қабылданды. Алайда мұнда ыңғайлы ауыспалы тораптары, келісілген кестелері және өтпелі тарифтері бар көлік қызметтерінің бірыңғай интеграцияланған жүйесі толық сақталған. Оның аясында жолаушылар кез-келген тасымалдаушы

компаниялар қызмет көрсететін желілер мен маршруттардағы трансферлер санына қарамастан, сапарлары үшін бір рет төлейді. ТМД елдерінің көптеген қалаларында бұл озық тәжірибе таза түрде қабылданбады және көлік қызметтерін реттеу идеяларына басымдық берілді. Мұның нәтижесі 1980 жылдардағы Британдық қалалардың тәжірибесімен толық ұқсастықта бірыңғай қоғамдық көлік жүйесінің жойылуы болды.

Көптеген «прогрессивті» қалалардың орталық аудандарында, әсіресе Батыс Еуропада жаяу жүргіншілерге арналған кең аймақтар ұйымдастырылған. ТМД елдерінде жаяу жүргіншілер қозғалысының жағдайы үнемі нашарлайды: жаяу жүргіншілер тұрақта тұрған көліктермен толтырылған тротуарлармен жүруге және көлік жүргізетін көліктердің тығыз ағынында маневр жасай отырып, көшелерді кесіп өтуге мәжбүр.

«Прогрессивті» қалалардың көпшілігінде бақыланатын қол жетімділігі бар жоғары жылдамдықты автомобиль жолдарының (фривейлер, моторвейлер, автобандар) автономды желісі бар. Бұл магистральдар қалалық агломерацияның негізгі көлік дәліздерінде салынған. Біздің қалаларда бақыланатын қол жетімді магистральдардың нақты тұжырымдамасы немесе мұндай магистральдардың нақты сызылған желісі жоқ. Біздің даңғылдарымыз бен тас жолдарымыз «прогрессивті» қалалар үшін сирек кездесетін қала көшесі мен фривейдің араласуын білдіреді.

«Прогрессивті» қалаларда, ең алдымен, олардың орталық аудандарында тұрақ режимі қатаң бақыланады. Біздің қалаларымызда қазіргі жағдайда ойға келмейтін еркін, бақыланбайтын тұрақ режимі сақталуда. Біздің салыстыруларымызды қорытындылай келе, индустриалды дамыған елдердің «прогрессивті» қалаларында қоғамдық көлікті пайдалануға жәрдемдесуге және автомобильдерді пайдалануға қарсы тұруға бағытталған жүйелі саясат жүргізіліп жатқанын атап өтеміз. Посткеңестік қалалардың көпшілігі әлі де қысқа мерзімді мақсаттарға жетуге бағытталған жүйесіз шараларды қалайды. Іс жүзінде олар қоғамдық көлікке қарсы тұруға және автомобильдерді пайдалануға ықпал етуге бағытталған саясат жүргізеді.

Біздің қалалар іс жүзінде соңғы жарты ғасырда әлемнің көптеген қалаларында жинақталған көліктік жоспарлау және көлік жүйелерінің жұмысын ұйымдастыру саласындағы озық тәжірибені пайдаланбайды. Мұның нәтижесі өткен жылдардағы әлемдік тәжірибеде жіберілген көптеген қателіктердің

қайталануына және ауыр көлік проблемаларын туындауына әкеп соғуда [3, б. 18].

Бұл тенденцияны бұзу үшін көлік саясатында жедел өзгерістер қажет, олардың кейбір жалпы нұсқаулары төменде келтірілген.

1. Қалалық көлік бойынша сарапшылар тобы ұйымдастырылуы тиіс, оған көлік жүйелерінің нақты жай-күйі туралы баяндама дайындау, сондай-ақ осы саладағы ұлттық саясатты және оны іске асыру жолдарын әзірлеу тапсырылуы тиіс (Германия қалалары үшін осындай жұмысты 1965 жылы Сарапшылар комитеті жасады.)

2. Қалалық әкімшіліктердің құрамында қаланың көлік жүйесінің (агломерацияның) дамуы мен жұмыс істеуіне байланысты барлық мәселелерді үйлестіруге қабілетті қолданыстағы құрылымдарды қайта құру немесе жана құрылымдар құру қажет. Бұл ретте, кем дегенде, мынадай бағыттар бар: кешенді қала құрылысы, көше-жол желісінің сызбасы, жол қозғалысын ұйымдастыру және басқару, қоғамдық көлікті дамыту және тасымалдаушы компаниялармен өзара іс-қимыл, тұрақ кеңістігін ұйымдастыру және басқару, жол полициясымен өзара іс-қимыл.

3. Өмір сүруге ыңғайлы, тұрақты дамып келе жатқан қала идеясы даусыз деп танылады. Әрбір қала үшін осы жалпы идеяның негізінде жергілікті жағдайларға бейімделген дамудың нақты моделі әзірленіп, кеңінен талқыланып, содан кейін қоғамдық санада тамырлануы керек. Бұл модельді ұстану қала мен көлікті жоспарлаудың түпкі мақсаты болуы керек.

4. Жерді пайдалануды жоспарлау мен көлік жүйесін дамыту арасында нақты үйлестіру жолға қойылуы керек: көлік ресурсын барабар ұлғайтпай жаңа құрылысты жүргізу әрқашан кептеліске әкеп соғады.

5. Қаланың қалыптасуына қарай жылжитын теңдестірілген көлік жүйесінің нақты контурлары анықталуы керек. Атап айтқанда, көше-жол желісі мен автомобиль трафиінің, қоғамдық көліктің, жаяу жүргіншілердің және басқа да қатынас түрлерінің рөлі мен орны айқындалуы тиіс.

6. Көше-жол желісінің әрбір типтік элементіне, яғни магистральдық көшелерге, алаңдарға, бульварларға, жергілікті өткелдерге қатысты қатаң реттелетін тұрақ режимін әзірлеу және шұғыл енгізу қажет.

7. Ірі қалалардың орталық аудандарында көше-жол желісінің жекелеген учаскелерін пайдаланғаны үшін ақы енгізу мәселесін зерделеуді бастау керек. Мүмкін бұл шара қалалардың тұрақтылығына және олардың өмір сүруге ыңғайлылығына сөзсіз теріс әсерімен

созылмалы кептелістерді жоюдың ең тиімді немесе тіпті жалғыз тиімді әдісі болуы мүмкін.

8. Қаланың көше-жол желісінің құрамында бақыланатын қолжетімділігі бар жылдам жолдар желісінің (фривэй, моторвэй, автобан) болуын көздейтін тұжырымдама қабылдануға тиіс. Бақыланатын жылдам жолдар кез-келген мегаполиске қажет; олар оның перифериясы мен айналасын талқылауға, сондай-ақ көлік ағындарын қала орталығынан алыстатуға арналған. Қаланың орталық аудандарына жедел жолдарды енгізуге болмайды, мұнда гуманитарлық-бағдарланған қалалық ортаны сақтау басты басымдық болып табылады және болып қала береді.

9. Көше-жол желісінің өткізу қабілеттілігінің қолма-қол ресурсын неғұрлым тиімді пайдалануға бағытталған Жол қозғалысын ұйымдастыру жүйесін түбегейлі жаңарту жөнінде шаралар қабылдануға тиіс. Мұндай шаралардың қатарына мыналар жатады:

- қиылыстардағы қозғалысты бір деңгейде қайта ұйымдастыру;

- екі жақты немесе бір жақты қозғалыс режимінде қолдануға болатын көше желісінің фрагменттерін нақты ажырату;

- бағдаршам дабылының жұмысын ретке келтіру, қоғамдық көлік қозғалысының басым жағдайларын қамтамасыз ету;

- қауіпсіз және ыңғайлы жаяу жүргіншілер байланысын қамтамасыз ету және т. б.

10. Құрлықтағы қоғамдық көлікті басқарудың орталықтандырылған жүйесіне оралу керек және бірінші кезекте жолаушы үшін ретсіз бәсекелестікті жойып, магистральдық маршруттардың тұрақты жұмысын жолға қою керек. Сондай-ақ Сингапурдың жер үсті көлігі дирекциясында әзірленген үлгісі бойынша жаппай жолаушылар тасымалының барлық түрлерін үйлестіру үшін «қолшатыр» құрылымын қалыптастыру қажет [4, б. 7].

11. Құрлықтағы қоғамдық көлік жүйесін дамытуға елеулі күш-жігер жұмсау қажет. Атап айтқанда, ескі оқшауланған трамвай жолдарын жоюдың орнына жаңаларын салу керек. Сондай-ақ троллейбус және автобус маршруттары үшін бөлек жолақтарды бөлу керек. LRT желісіндегі трамвай маршруттарын түрлендіру басым бағыт болуы тиіс: рельс жолдары жеке автобус жолақтарына қарағанда көлік құралдарының жалпы ағынынан әлдеқайда сенімді түрде шектеледі.

12. Қалалық электр көлігінің барлық түрлерін (метрополитен, трамвай, троллейбус) сақтау және дамыту бойынша дәйекті шаралар қабылдау қажет: қаланың негізгі көлік дәліздеріндегі жолаушылар ағынына қызмет

көрсету кезінде олардың пайдалану және экологиялық көрсеткіштер бойынша дизельді автобустарға қарағанда айтарлықтай артықшылықтары бар.

13. Ірі қалаларда осы тиімді көлік түрімен қызмет көрсетілетін қалалық аумақтың үлесін арттыруға арналған жаңа метрожелілері салынууда. Метрополитеннің желілік дамуын салыстырмалы түрде аз инвестицияларды қажет ететін жобалық шешімдерді қолдану арқылы жеделдетуге болады, атап айтқанда, таяз туннельдердегі сызықтар мен жеке учаскелерді трассалау, эстакадалық жүріс.

14. Саяси көшбасшылар, бұқаралық ақпарат құралдары, жұртшылық тарапынан қаланың көлік проблемаларын шешудің мәні мен күрделілігін түсіну деңгейін арттыру қажет; қоғам осы салада кең таралған иллюзиялар мен қате түсініктерден арылуға тиіс.

Қаланың көлік проблемаларын шешу жөніндегі іс-қимылдың бағдарламасы әзірленіп, қабылданғандықтан, оны кең қоғамдық қолдауға қол жеткізу керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Вучик, В. Р. Өмірге ыңғайлы қалалардағы көлік / В. Р. Вучик; ағылшын тілінен аударылған А. Калинина, М. Блинкин. — М., 2011.

2. Аузан, В. Ынталандырулар, парадокстар, сәтсіздіктер. Қала экономистердің көзімен (жинақ) медиа, сәулет және дизайн институты «Стрелка», 2016.

3. Қазақстан Республикасының көлік-логистикалық әлеуетін дамытудың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы.

4. Аубекерова, Ж. Н., Шахшина, А. К. Дамыған елдер мысалында қалалық трафикті жақсартудың экономикалық шаралары / Ж. Н. Аубекерова, А. К. Шахшина // Вестник КЭУ. - 2021. - № 3 (62). С. 6 – 8.

References

1. Vuchik, V. R. Transportation in cities that are comfortable for life / V. R. Vuchik; from English aud. A. Kalinina is scientific. M. Blinkin: Territory of the Future. — M., 2011.

2. Auzan, V. Incentives, paradoxes, failures. The city through the eyes of economists (collection) Institute of Media, Architecture and Design «Strelka», 2016.

3. Concept of development of transport and logistics potential of the Republic of Kazakhstan until 2030.

4. Aubekerova, J. N., Shakshina, A. K. Improvement of urban traffic on the example of developed countries economic measures / J. N. Aubekerova, A. K. Shakshina // Bulletin of KEU: economics, philosophy, pedagogy, jurisprudence. 2021. № 3 (62). P. 6 – 8.

УДК 622:354.04(574)

DOI: 10.52445/ВКЕУ.2023.68.1.003

Valeriy BIRYUKOV,

*Doctor of Economics, Associate Professor,
Karaganda Technical University named after Abylkas Saginov, 100027,
Nursultan Nazarbayev Ave. 56, Karaganda, Republic of Kazakhstan,
fiem_kargtu@mail.ru_valera@mail.ru, +77014504690*

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE MINING INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. This article discusses the main aspects of the development of innovative development of the mining industry of the Republic of Kazakhstan at the present stage of development. Sustainable development in the mining industry is a key task for both mining companies and the Government of the Republic of Kazakhstan, which allows not only to preserve natural resources for future generations, but also to create favorable conditions for the development of local communities and ensuring stability in the industry.

Keywords: mining industry, innovations, sustainable development, technologies.

Валерий БИРЮКОВ,

*экономика ғылымдарының докторы, доцент,
Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті,
100027, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы, Нұрсұлтан Назарбаев даңғылы, 56,
fiem_kargtu@mail.ru_valera@mail.ru, +77014504690*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ТАУ-КЕН ӨНДІРУ САЛАСЫН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУ

Аннотация. Бұл мақалада қазіргі даму кезеңінде Қазақстан Республикасының тау-кен өндіру саласын инновациялық дамытудың негізгі аспектілері қарастырылады. Тау-кен өндіруші компаниялары, Қазақстан Республикасының Үкіметі үшін де негізгі міндет бола отырып, тау-кен өндіру саласындағы орнықты даму

болашақ ұрпақ үшін табиғи ресурстарды сақтап қана қоймай, жергілікті қоғамдастықтардың дамуы мен саладағы тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін қолайлы жағдайлар жасауға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: тау-кен өнеркәсібі, инновация, тұрақты даму, технология.

Валерий БИРЮКОВ,

доктор экономических наук, доцент,

*Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова,
100027, Республика Казахстан, г. Караганда, пр. Нурсултана Назарбаева, 56,
fiet_kargtu@mail.ru, _valera@mail.ru, +77014504690*

ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ ГОРНОДОБЫВАЮЩЕЙ ОТРАСЛИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные аспекты развития инновационного развития горнодобывающей отрасли Республики Казахстан на современном этапе развития. Устойчивое развитие в горнодобывающей отрасли, являясь ключевой задачей как для горнодобывающих компаний, так и для правительства Республики Казахстан, что позволяет не только сохранить природные ресурсы для будущих поколений, но и создать благоприятные условия для развития местных сообществ и обеспечения стабильности в отрасли.

Ключевые слова: горнодобывающая отрасль, инновации, устойчивое развитие, технологии.

The mining industry is an important component of Kazakhstan's economy and plays a key role in providing the country with resources for industry and exports. In recent decades, Kazakhstan's mining sector has witnessed significant changes and innovative transformations aimed at improving the efficiency, sustainability and competitiveness of this industry. Innovative development of the mining industry of the Republic of Kazakhstan plays an important role in improving production processes, increasing competitiveness and reducing the negative impact on the environment. In this article we will consider the main aspects of the innovative development of the mining industry in Kazakhstan [1].

One of the key aspects of the mining industry innovative development in Kazakhstan is the introduction of new technologies. Modern methods of geological research, automated production management systems, as well as improved technical solutions for mining and processing of minerals allow to increase output, reduce costs and minimize the impact on the environment.

Technological innovations in the mining industry play a key role in improving the efficiency, safety and sustainability of mining processes. Here are a few key areas in which technological innovations are taking place in the mining industry:

- *Geological research and exploration:* Modern technologies, such as geoinformation systems (GIS) and aerospace methods, allow for more accurate and efficient geological research and exploration of deposits. This reduces the risks of oil and gas

production, as well as the extraction of metals and minerals.

- *Automation and robotization:* Automated systems and robotics are being actively introduced in the mining industry. Drones and autonomous machines are used to monitor and inspect deposits, as well as to optimize the transportation and extraction of materials.

- *Smart Mines and Equipment:* The introduction of the Internet of Things (IoT) in mines and mining equipment allows you to collect data in real time. This helps to optimize processes, predict equipment failures and reduce risks for employees.

- *Environmentally friendly technologies:* Innovations in the field of environmental protection include methods of water and air purification, as well as reducing emissions of harmful substances. Materials recovery and recycling technologies also contribute to reducing the environmental impact of the mining industry.

- *3D modeling and Virtual Reality:* The use of 3D models and virtual reality helps to improve the design and training of employees. This reduces errors, improves security, and reduces training costs.

- *Energy efficiency:* The mining industry is trying to reduce energy consumption through innovations in energy-saving technologies, such as efficient lighting systems, insulation and the use of renewable energy sources.

Technological innovations in the mining industry not only contribute to productivity growth and resource savings, but also contribute to reducing the negative impact on the environment and

improving working conditions for employees. Kazakhstan, as a country with rich natural resources, is actively implementing such innovations in order to strengthen its position in the global mining market and ensure the sustainable development of this industry [2].

The innovative development of Kazakhstan's mining industry also includes the pursuit of sustainable development. This includes the introduction of environmentally friendly technologies, compliance with environmental standards and improving the social responsibility of companies in the industry.

Sustainable development in the mining industry means combining economic, environmental and social interests in order to ensure long-term sustainability and reduce the negative impact on the environment and society. There are a few key aspects of sustainable development in the mining industry considered in this article.

Mining activities can have a serious impact on the natural environment. In order to achieve sustainable development, it is important to introduce environmentally friendly technologies and mining methods, monitor and reduce emissions of pollutants, as well as actively restore land plots after the completion of mining.

Companies in the mining industry should pay attention to the social aspects of sustainable development. This includes ensuring safe working conditions for workers, respecting the rights of indigenous peoples and the population living in mining areas, as well as participating in social and infrastructure projects that contribute to the development of local communities.

Sustainable development also includes ensuring the economic efficiency of activities. This means optimizing production processes, reducing costs, increasing profits and ensuring the long-term financial stability of companies.

Innovations, such as the use of environmentally friendly technologies and ore dressing methods, can significantly reduce the harmful impact of mining activities on the environment. Technological innovations can also improve the efficiency of extraction and processing of materials.

Sustainable development requires long-term strategic planning, including consideration of future risks and opportunities. Companies should take into account changes in the global economy and politics, as well as internal and external factors affecting their activities [3].

An important aspect of sustainable development in the mining industry is openness and transparency in relations with society. Companies should provide information about their activities, environmental

impact and social projects, as well as cooperate with stakeholders.

Sustainable development in the mining industry is a key challenge for both companies and governments. This allows not only to preserve natural resources for future generations, but also to create favorable conditions for the development of local communities and ensuring stability in the industry.

Kazakhstan is actively investing in research and development in the mining sector. This includes cooperation with scientific institutions and universities to create and implement innovative methods of extraction, analysis, and processing of resources.

Research and Development (R&D) plays a critical role in the mining industry, as they allow to improve technologies, optimize processes and increase the efficiency of mining and processing of minerals [4]. There are some key aspects of research and development in the mining industry:

- Exploration of deposits: Studies of the geological structure and composition of deposits are the first step in the mining industry. With the help of modern geophysical methods and data analysis, it is possible to more accurately determine the size and quality of deposits.

- Mining Innovations: Research is aimed at developing more efficient mining methods, including hydraulic fracturing technologies, methods for extracting ore from deep and hard-to-reach deposits, as well as technologies to improve mine productivity and safety.

- Ore dressing: Research in the field of ore dressing is aimed at developing more efficient and environmentally friendly methods of ore dressing and reducing material losses.

- Environmentally friendly technologies: And research includes the development of environmentally friendly technologies for waste treatment and reducing emissions of pollutants. This is important for compliance with norms and standards in the field of environmental protection.

- Intelligent systems and automation: Research in the field of artificial intelligence, automation and digital transformation helps to optimize processes in the mining industry. Data-based monitoring and management systems allow you to respond to changes in real time.

- Innovation in Materials Science: Research in materials science makes it possible to create stronger and lighter materials for equipment and infrastructure, which reduces wear and increases the service life of equipment.

- Safety: Research is aimed at improving the safety of workers and reducing risks in the mining industry. This includes the development of new

methods and technologies to prevent accidents and incidents.

- Cooperation with scientific institutions and universities: Many companies in the mining industry cooperate with scientists and research institutions to conduct joint research projects and exchange knowledge.

Research and development in the mining industry contributes to improving processes and reducing the impact of this industry on the environment. They also play an important role in increasing the competitiveness of companies and ensuring the sustainable development of the mining industry.

In recent years, Kazakhstan has been actively developing digital technologies and automation in the mining industry. This includes the introduction of artificial intelligence systems to optimize mining processes and resource management [5].

Digitalization and automation are key components of the innovative development of the mining industry in Kazakhstan. These technologies contribute to increasing efficiency, reducing costs and improving the safety of mining activities. Kazakhstani companies are actively implementing sensors and IoT devices for monitoring equipment and production processes in real time. This allows operators to quickly respond to deviations and prevent accidents. Autonomous trucks, bulldozers and other equipment are used in the mining industry of Kazakhstan. These machines are capable of operating without drivers, which increases safety and efficiency. Digital modeling allows you to create 3D models of deposits and production processes to optimize design and training. Virtual reality is used to train employees and simulate various scenarios. Centralized management and monitoring systems allow operators to monitor the operation of equipment and processes at various fields and mines. This ensures more efficient management and response to changes. Big data analysis and the use of artificial intelligence allow you to identify patterns, optimize processes and predict equipment failures. Drones are used to monitor deposits, inspect equipment and create accurate terrain maps. They can also be used to control the state of the environment and protect nature [6]. The capabilities of mixed realities (a combination of the real and virtual world) are used for training and security when performing complex tasks. Digitalization and automation in Kazakhstan's mining activities contribute to optimizing processes and improving employee safety. These technologies help the industry adapt to modern challenges and improve its competitiveness in the global market.

For the successful innovative development of the mining industry in Kazakhstan, significant

investments and cooperation with foreign partners are necessary. The country attracts foreign investors and participates in international projects in the mining industry.

Investments and international cooperation play an important role in the development of Kazakhstan's mining industry. This allows the country to attract capital, technology and knowledge necessary to modernize and strengthen its position in the global mineral market. There are some essential aspects of investment and international cooperation in the mining industry of Kazakhstan.

Kazakhstan actively attracts foreign investors, both private companies and international investment funds. These investments are directed to the development of new fields, equipment upgrades and the introduction of modern technologies. The Government of Kazakhstan provides various tax and financial incentives to attract investment in the mining industry. This includes exemption from income taxes in the initial period of activity and reduction of tax rates. Kazakhstan actively cooperates with international companies and organizations in the field of mining activities. This allows you to exchange technologies and experience, as well as implement joint projects. Kazakhstan seeks to reduce dependence on oil and gas by diversifying the economy through the development of other sectors such as metallurgy, coal industry and mineral extraction. It also attracts investments and a variety of international partners. Compliance with environmental and safety standards is an important aspect of international cooperation. Kazakhstan is working on compliance with international standards, which contributes to attracting investors and ensuring sustainable development. Kazakhstan conducts joint research projects and exchanges of knowledge and experience in cooperation with international partners, which contributes to improving the technological potential and professional skills of personnel [7]. Investments and international cooperation contribute to the development of Kazakhstan's mining industry, strengthening its position in the world market and ensuring sustainable development. These efforts help to modernize production, increase efficiency and reduce environmental impact.

An important aspect of innovative development is the introduction of modern technologies into production processes. This includes the use of automation, artificial intelligence systems, digital technologies and control systems to optimize the extraction, processing and transportation of ore.

Kazakhstan is actively developing environmentally friendly technologies in the mining industry [8]. This includes methods of water and air

purification, recycling and recycling of waste, as well as compliance with strict environmental standards. Investments in research and development are aimed at creating new methods of mining and processing minerals, as well as developing innovative solutions to improve production processes. Kazakhstan establishes partnerships with global mining companies and international organizations to exchange experience, technologies and financial support for projects. Digitalization and automation of processes ranging from field exploration to production and transportation help to increase efficiency and safety in the mining industry. The development of infrastructure and logistics for the transportation of minerals is also an important aspect of innovative development. Modern transport routes and ports contribute to the efficient supply of resources to the world market. The development of qualified specialists and workers in the mining industry through education and training is important for the successful implementation of innovations.

Companies in the mining industry are actively involved in social projects, including supporting local communities and developing infrastructure in the regions where they operate. Social Responsibility (CSR) in the mining industry is a set of measures aimed at meeting the interests of society, improving working conditions for employees and compliance with environmental standards. The main aspects of CSR in this industry can be environmental protection, social projects, employee safety, compliance with laws and regulations, transparency and accountability [9].

The mining industry can have a significant impact on the natural environment. As part of the CSR, companies are required to take measures to reduce the harmful effects, monitor and clean up emissions, as well as restore land after the completion of mining.

Mining corporations can invest in social projects in the regions where they operate. This may include infrastructure construction, educational programs, and activities for local communities.

CSR also includes ensuring a safe working environment for employees. This includes training, provision of necessary protective equipment and compliance with safety norms and standards.

Corporations in the mining industry must strictly comply with laws and regulations concerning safety, environmental protection and workers' rights.

Companies are required to provide information about their activities and actions in the field of social responsibility. This allows stakeholders to evaluate their activities and results.

Social responsibility in the mining industry plays an important role in building public trust and maintaining sustainable relationships with local communities. Companies adhering to CSR principles can ensure a more stable and long-term development of their activities.

Innovative development of the mining industry in Kazakhstan helps to strengthen its position in the world market and ensure sustainable development, which is the key task of the country in the context of preserving its natural resources and ensuring the well-being of citizens.

Innovative development of Kazakhstan's mining industry plays an important role in ensuring sustainable economic growth of the country. Through the introduction of modern technologies, improvement of environmental indicators and the development of scientific research, Kazakhstan seeks to strengthen its position in the global resource market and ensure the well-being of its citizens.

References

1. President of the Republic of Kazakhstan K.-Zh. Tokayev. A just state. One nation. Charitable society: message to the people of Kazakhstan // <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva> (accessed : 01.12.2022).
2. Karabalin, U. S. Resource potential of the subsoil of Kazakhstan: state, problems, innovative vector of development and real prospects / U. S. Karabalin // *Oil and gas*. — 2015. — № 3 (87). — P. 15 – 24.
3. Mining industry: new trends and priorities [Electronic resource]. — Access mode: <https://kapital.kz/economic/87814/gornodobyvayushchaya-promyshlennost-novyie-trendy-i-prioritety.html> (accessed : 10.12.2022)
4. Bazarova, S. B. Impact of mining enterprises on the ecosystem of the region and assessment of the effectiveness of their environmental activities / S. B. Bazarova // *Regional Economics and Management: electronic scientific journal*. — 2013. — № 2 (10) (accessed : 12.11.2022).
5. Innovations — definition, classification, stages / A. I. Grishchenkov [and others] // *Bulletin of BSU*. 2014. No. 3. P. 182 – 188.
6. Kirsanova, E. G., Bondareva, A. G. The use of environmental innovations as a factor in solving environmental problems: domestic and foreign experience / E. G. Kirsanova, A. G. Bondareva // *Russian political science*. — 2017. — No. 3. — P. 57 – 64.
7. The concept of sustainable socio-economic development of a mining enterprise / A. V. Kaplan [and others] // *Bulletin of SUSU. Series: Economics and Management*. 2018. No. 3. P. 76 – 79.
8. Ilyushkina, E. S., Konyukhov, V. Yu. Classification of ecological innovations / E. S. Ilyushkina, V. Yu. Konyukhov // *Bulletin of IrSTU*. 2012. No. 7. P. 181 – 187.
9. Corporate social responsibility (CSR), explained by examples [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.investopedia.com/terms/c/corp-social-responsibility.asp> (accessed : 12/29/2022).

Литература

1. Президент Республики Казахстан К.-Ж. Токаев. Справедливое государство. Одна нация. Благотворительное общество: послание народу Казахстана [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva> (дата обращения : 01.12.2022).
2. *Карабалин, Ю. С.* Ресурсный потенциал недр Казахстана: состояние, проблемы, инновационный вектор развития и реальные перспективы / Ю. С. Карабалин // Нефть и газ. — 2015. — № 3 (87). — С. 15 – 24.
3. Горнодобывающая промышленность: новые тенденции и приоритеты [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://kapital.kz/Economic/87814/gornodobyvayushchaya-promyshlennost-novyue-trendy-i-prioritety.html> (дата обращения : 10.12.2022).
4. *Базарова, С. Б.* Влияние горнодобывающих предприятий на экосистему региона и оценка эффективности их природоохранной деятельности / С. Б. Базарова // Региональная экономика и управление : электронный научный журнал. — 2013. — № 2 (10). (дата обращения : 12.11.2022).
5. Инновации — определение, классификация, этапы / А. И. Грищенко [и др.] // Вестник БГУ. 2014. № 3. С. 182 – 188.
6. *Кирсанова, Е. Г., Бондарева, А. Г.* Использование экологических инноваций как фактор решения экологических проблем: отечественный и зарубежный опыт / Е. Г. Кирсанова, А. Г. Бондарева // Российская политология. — 2017. — № 3. — С. 57 – 64.
7. Концепция устойчивого социально-экономического развития горнодобывающего предприятия / А. В. Каплан [и др.] // Вест. ЮУрГУ. Серия: Экономика и менеджмент. 2018. № 3. С. 76 – 79.
8. *Илюшкина, Е. С., Конюхов, В. Ю.* Классификация экологических инноваций / Е. С. Илюшкина, В. Ю. Конюхов // Вест. ИрГТУ. 2012. № 7. С. 181 – 187.
9. Корпоративная социальная ответственность (КСО) на примерах [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://www.investopedia.com/terms/c/corp-social-responsibility.asp> (дата обращения : 29.12.2022).

Makhabat OMAROVA,

*Master of Mathematics, Master of Management, Acting Head of the Higher Mathematics Department,
m.omarova32@keu.kz, 87212 441624 (ext. 182)*

Gulmira NAKIPOVA,

Doctor of Economical Sciences, Professor, nakipovage@mail.ru, 87212 441624 (ext. 107)

Irina LAPINA,

Specialist, Senior Lecturer, ira.lapinashults.85@mail.ru, 87212 441624 (ext. 150)

(Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,

100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9)

TWO-FACTOR LINEAR MODEL ON THE EXAMPLE OF THE GVA OF THE OIL AND GAS SECTOR OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. *The purpose of this article is to build a multi-factor linear model on the example of the gross value added of the oil and gas sector of the Republic of Kazakhstan (abbreviated, GVA of OGS of RK) and analyze the coefficients of this equation. The relevance of the article lies in the fact that on the basis of this analysis and further forecasting of factors depending on y , it will be possible to make a forecast of the GVA of OGS of the Republic of Kazakhstan for 2021 and subsequent years.*

Keywords: *multifactorial linear model, multicollinearity, multiple index of correlation.*

Махабат ОМАРОВА,

*математика магистрі, менеджмент магистрі,
жоғары математика кафедрасының меңгерушісінің міндетін атқарушы,
m.omarova32@keu.kz, 8 7212 441624 (қосу 182)*

Гульмира НАКИПОВА,

*экономика ғылымдарының докторы, профессор,
nakipovage@mail.ru, 8 7212 441624 (қосу 107)*

Ирина ЛАПИНА,

маман, аға оқытушы ira.lapinashults.85@mail.ru, 8 7212 441624 (қосу 150)

(Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ МҰНАЙ-ГАЗ СЕКТОРЫНЫҢ ЖАЛПЫ ҚОСЫЛҒАН ҚҰНЫ МЫСАЛЫНДА ЕКІ ФАКТОРЛЫ СЫЗЫҚТЫҚ МОДЕЛЬ

Аннотация. Аталған жұмыстың мақсаты — Қазақстан Республикасы мұнай-газ секторының жалпы қосылған құны мысалында көп факторлы сызықтық модельдің құрылымы және берілген тендеудің коэффициенттерін талдау. Мақаланың өзектілігі берілген жүргізілген талдау мен факторларға байланысты болжаулардың негізінде 2021 және кейінгі жылдарға Қазақстан Республикасы мұнай-газ секторының жалпы қосылған құнына болжам жасауға мүмкіндіктің болуы.

Түйінді сөздер: көп айнымалы сызықтық модель, мультиколлинеарлылық, корреляция индексі.

Махабат ОМАРОВА,

*магистр математики, магистр менеджмента, и. о. зав. каф. высшей математики,
m.omarova32@keu.kz, 8 7212 441624 (доб. 182)*

Гульмира НАКИПОВА,

доктор экономических наук, профессор, nakipovage@mail.ru, 8 7212 441624 (доб. 107)

Ирина ЛАПИНА,

*специалист, старший преподаватель,
ira.lapinashults.85@mail.ru, 8 7212 441624 (доб. 150)*

(Қарагандинский университет Казпотребсоюза,

100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9)

ДВУХФАКТОРНАЯ ЛИНЕЙНАЯ МОДЕЛЬ НА ПРИМЕРЕ ВАЛОВОЙ ДОБАВЛЕННОЙ СТОИМОСТИ НЕФТЕГАЗОВОГО СЕКТОРА РК

Аннотация. Цель данной работы — построение многофакторной линейной модели на примере валовой добавленной стоимости нефтегазового сектора Республики Казахстан и анализ коэффициентов данного уравнения. Актуальность статьи состоит в том, что на основе данного проведенного анализа и дальнейшего прогнозирования зависящих факторов можно будет сделать прогноз валовой добавленной стоимости нефтегазового сектора Республики Казахстан на 2021 и последующие годы.

Ключевые слова: многофакторная линейная модель, мультиколлинеарность, множественный индекс корреляции.

A multifactorial linear model is an equation showing the linear relationship between the resulting feature (y) and the factors dependent on y (x_1, x_2, x_3 etc.). At the same time, before composing this equation, it is necessary to check the factors for multicollinearity. An example of such a model construction taking into account the factors checking for multicollinearity will be shown in this article.

For the period from 2010 to 2020, according to statistical data, we will conduct a correlation and regression analysis of the level of the GVA of OGS

in Kazakhstan, depending on three factors. We introduce the following notation:

- y — GVA of OGS of RK, bln tenge;
- x_1 — the number of employed people in the manufacturing industry in the Republic of Kazakhstan, in thousand people;
- x_2 — investments in fixed assets in the oil industry, in bln tenge;
- x_3 — the volume of output (goods and services) produced from the extraction of crude oil and natural gas, in bln tenge.

Table 1 shows data from 2010 to 2020 with respect to y and indicators x_1, x_2, x_3 , which affect the resulting feature y .

Table 1. Basic data

Years	y , bln. tenge	x_1 , thousand people.	x_2 , bln. tenge	x_3 , bln. tenge
2010	5 518,4834	126,5	1 651,953	6 195,38618
2011	7 167,9344	126,8	1 593,634	8 572,794725
2012	8 012,7078	133,8	1 599,703	8 720,733578
2013	7 544,5087	131,6	1 769,433	9 036,471043
2014	7 925,0743	129,3	1 984,974	9 164,094733
2015	7 139,7332	128,7	2 296,567	5 880,227129
2016	8 498,2044	133,8	2 730,134	7 409,929215
2017	9 847,2729	118,3	2 960,272	9 202,732776
2018	1 303,164	121,7	4 493,99	12 060,23512
2019	1 468,31104	135,3	5 550,068	12 653,58943
2020	1 223,7326	121,8	4 986,825	12 172,68143

Compiled by the authors on the basis of statistical data [1]

In the beginning, we will check our studied factors for multicollinearity (construction of Table 2).

Table 2. Correlation matrix

	y	x_1	x_2	x_3
y	1			
x_1	0,131402	1		
x_2	-0,81105	-0,18377	1	
x_3	-0,71862	-0,17247	0,821995	1

Compiled by the authors on the basis of data from table 1

Using the Data Analysis add-in in Excel, we got Table 2. There is a multicollinear dependence and it is performed only for factors x_2 and x_3 [2]. As we can see, it is necessary to exclude the factor x_3 . Thus, the indicator y will already depend only on

two factors: x_1 and x_2 . Now let us make a protocol for performing regression analysis using Regression analysis in Excel (can be found in Figure 1).

ВЫВОД ИТОГОВ					
Регрессионная статистика					
Множественны	0,811244418				
R-квадрат	0,658117506				
Нормированн	0,572646883				
Стандартная ои	2061,848222				
Наблюдения	11				
Дисперсионный анализ					
	<i>df</i>	<i>SS</i>	<i>MS</i>	<i>F</i>	<i>значимость F</i>
Регрессия	2	6,5E+07	3,3E+07	7,699993	0,01366
Остаток	8	3,4E+07	4251218		
Итого	10	9,9E+07			
	Коэффициенты	Средняя остаточная	T-Значения	Вероятность	95% доверительный интервал
y	12337,88781	15510,7	0,79544	0,44931	-23430 ; 48105
x1	-10,31744615	118,827	-0,0868	0,93294	-284,33 ; 256,80
x2	-1,756771055	0,45366	-3,8724	0,00472	-2,8029 ; -0,7105

Figure 1 — Protocol for performing regression analysis

Based on the data in Table 1 and Figure 1, the regression equation will have the following form:

$$y = 12\,337,888 - 10,317x_1 - 1,757x_2.$$

Thus, the following analysis can be done:

1) the value of the multiple $R=0,81$ indicates a fairly close relationship between the resulting feature y and factors x_1, x_2 at the same time. That is, the initial data can be converted into our resulting linear equation;

2) with an increase in x_1 (the number of employed people in the manufacturing industry in the Republic of Kazakhstan) by 1 thousand people, the resulting feature of y (GVA OGS) in a year will decrease by 10,317,446,150 tenge;

3) with an increase of x_2 (investments in fixed assets in the resource extraction industry) by 1 bln tenge the resulting feature of y will decrease by 1,756.771 million tenge in a year.

Related information on the topic can also be read in the following works: in training manuals [2], [3]; and in the article [4] (three-factor linear model).

References

1. Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan: www.stat.gov.kz.

2. Econometrics. The initial course. Study guide. 2nd ed., corr. / Ya. R. Magnus [and others]. — M. : Delo, 1998. — 248 p.

3. Yemelina, N. K., Kozlova, N. G. Econometrics : Training manual / N. K. Yemelina, N. G. Kozlova. — Karaganda : KEUK, 2015. — 167 p.

4. Omarova, M. T. The task of investigating the dependence of apartment prices on the secondary housing market using multiple regression analysis / M. T. Omarova // Bulletin of KEU: Economics, Philosophy, Pedagogy, Jurisprudence, 2016. No. 2 (41). P. 51 – 53.

Литература

1. Агентство стратегического планирования и реформ Республики Казахстан: www.stat.gov.kz.

2. Эконометрика. Начальный курс : методическое пособие. 2-е изд., корр. / Я. Р. Магнус [и др.]. — М. : Дело, 1998. — 248 с.

3. Емелина, Н. К., Козлова, Н. Г. Эконометрика : учебное пособие / Н. К. Емелина, Н. Г. Козлова. — Караганда : КЭУК, 2015. — 167 с.

4. Омарова, М. Т. Задача исследования зависимости цен на квартиры от вторичного рынка жилья с помощью множественного регрессионного анализа / М. Т. Омарова // Вестник КЭУ. - 2016. - № 2 (41). С. 51 – 53.

Tatyana PUPYSHEVA,

Master of Economics, PhD Student, ptn7@mail.ru, +77025038032

Mukhtarima ZHETPISBAYEVA,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, rimakeu@mail.ru, +77012710792

*(Karaganda university of Kazpotrebsoyuz,
100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Academicheskaya str., 9)*

Alfiya KUZNETSOVA,

*Doctor of Economic Sciences, Academy of Sciences of the Republic of Bashkortostan,
Ufa, Kirov str., 15, office 406, ISR RB, Russian Federation, +79613576007*

ROLE OF STATE AUTHORITIES IN IMPROVING THE STRATEGIC PLANNING OF THE ACTIVITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN KAZAKHSTAN

Abstract. The article discusses the role of state authorities in improving the strategic planning of the activity of higher educational institutions in Kazakhstan. The main research methods were SWOT-analysis and the method of document analysis, which showed that in the strategic planning of Kazakhstani higher educational institutions, strengths and weaknesses, opportunities and threats can be identified. At the same time, there are several more weaknesses in it than strengths, therefore this activity needs to be improved. The success of its modernization depends on the efforts of the higher educational institutions themselves, as well as on the support of the authorized state authorities, for whose activity recommendations have been proposed aimed at improving their work in this matter.

Key words: higher education institution, strategic planning, state authority, public policy.

Татьяна ПУПЫШЕВА,

экономика магистрі, PhD докторанты, ptn7@mail.ru, +77025038032

Мухтарима ЖЕТПІСБАЕВА,

экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, rimakeu@mail.ru, +77012710792

*(Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9)*

Альфия КУЗНЕЦОВА,

*экономика ғылымдарының докторы,
Башқұртстан Республикасының Ғылым академиясы,
Ресей Федерациясы, Уфа қ., Киров көш., 15, 406-кабинет, СЗИ РБ, +7961357600700*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН СТРАТЕГИЯЛЫҚ ЖОСПАРЛАУДЫ ЖЕТІЛДІРУДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРДЫҢ РӨЛІ

Аннотация. Мақалада Қазақстандағы жоғары оқу орындарының қызметін стратегиялық жоспарлауды жетілдірудегі мемлекеттік органдардың рөлі талқыланады. Негізгі зерттеу әдістері SWOT-талдау және құжаттарды талдау әдісі болды, бұл қазақстандық университеттердің стратегиялық жоспарлауында күшті және әлсіз жақтарын, мүмкіндіктер мен қауіптерді анықтауға болатынын көрсетті. Сонымен қатар оның күшті жақтарынан гөрі бірнеше әлсіз жақтары бар, сондықтан бұл белсенділікті жақсарту қажет. Оны жаңғыртудың табыстылығы университеттердің өздерінің күш-жігеріне, сондай-ақ қызметі бойынша осы мәселедегі жұмысын жақсартуға бағытталған ұсынымдар ұсынылатын уәкілетті мемлекеттік органдардың қолдауына байланысты.

Түйінді сөздер: жоғары оқу орны, стратегиялық жоспарлау, мемлекеттік орган, мемлекеттік саясат.

Татьяна ПУПЫШЕВА,

магистр экономических наук, докторант PhD, ptn7@mail.ru, +77025038032

Мухтарима ЖЕТПИСБАЕВА,

кандидат экономических наук, доцент, ritakei@mail.ru, +77012710792

*(Карагандинский университет Казпотребсоюза,
100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9.)*

Альфия КУЗНЕЦОВА,

доктор экономических наук,

Академия наук Республики Башкортостан,

Российская Федерация, г. Уфа, ул. Кирова, 15, каб. 406, ИСИ РБ, +79613576007

РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПЛАНИРОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВУЗОВ КАЗАХСТАНА

Аннотация. В статье рассматривается роль государственных органов в совершенствовании стратегического планирования деятельности высших учебных заведений Казахстана. Основными методами исследования послужили SWOT-анализ и метод анализа документов, показавшие, что в стратегическом планировании казахстанских вузов можно выделить сильные и слабые стороны, возможности и угрозы. Вместе с тем слабых сторон в нем несколько больше, чем сильных, потому данную деятельность необходимо совершенствовать. Успех ее модернизации зависит от усилий самых вузов, а также от поддержки уполномоченных государственных органов, для деятельности которых предложены рекомендации, направленные на совершенствование их работы в этом вопросе.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, стратегическое планирование, государственный орган, государственная политика.

Problem statement

At the moment, strategic planning is the rule rather than the exception. It is relevant for organizations of various fields of activity. In the education system, the rate of change and increase in knowledge is high, and strategic planning makes it possible to predict future problems and prospects and develop responses to them. This gives higher education institutions the opportunity to formulate goals and objectives, determine areas of activity, and create a unified corporate strategy. The requirements and expectations of the state and society regarding higher education are constantly growing, and strategic planning, providing interaction between higher education institutions and parties interested in their services, creates mechanisms that allow them to be implemented in practice [1, p. 300].

There are many opportunities for the development of strategic planning for the activity of higher education institutions. An integrated approach to the methodology of strategic planning, using at each stage of this planning its own system of methods, makes it possible to increase the efficiency of the higher education institutions. The strategy of broad differentiation gives the higher education institution specific features that distinguish its services from those of competitors and increase demand for them. This also applies to the direction of applied and research work.

The versatility of approaches to strategic planning and the development of strategic alternatives is ensured through the involvement of representatives of the higher education institutions

community, employees, experts, independent consultants, analysts, employers, representatives of the business environment, applicants, students and their parents. Higher education institutional support for strategic planning and constant monitoring of its implementation also determine success. In general, improving the efficiency of strategic planning of higher education institutions should be focused on strengthening and using the university's competitive advantages in the fight. A special role in this process is played by state policy, and as a result, the activity of state bodies.

Analysis of recent research and publications

A lot of special studies, works, monographs are devoted to the theoretical and methodological aspects of strategic planning abroad. When writing this monograph, the works of foreign authors were used: A. D. Chandler [2], R. J. Child [3], I. Ansoff [4], D. Faulkner and J. Johnson [5], G. Mintzberg [6], D. Aaker [7]. The monograph reflects the works and research in the field of modern higher education institution trends, in particular those related to the planning of their activity. These are works by M. G. Podoprigror [8], R. A. Fatkhutdinov [9], S. N. Pryadko [10], I. P. Lavrentieva [11]. In addition, the state program documents in the field of higher education of the Republic of Kazakhstan, as well as the strategic plans of higher educational institutions of Kazakhstan, were studied.

Purpose of the research

Justification of the need for strategic planning of the activity of higher education institutions, as

well as an analysis of the role of state authorities of Kazakhstan in its improvement.

The main results of the study

The activity of higher educational institutions of Kazakhstan, as noted above, takes place in a market environment. The specifics of strategic planning in market conditions are revealed by David Allen Aaker in his book «Strategic market management» [7]. Under such conditions, to cope with unexpected threats and opportunities, strategic decisions must be made quickly and independently of the planning cycle. Understanding the requirements of a highly variable environment stimulates the development and active use of a set of methods, new systems and concepts. The identification and constant monitoring of the external and internal situation, the increase in strategic flexibility, the development of the spirit of entrepreneurship have a positive effect on the performance of higher educational institutions.

Higher education institutions need to improve their competitiveness, which is a generalized indicator of their resilience, which provides opportunities, using their own resources effectively, to increase benefits in a competitive market [8, p.37].

R. A. Fatkhutdinov gives the most scientifically based and practice-oriented definition of the competitiveness of the higher educational institution: «This is the ability to train competitive specialists in the domestic and foreign labor markets, create competitive innovations and pursue a successful policy in every area of its activity; at the same time, the competitor management mechanism includes the mission and relations of the higher educational institution with the external environment, the use of innovative economics tools, methods, principles and functions of management».

Thus, competitiveness is a certain advantage of a higher education institution in relation to other higher educational institutions in a given country and even beyond its borders [9, p. 37].

Taking into account the specifics of the higher education system, the peculiarities of the functioning of the market of educational services and educational institutions operating in this market, it is necessary to analyze the situation in order to assess the effectiveness of the results of the strategic plans of the university. In his behavior, certain balanced indicators of higher education institutions activity are used. They are combined in table 1.

Table 1 — The system of indicators for evaluating the effectiveness of the strategic plan of the university

<i>№</i>	<i>Contents of the scorecard</i>	<i>Higher education institution activity indicators</i>
1	Finance and market	<ul style="list-style-type: none"> - Profit dynamics - Higher education institution market share - Price level for educational services - Demand for educational services
2	Consumers	<ul style="list-style-type: none"> - Competition for entrance exams - Size of the enrollment of applicants - Consumer loyalty to the higher education institution brand
3	Customers	<ul style="list-style-type: none"> - Compliance with price and other expectations of customers - Number of employed higher education institution's graduates
4	Competitive advantages of the higher education institution	<ul style="list-style-type: none"> - Price availability - Strong brand - Specialties in demand on the market - Material and technical base of the higher education institution - Number of study grants - Availability of social infrastructure of the higher education institution (dormitories, sports and cultural and entertainment centers, etc.)
5	Staff	<ul style="list-style-type: none"> - Qualification structure of the teaching staff of the higher education institution - Degree of teaching staff - Average age of teaching staff - Work experience in the specialty, experience of teaching staff - Wage rate
6	Research	<ul style="list-style-type: none"> - Directions of scientific and research activity - Volume of research and development at the higher education institution - Funding for research and development
7	Innovations	<ul style="list-style-type: none"> - Number of scientific patents and certificates at the higher education institution - Level of academic mobility - Level of pedagogical mobility - Possibilities of using online technologies

<i>№</i>	<i>Contents of the scorecard</i>	<i>Higher education institution activity indicators</i>
		- Amount of funding allocated for innovation
Notice — Compiled by the author according to the source [10]		

The list of proposed indicators for each particular higher educational institution may vary depending on the specifics of the higher educational institution's activity and the content of its strategic planning. The main indicator of the effectiveness of strategic planning for some higher educational institutions can be an affordable price for education, for others — the faculty, close ties with industrial enterprises, the availability of a center for the employment of higher educational institution graduates, etc. In any case, these indicators should

be measurable, reliable, realistically achievable, promising and economically feasible.

The system of strategic planning will be incomplete if you do not consider the participants in strategic planning, as well as the parties interested in it.

SWOT-analysis, conducted in higher educational institutions of Kazakhstan, allows to identify the strengths and weaknesses of their strategic planning, as well as to identify its opportunities and threats. The results of the conducted SWOT-analysis are presented in table 2.

Table 2 – SWOT-analysis of strategic planning of Kazakhstani universities

Strengths	Weaknesses
<ol style="list-style-type: none"> 1. Understanding the value of strategic planning 2. Presence of great intellectual potential in higher educational institutions 3. High staff training 4. High abilities to perceive innovations 5. Developed analysis and evaluation skills, abilities to identify problems 6. Presence of the established core of the organization in the person of its leaders, leading teachers and employees 7. Increasing the level of pedagogical mobility and the growth of opportunities for learning from experience 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Lack of experience in strategic planning in a competitive market environment 2. Terminological disunity, putting different meanings into the concepts and terms of strategic planning 3. Internal competition of structural units for resources and priority 4. Low level of familiarization of structural divisions with the overall strategic plan 5. Insufficient number of strategic plan priorities 6. Lack of developed strategic alternatives 7. Limited number of methods used in strategic planning 8. Limited number of persons participating in it 9. Weak control over the implementation of strategic plans 10. Weak attention to the requirements of the external environment
Opportunities	Threats
<ol style="list-style-type: none"> 1. Using international experience of strategic planning at the higher educational institution 2. Attracting the experience of business organizations in strategic planning 3. Reliance on innovative processes going on in higher education 4. The possibility of attracting funds from the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan 5. Opportunities to attract funds from international organizations and funds 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Strengthening the optimization (reduction) of higher education institutions 2. Lack of reasonable forecasts for the development of the labor market in the country as a whole and in certain regions 3. Globalization of the educational space, and as a result, the outflow of students and teachers 4. Increasing competition between higher education institutions at the regional and country level
Notice — Compiled by the author based on the results of his own research	

Strategic planning of university activities requires huge efforts, which may seem in vain, since the conditions of the external environment are very changeable and rather unpredictable. At the same time, the choice that universities have to make causes tension and internal resistance. Therefore, in these conditions, the correct state policy in the field of education, as well as the activity of state bodies authorized in this matter, are of particular relevance.

State policy in the field of education is reflected in the state and activity of higher educational institutions. The educational policy of the state as a whole is a diverse activity of the state aimed at the functioning and development of the national education system [11, p. 64].

The «Strategy «Kazakhstan – 2050» — a new political course of an established state» reflects the importance of supporting the development of both the education system in general and higher

education in particular. It notes that in order to develop the system of higher education, the state should:

- engage in the development of a network of public-private partnerships between higher educational institutions and private organizations with the support of the state;

- develop a multi-stage system of grants for education;

- promote the creation throughout the country of a system of specialized educational institutions for research and applied education, taking into account regional specialization;

- legislate mandatory work practice at enterprises, starting from the second year of study at a higher educational institution [12].

Authorized state authorities through their activity can contribute to the development of strategic planning of higher education institutions. Their support should include:

- Ensure the continuity of higher education programs with the curricula of preschool, secondary and secondary special education.

- To increase funding not only for the education system as a whole, but also for individual higher education institutions, which will contribute to the modernization of their material and technical base, improving the quality of services provided.

- Improve mechanisms for quality control of education at all levels.

- Pay more attention to the integration of education, science, business and industry. To do this, it is necessary to develop and implement promising tools and mechanisms for such a partnership, as well as to determine its legal and regulatory framework.

- Establish state standards in the field of higher education in accordance with the requirements of the modern labor market and the country's industrialization plans. Professional standards should be formed through the national qualification system.

- Implement the principles of corporate management through the system of training employees and faculty of higher educational institutions.

- Involve higher education institutions in the development of strategic programs and projects, both for Kazakhstan as a whole and for its individual regions, cities and towns. Specialists working in universities can be more widely involved in the examination of such programs and the development of new ones, which will help improve their practical skills and the development of the country as a whole.

- To modernize the legislation in the field of scientific and research activities. In particular, this concerns issues regulating copyrights, obtaining

copyright certificates and patents. Promote the commercialization of issued patents and registered copyrights.

- Research the labor market. To compare the specialties demanded by employers and those for which training is being conducted. To study the professional preferences of students. These studies should be large-scale and ongoing. Information on their results must be provided to higher educational institutions in Kazakhstan.

- To organize training in strategic planning on the basis of the leading universities of Kazakhstan in order to improve it, as well as to strengthen intra-university relations. In particular, on the basis of Nazarbayev University and national universities.

- Contribute to the holding of educational seminars and trainings, conferences held on the basis of Nazarbayev University as an example of an entrepreneurial type university with a developed research infrastructure. Higher education institutions in Kazakhstan need to learn from this experience.

- Strengthen international higher education institution cooperation, as well as ties within the country. Each higher education institution should have foreign partners from among the leading educational institutions of their profile, with a strong research and production base. This will allow learning the integration of education, science and production.

- To assist in the creation of a network of an independent national system of accreditation of educational institutions according to international standards and projects of independent ratings.

At the republican level, the Government of the Republic of Kazakhstan, the Ministry of science and higher education of the Republic of Kazakhstan, the Ministry of labor and social protection of the population of the Republic of Kazakhstan, as well as structures, committees and departments under their control are responsible for the implementation of these areas.

State regional administrations can also contribute to the improvement of the system of strategic planning of higher education institutions.

Education departments functioning in the regions should help strengthen intra-university cooperation, strengthen ties between universities and educational institutions of the secondary level of education, production and business structures. These state organizations, through the training of higher education institution staff and holding interuniversity conferences and seminars, can help strengthen the competitive positions of individual higher education institutions and the region as a whole. In addition, education departments should study the professional preferences of schoolchildren. The information received must be brought to the

attention of the management of higher educational institutions, which will be reflected in their strategic plans.

Employment Coordination and Social Programs Departments should study the labor market and the structure of employment and unemployment, identifying current specialties and predicting future trends. Similar information is also useful for higher education institutions in the preparation of strategic plans.

Youth policy departments play an important role in studying the professional preferences of young people, as education, employment and unemployment are topical youth issues. These public administrations should also be involved in labor market research. It should be approached on the basis of a comprehensive methodology, studying the opinions of employers, schoolchildren, parents, media representatives, experts, and using not only questionnaire and interview methods, but also focus group research, content analysis. Taking into account comparisons of the results of researches conducted by state regional departments, higher education institutions can draw up or adjust their strategic plans, focusing on new relevant areas of activity.

Conclusions

Thus, the measures implemented by state bodies in practice contribute to the improvement of the strategic planning system of Kazakhstani universities. Especially if they are carried out in a complex.

In general, the state policy in the field of education and the activity of individual state authorities of republican and local significance are reflected in the state and activity of higher education institutions. Authorized state authorities should contribute to the improvement of the system of strategic planning of higher educational institutions, as this has a positive effect on the education system as a whole, and, consequently, on the development of the whole country. The proposals developed for them are advisory in nature, but in the case of complex application they contribute to the improvement of the strategic planning system of Kazakhstani higher education institutions.

References

1. *Pupysheva, T. N.* Strategic planning of the activities of universities in the conditions of the EAEU / T. N. Pupysheva // Problems and prospects of industrial and innovative development in the Eurasian Economic Union (EAEU) : materials of the international scientific and practical conference. — T1. — Karaganda : KEUK, 2014. — P. 295 – 300.
2. *Chandler, A. D.* Strategy and Structure / A. D. Chandler. — Boston, MA : MIT Press, 1962. — 480 p.

3. *Child, J.* Organizational structure, environment and performance: the role of strategic choice / J. Child // Sociology. — 1972. — № 6 (3). — P. 1 – 22.

4. *Ansoff, I.* Strategic management / I. Ansoff. — M. : Jekonomika, 1989. — 359 p.

5. *Faulkner, D., Johnson, G.* The Challenge of Strategic Management / D. Faulkner, G. Johnson. — London : Kogan Page, 1992. — 215 p.

6. Strategic process / G. Mincberg [and others]; trans. from Eng. — SPb. : Peter, 2001. — 543 p.

7. *Aaker, D. A.* Strategic market management. 7th ed... / D. A. Aaker; trans. from Eng. S. G. Bozhuk. — SPb. : Peter, 2007. — 496 p.

8. *Podoprigora, M. G.* Features of the formation of a university competitiveness strategy in the market of educational services / M. G. Podoprigora // Almanac of modern science and education. — Tambov : Gramota, 2016. — № 8 (39). — P. 155 – 157.

9. *Fathutdinov, R. A.* Managing university competitiveness / R. A. Fathutdinov // Higher education in Russia. — 2016. — № 9. — P. 37 – 38.

10. *Prjadko, S. N.* Features of the development of a strategic plan for the development of a university, taking into account the factors of behavior of subjects of the educational services market / S. N. Prjadko // Scientific bulletins of BelSU. Series: History. Political science. Economy. Computer science. — Belgorod. — T. 19. — 2011. — № 13-1 (108).

11. *Lavrent'eva, I. P.* Social policy and management in the social sphere / I. P. Lavrent'eva. — Ulyanovsk : UISTU, 2019. — 129 p.

12. Message from the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan «Strategy «Kazakhstan – 2050» — a new political course of an established state» // Official website of the President of the Republic of Kazakhstan. Astana, December 14, 2012 [Electronic resource]. — Access mode : https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-14-dekabrya-2012-g (accessed : 12/29/2022).

Литература

1. *Пупышева, Т. Н.* Стратегическое планирование деятельности вузов в условиях ЕАЭС / Т. Н. Пупышева // Проблемы и перспективы индустриально-инновационного развития в Евразийском экономическом союзе (ЕАЭС) : мат-лы междунаро. науч.-практ. конф. — Т. 1. — Караганда : КЭУК, 2014. — С. 295 – 300.

2. *Чандлер, А. Д.* Стратегия и структура / А. Д. Чандлер. — Бостон, Массачусетс : MIT Press, 1962. — 480 с.

3. *Чайлд, Дж.* Организационная структура, среда и эффективность: роль стратегического выбора / Дж. Чайлд // Социология. — 1972. — № 6 (3). — С. 1 – 22.

4. *Ансофф, И.* Стратегическое управление / И. Ансофф. — М. : Экономика, 1989. — 359 с.

5. *Фолкнер, Д., Джонсон, Г.* Проблемы стратегического управления / Д. Фолкнер, Г. Джонсон. — Лондон : Коган Пейдж, 1992. — 215 с.

6. Стратегический процесс / Г. Минцберг [и др.]; пер. с англ. — СПб. : Питер, 2001. — 543 с.

7. Аакер, Д. А. Стратегическое рыночное управление. — 7-е изд. / Д. А. Аакер; пер. с англ. С. Г. Божук. — СПб. : Питер, 2007. — 496 с.

8. Подопригора, М. Г. Особенности формирования стратегии конкурентоспособности вуза на рынке образовательных услуг / М.Г. Подопригора // Альманах современной науки и образования. — Тамбов : Грамота. — 2016. — № 8 (39). — С. 155 – 157.

9. Фатхутдинов, Р. А. Управление конкурентоспособностью вуза / Р. А. Фатхутдинов // Высшее образование в России. — 2016. — № 9. — С. 37 – 38.

10. Прядко, С. Н. Особенности разработки стратегического плана развития вуза с учетом факторов поведения субъектов рынка

образовательных услуг / С. Н. Прядко // Научные ведомости БелГУ. Серия: История. Политология. Экономика. Информатика. — Белгород. — Т. 19. — 2011. — № 13-1 (108).

11. Лаврентьева, И. П. Социальная политика и управление в социальной сфере / И. П. Лаврентьева. — Ульяновск : УлГТУ, 2019. — 129 с.

12. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан – 2050» — новый политический курс состоявшегося государства» // Официальный сайт Президента Республики Казахстан. Астана, 14 декабря 2012 г.а [Электронный ресурс]. — Режим доступа :

https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nazarbaeva-narodu-kazahstana-14-dekabrya-2012-g (дата обращения : 12/29/2022).

УДК 334.723(574)

DOI: 10.52445/BKEU.2023.68.1.006

Maxim STEPANOV,

3rd year Doctoral Student, misha_stepanov.1997@mail.ru

Anna LEGOSTAEVA,

Candidate of Economic Sciences, Professor of the Department of Management and Innovation, Karaganda University of Kazpotrebovyuz, 100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9, anjal@mail.ru

Galina FILYUK,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Taras Shevchenko National University of Kiev, 01033, Ukraine, Kiev, Vladimirska str., 60, gfiluk@ukr.net

THE METHOD OF ASSESSING COMPARATIVE ADVANTAGES AS ONE OF THE WAYS TO IMPROVE THE MECHANISM FOR ASSESSING THE SOCIO-ECONOMIC EFFICIENCY OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP PROJECTS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Abstract. The article, through the use of the method of assessing comparative advantages, analyzes the current state of project management in the field of public-private partnerships. The authors used the procedure for assessing socio-economic efficiency to identify potentially attractive investment projects that can be implemented through the introduction of public-private partnership mechanisms. The study established the impact of changes made to the regulatory framework on the possibility of considering a larger number of alternative projects. Since the problem of choosing the best options has arisen, an improved model has been proposed for assessing the socio-economic efficiency of public-private partnership projects. For this purpose, the method of comparative analysis of projects was used in planning, examination and assessment of the social and economic aspects of projects.

Keywords: public-private partnership, socio-economic effect, project management system, project evaluation method, project planning.

Максим СТЕПАНОВ,

3-курс докторанты, misha_stepanov.1997@mail.ru

Анна ЛЕГОСТАЕВА,

экономика ғылымдарының кандидаты, менеджмент және инновация кафедрасының профессоры, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, 100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9, anjal@mail.ru

Галина ФИЛЮК,

экономика ғылымдарының докторы, профессор, Тарас Шевченко атындағы Киев ұлттық университеті, 01033, Украина, Киев қ., Владимирская көш., 60, gfiluk@ukr.net

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕШЕЛІК ӘРІПТЕСТІК ЖОБАЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ТИІМДІЛІГІН БАҒАЛАУ МЕХАНИЗМІН ЖЕТІЛДІРУ ЖОЛДАРЫНЫҢ БІРІ РЕТІНДЕ САЛЫСТЫРМАЛЫ АРТЫҚШЫЛЫҚТАРДЫ БАҒАЛАУ ӘДІСІ

Аннотация. Мақалада салыстырмалы артықшылықтарды бағалау әдісін қолдану арқылы мемлекеттік-жекешелік әріптестік саласындағы жобаларды басқарудың қазіргі жағдайы талданады. Авторлар мемлекеттік-

жекешелік әріптестік механизмдерін енгізу арқылы іске асырылуы мүмкін әлеуетті тартымды инвестициялық жобаларды анықтау үшін әлеуметтік-экономикалық тиімділікті бағалау тәртібін пайдаланды. Зерттеу нормативтік базаға енгізілген өзгерістердің баламалы жобалардың көбірек мөлшерін қарастыру мүмкіндігіне әсерін анықтады. Үздік нұсқаларды таңдау мәселесі туындағандықтан, мемлекеттік-жекешелік әріптестік жобаларының әлеуметтік-экономикалық тиімділігін бағалаудың жетілдірілген үлгісі ұсынылды. Осы мақсатта жобалардың әлеуметтік-экономикалық аспектілерін жоспарлауда, сараптауда және бағалауда жобаларды салыстырмалы талдау әдісі қолданылды.

Түйінді сөздер: мемлекеттік-жекешелік әріптестік, әлеуметтік-экономикалық әсер, жобаларды басқару жүйесі, жобаларды бағалау әдісі, жобаларды жоспарлау.

Максим СТЕПАНОВ,

докторант 3 курса e-mail: misha_stepanov.1997@mail.ru

Анна ЛЕГОСТАЕВА,

профессор кафедры менеджмента и инноваций, кандидат экономических наук,

Карагандинский университет Казпотребсоюза,

100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9, anjal@mail.ru

Галина ФИЛЮК,

доктор экономических наук, профессор,

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко,

Украина, 01033, г. Киев, ул. Владимирская, 60, gfiluk@ukr.net

МЕТОД ОЦЕНКИ СРАВНИТЕЛЬНЫХ ПРЕИМУЩЕСТВ КАК ОДИН ИЗ ПУТЕЙ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МЕХАНИЗМА ОЦЕНКИ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОЕКТОВ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Аннотация. В статье посредством использования метода оценки сравнительных преимуществ, осуществлен анализ текущего состояния управления проектами в сфере государственно-частного партнерства. Авторы использовали процедуру оценки социально-экономической эффективности, чтобы определить потенциально привлекательные инвестиционные проекты, которые могут быть реализованы путем внедрения механизмов государственно-частного партнерства. В ходе исследования установлено влияние внесенных в нормативно-правовую базу изменений на возможность рассмотрения большего количества альтернативных проектов. Поскольку возникла проблема выбора наилучших вариантов, то предложена улучшенная модель для оценки социально-экономической эффективности проектов государственно-частного партнерства. Для этого использован метод сравнительного анализа проектов при планировании, экспертизе и оценке социальных и экономических аспектов проектов.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, социально-экономический эффект, система управления проектами, метод оценки проектов, планирование проектов.

Currently, the Republic of Kazakhstan is facing the task of transitioning to an economic model focused on social needs in order to achieve sustainable and dynamic long-term development of the country, which, in turn, contributes to improving the well-being of citizens. However, funds from the budget, extra-budgetary and targeted financial resources are not enough to meet current needs. Therefore, there is a need to search for direct investments from private sources. In this context, it is extremely important to introduce modern methods of managing investment flows.

As E. Zhailauov emphasizes in his article, one of the key tasks to ensure the progressive development of the economy of Kazakhstan and the socio-economic growth of the regions is to activate investment activity and attract investment. These injections significantly contribute to the diversification of the economy and the transfer of advanced technologies to various industries. In

addition, the creation of new enterprises contributes to the creation of new jobs and an increase in tax revenues. However, attracting investments is a complex multicomponent process that requires coordinated work of the public, quasi-public and private sectors [1, p. 31].

N. Telgarin correctly notes that the use of public-private partnership (PPP) benefits both the state and the development of small and medium-sized businesses. For the business sector, this opens up new opportunities for investment and access to additional sources of financing, as well as the opportunity to participate in major projects, including public ones. PPP involves the effective use of the resources and knowledge of the private sector in those areas where the state usually operates.

Public-private partnership (PPP) is a unique type of cooperation between the public and private sectors aimed at implementing long-term investment

projects in the social and infrastructural spheres with the establishment of a «price-quality ratio».

Current practice shows that often projects implemented using the public-private partnership (PPP) mechanism are created hastily, without a proper objective and detailed assessment of their economic and social effectiveness, insufficient funding and insufficient assistance from experts in project management and PPP. The basis should be strategic priority projects, including PPP projects, which should comply with the sectoral policy of state structures, as well as provide significant economic and social benefits for both related sectors and the entire economy.

The main function of the state is to select the best projects that comply with the principles of PPP, ensure their effective implementation in accordance with the legal norms of PPP, monitor the actions of private investors in the process of project implementation, promptly resolve possible conflict situations and analyze the results of completed projects to form a base of successful practices that can be used to improve the experience in the future. But it is worth noting that the use of the PPP mechanism may require significant resources and time.

As we see in most cases, projects using the public-private partnership (PPP) mechanism are developed without due attention to an objective and detailed assessment of their economic and social effectiveness, as well as without providing sufficient funding and support from project management and PPP experts. This is a serious mistake. The basis for such projects should be strategically priority and PPP projects that correspond to the sectoral policy of state structures and provide significant economic and social benefits for both related sectors and the entire economy.

The state should play a key role in determining the most optimal PPP projects that comply with the basic principles of PPP, as well as in ensuring their effective implementation in accordance with current regulations in the field of PPP.

It should be noted that the PPP mechanism requires significant costs and may take a lot of time. Nevertheless, changes in the regulatory framework of Kazakhstan indicate an attempt to improve this mechanism. From 2015 to 2023, amendments were made aimed at expanding the scope of PPP and strengthening the role of local executive bodies in planning, initiating, reviewing and examining PPP projects.

Such strategic changes have led to the conclusion of 1071 contracts (totaling 1804 billion tenge) and are at the planning stage of another 189 projects (totaling 712 billion tenge) by the beginning of 2023. However, when more than 70%

of the total cost of projects falls on state obligations, this can lead to discrediting the ideology of the PPP mechanism and undesirable consequences. The President of Kazakhstan K.-Zh. Tokayev raised the issue of substitution and circumvention of public procurement procedures using the PPP tool [4].

Despite this, the principle of balance specified in the PPP Law implies a balance in the distribution of obligations, risks, income and guarantees between the private partner and the state in the process of implementing a PPP project. The current PPP mechanism, which considers budgetary funds as the main source of financing and does not stimulate the attraction of private investment, does not correspond to this principle.

Problem statement

The formulation of the problem of this study is reduced to the issue of diagnosing the sufficiency of the current mechanism for assessing the socio-economic efficiency of public-private partnership concluded in the project management system of the Republic of Kazakhstan through the analysis of the basic law in the field of PPP, as well as its subordinate regulatory framework, as well as an assessment of the main results achieved so far on PPP projects, by determining and considering the validity and expediency of the proposed methodology for assessing the social effect and the expected multiplicative effect of the implementation of these projects on related industries and the entire economy as a whole.

It is worth noting that in the current legislation, even after radical changes, there is still no concept of socio-economic effect. Its absence makes it possible to freely interpret the application of the proposed Methodology, setting additional barriers for the business environment, creates a risk of increased corruption in the application of this norm.

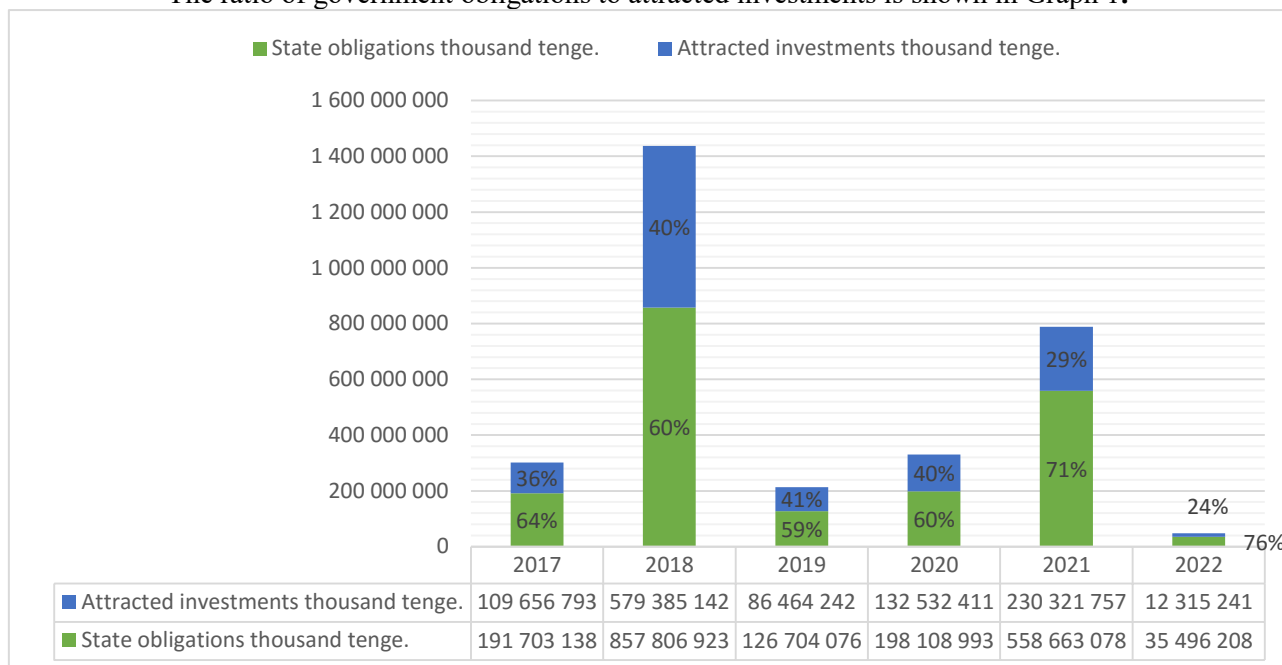
Graph 1 shows, firstly, the predominance of public obligations to finance PPP projects over private ones, and secondly, a decrease in the rate of financing, as well as an irregular growth rate of total funds attracted to public-private partnership projects

Thus, it is necessary to consider in detail and analyze the current mechanism for assessing the socio-economic effectiveness of projects both at the stage of initiation, planning and examination of projects, and at the stage of summing up their results after the end of the period of their implementation. This will make it possible to find out how, by whom and on the basis of what decisions are made on budget financing and participation in the implementation of PPP projects, and, as a result, to determine the conditions in which the state acts as a conditional debtor within the framework of obligations for the implementation of these projects.

Undoubtedly, a significant imbalance in the costs and investments of the state and attracted investments can be regarded as a failure of the PPP project management system in the Republic of Kazakhstan. an effective mechanism and a

«working» methodology for assessing the socio-economic effect in the conditions of the Kazakh economy, taking into account successful foreign experience and the peculiarities of the development of the Republic of Kazakhstan.

The ratio of government obligations to attracted investments is shown in Graph 1.

Graph 1 — Growth rates of government liabilities and attracted investments

Note — developed by the authors based on the source [3].

The purpose of the study

The main goal set for the authors of this study is to identify the main gaps in the mechanism for assessing the socio-economic efficiency of projects implemented during the implementation of projects through the mechanism of public-private partnership (PPP) mainly using budgetary funds.

Основные результаты исследования

We will analyze the dynamics of the implementation of PPP projects from the position of their step-by-step distribution. Of the 1,071 contracts registered by Kazakhstan PPP Center JSC, 900 projects are under implementation, tender procedures are being conducted for 105 projects, and PPP contracts have been terminated for 66 projects (see Schedule 2).

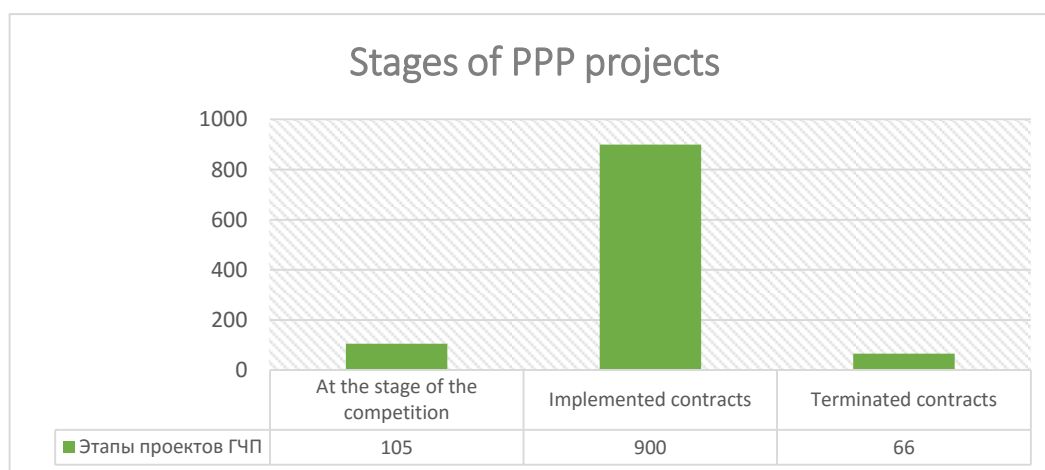

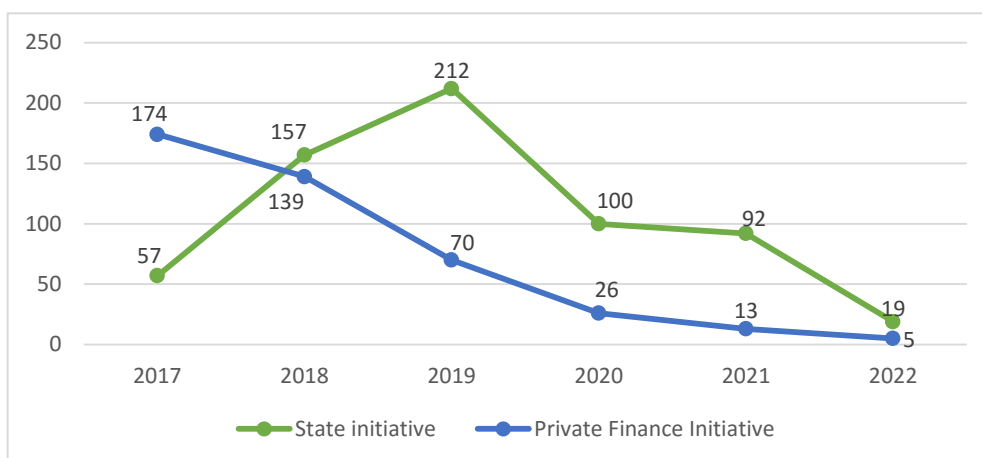
График 2 — Dynamics of the implementation of PPP projects in the Republic of Kazakhstan in the context of years

Note – developed by the authors based on the source [3].

Until 2023, PPP projects could be concluded through a public-private financial initiative with competitive procedures.

To date, two-thirds of all contracts for PPP projects in Kazakhstan have been concluded through

direct negotiations, through a private financial initiative of individual representatives of the private sector. The dynamics of the implementation of PPP projects in the Republic of Kazakhstan in the context of years is shown in Graph 2.

Graph 3 — Dynamics of the implementation of PPP projects in the Republic of Kazakhstan in the context of years
Note — developed by the authors based on the source [3]

The analysis of Schedule 3 demonstrates a negative downward trend in the implementation of PPP projects in the Republic of Kazakhstan.

In our opinion, this is the result of the lack of self-sufficiency of the PPP regulatory framework in Kazakhstan. At the early stages of the formation and development of PPP, the regulatory framework was at the stage of formation and the lack of a managerial and methodological basis of the knowledge base was the result of inefficient use of the PPP mechanism by state bodies in the regions. High corruption risk and organizational risks have reduced interest in PPP among the private sector. The decrease in financing and promotion of PPP was facilitated by the budget deficit, due to the predominance of state obligations over attracted investments

The efficiency assessment process consists of several stages, which are regulated by regulatory legal acts in the field of PPP and budget investment rules [6].

One of the main stages is the examination of the tender documentation, business plans submitted within the framework of PPP projects. The normative basis of this stage is the rules for the development or adjustment, carrying out the necessary examinations of the investment proposal of the ISU (State Investment Project), as well as planning, consideration, selection, monitoring and evaluation of the implementation of budget investments and determining the feasibility of budget lending [6].

Based on the law on PPP [5], the main functions of the Ministry of National Economy of

the Republic of Kazakhstan, which is the central authorized body, include the implementation, within its competence, of state policy in the field of public-private partnership, including the development and approval of criteria for classifying the project as particularly significant for implementation within the framework of PPP to a public-private project partnerships of particular importance. According to the same article of the law on PPP, the authorized state body develops and approves a methodology for assessing the socio-economic efficiency of public-private partnership projects, as well as a methodology for allocating and assessing risks of public-private partnership projects, and accounting for conditional state obligations on public-private partnership projects. It should be added that these competencies were absent in the PPP law until 2023, and were added and entered into force from January 2023 in order to improve the quality of project selection and the main tasks are to prevent unjustified overstatement of state obligations, balanced risk allocation and regulation of procedures for providing state support measures.

The competence of the local executive bodies of the regions includes the definition of a legal entity authorized to conduct an examination of business plans for local public-private partnership projects, and making a decision on the feasibility and socio-economic efficiency of the implementation of these projects.

The central authorized body is involved in the examination of business plans for republican public-private partnership projects by the «Center for the Development of Public-Private Partnership» in

accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan.

The decision on the implementation of a PPP project is made by a state authorized person on the basis of documents of the State Planning System, instructions and/or acts of the President of the Republic of Kazakhstan, the Government of the Republic of Kazakhstan, as well as taking into account the priority and urgency of the PPP project.

When determining the priority and urgency of a PPP project, the authorized person:

- takes into account the recommendations of the Interdepartmental Project Group;
- uses prioritization of PPP projects;
- analyzes the received initiatives of private sector entities

As part of the prioritization of PPP projects, the degree of feasibility of implementing a PPP project is considered. First of all, PPP projects that meet the basic needs of the population are being considered for implementation.

If there are several priority PPP projects, the degree of urgency of the implementation of such projects is determined.

At this stage, the preliminary economic and social efficiency of the PPP project is determined.

PPP projects are focused on creating value for the population for a long-term period, on attracting investments by a private partner, as well as on the operation of a PPP facility by a private partner for a period of at least 5 years, depending on the specifics of the PPP project.

In turn, to ensure the quality of project management, authorized persons create an Interdepartmental Project Group by involving specialists of subordinate organizations, independent experts, design, engineering and other companies, interested and authorized state bodies, representatives of the National Chamber of Entrepreneurs of the Republic of Kazakhstan, business entities.

The interdepartmental project Group performs the following functions:

- studies proposals and initiatives on mechanisms for the implementation of the PPP project;
- selects, evaluates, determines the priority, the method of implementation of the PPP project, the type of competition, issues related to the allocation of land plots, connection to utility networks;
- accepts recommendations on the feasibility or lack of feasibility of implementing a PPP project by signing a protocol;
- studies the results of marketing and other research on the planned PPP project;
- studies all necessary calculations, including preliminary calculations of the PPP project;

It is worth noting the fact that as a result of criticism of PPP as a mechanism, the efforts of the Ministry of National Economy and expert groups involved in finalizing both the PPP law itself and by-laws have closed some gaps and «holes» in legislation, which may favorably affect subsequent projects implemented through PPP, however, are being considered in this paper, the mechanism for evaluating the effectiveness of PPP projects nevertheless turned out to be incomplete.

One of the most necessary processes for the current period in assessing the feasibility of implementing a project using the PPP mechanism, in our opinion, is the so-called method of determining comparative advantages, presented to us in the form of scheme 1:

The general view of the mechanism of socio-economic evaluation of PPP projects with the proposed improvement measures is presented by the authors in the form of scheme 1.

This method involves the creation of a financial model in which an alternative representation of the project being implemented within the framework of a PPP is given, as if it were implemented at the expense of budgetary funds within the framework of public procurement or another type of public investment project.

When assessing the social effectiveness of a PPP project, we consider it necessary to take into account the following factors proposed in the work of E.V. Tuleyko:

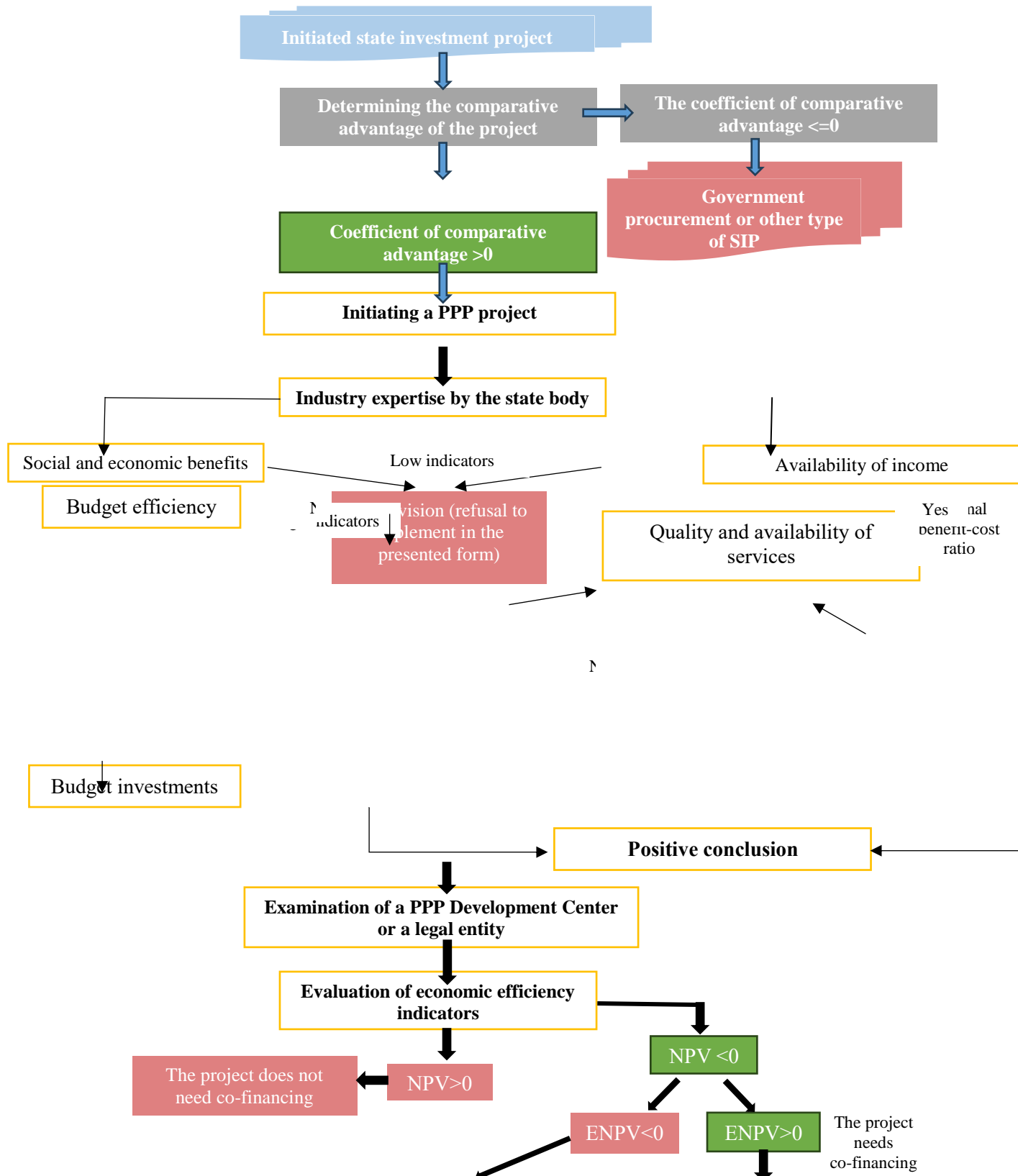
- the presence of direct and indirect social effects from the implementation of a PPP project.
- Social effects can be both positive and negative.
- the social effect is usually qualitative or quantitative indicators, and may also have a cost estimate;
- PPP projects can have regional and republican significance [9, p. 142].
- When assessing the social effectiveness of PPP projects, it seems appropriate to use the following methods:
 - the method of attracting independent experts to assess the social effect in the form of qualitative indicators in the form of a point system;
 - method of calculating the multiplicative effect of the project implementation;
 - methods of direct calculation using statistical data and indicators;
 - valuation of the social result;
 - method of calculating the environmental effect of the project implementation.

The expert evaluation method allows solving the problem of measuring objects, processes and phenomena for which there are no units of

measurement in the usual metric system of measures.

The advantage of this method of assessing social indicators gives a good opportunity to evaluate not only quantitative, but also qualitative data, to determine the weighting coefficients of objects, processes and phenomena that cannot be quantified, to establish the significance and

«weight» of the studied object, process or phenomenon by a variety of criteria, to recreate an objective picture of the opinions of experts on the studied problem, to establish a measure the inconsistency of the judgments of each expert and thus determines the degree of reliability, confidence in the result obtained.

Scheme 1 — General view of the mechanism
of socio-economic evaluation projects with proposed improvement measures
Note — developed by the authors based on the source [3], [4].

Conclusion

Despite improvements in the legislation on public-private partnership (PPP), the assessment of the socio-economic efficiency of projects is not a single and full-fledged mechanism. This leads to the fact that the public sector still bears significant obligations and financial burdens within the framework of projects, despite improvements in legislation.

1. The study revealed several shortcomings in the current mechanism for assessing the socio-economic effectiveness of PPP projects:

2. The main problem is that the current mechanism does not comply with the basic principles of PPP, such as effectiveness, value for the public, transparency and accessibility of information. These principles are sometimes ignored or interpreted ambiguously.

3. The Mechanism is too focused on quantitative indicators and evaluation of already approved projects, which limits its ability to evaluate projects for which there are no standard units of measurement.

4. The methodology for assessing social effectiveness proposed by the authority requires adjustment, since it does not always provide an objective view of the social effects of projects and is amenable to ambiguous interpretation. This may lead to an underestimation of social efficiency compared to financial indicators.

5. The current mechanism for assessing socio-economic efficiency is supplemented by the method of assessing the comparative advantage of projects and is presented in the form of a general scheme.

6. Further improvement of the mechanism for assessing the socio-economic efficiency of PPP projects should take into account foreign experience and eliminate existing shortcomings.

7. It is important to study existing practices to make PPP more effective in Kazakhstan. This will help to identify the best methods, reduce risks and transfer effective experience to the participants of the PPP system, including the management of PPP projects.

Measures to develop and improve the PPP project management system in Kazakhstan will allow projects to be implemented at a higher level, which will ultimately lead to an increase in the level

of satisfaction with public services and the general welfare of the country.

References

1. The state and prospects of activation of the investment process in the Republic of Kazakhstan / E. Zhailauov [and others] // Bulletin of KEU. 2021. № 1 (60). P. 31 – 37. DOI: 10.52445/G0908-8070-1212- F.

2. *Telgarin, N.* Public-private partnership as a tool for the development of the tourism industry in Kazakhstan / N. Telgarin // Bulletin of KEU. 2018. № 3 (50). P. 55 – 57.

3. PPP project database of the PPP Center of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource]. — Access mode : http://kzppp.kz/project_base (accessed 24.01.2023).

4. Speech of the President of the Republic of Kazakhstan Tokayev K. K. at a meeting with business representatives on January 21, 2022 [Electronic resource]. — Access mode : <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14170935> (accessed 15.01.2022).

5. On Public-private partnership: Law of the Republic of Kazakhstan dated 31.10.2015 No. 379-V (as amended. from 01.01.2023).

6. Order of the Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan dated December 5, 2014 No. 129 On Approval of the Rules for the Development or Adjustment, Carrying out the Necessary Examinations of the Investment Proposal of the State Investment Project, as well as Planning, Consideration, Selection, Monitoring and Evaluation of the Implementation of Budget Investments and Determining the Feasibility of Budget Lending.

7. Order of the Acting Minister of National Economy of the Republic of Kazakhstan dated November 25, 2015 No. 725 On Some Issues of Planning and Implementation of Public-Private Partnership Projects [Electronic resource]. — Access mode : <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012717> (accessed 19.01.2022).

8. Assessment of social-economic efficiency of infrastructure projects / A. A. Alaev [and others]; Financial Research Institute // Financial Journal. — 2015. — 4 (26). — P. 41 – 52.

9. *Tuleyko, E. V.* Evaluation of the social effectiveness of public-private partnership projects in the field of education of the Republic of Belarus / E. V. Tuleyko // Proceedings of the Gomel State University named after F. Skariny. 2018. 2 (107). P. 140 – 145.

Литература

1. Состояние и перспективы активизации инвестиционного процесса в Республике Казахстан /

Е. Жайлауов [и др.] // Вестник КЭУ. - 2021. - № 1 (60). С. 31 – 37. DOI: 10.52445/G0908-8070-1212-F.

2. Тельгарин, Н., Государственно-частное партнерство как инструмент развития туристской отрасли Казахстана / Н. Тельгарин // Вестник КЭУ. - 2018. - № 3 (50). С. 55 – 57.

3. База проектов ГЧП центра ГЧП Республики Казахстан [Электронный ресурс] — Режим доступа : http://kzppp.kz/project_base (дата обращения : 24.01.2023).

4. Речь президента РК К. К. Токаева на встрече с представителями бизнеса 21 января 2022 г. [Электронный ресурс] — Режим доступа : <https://legal.acts.egov.kz/npa/view?id=14170935> (дата обращения : 15.01.2022).

5. О государственно-частном партнерстве: закон Республики Казахстан от 31.10.2015 г. № 379-V (в ред. от 01.01.2023 г.).

6. «Об утверждении Правил разработки или корректировки, проведения необходимых экспертиз инвестиционного предложения государственного инвестиционного проекта, а также планирования,

рассмотрения, отбора, мониторинга и оценки реализации бюджетных инвестиций и определения целесообразности бюджетного кредитования» Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 5 декабря 2014 г. № 129.

7. Приказ и. о. Министра национальной экономики Республики Казахстан «О некоторых вопросах планирования и реализации проектов государственно-частного партнерства» от 25 ноября 2015 г. № 725 [Электронный ресурс] — Режим доступа : <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500012717> (дата обращения : 19.01.2022).

8. Оценка социально-экономической эффективности инфраструктурных проектов / А. А. Алаев [и др.]; Научно-исследовательский финансовый институт // Финансовый журнал. — 2015. — 4 (26). — С. 41 – 52.

9. Тулейко, Е. В. Оценка социальной эффективности проектов государственно-частного партнерства в сфере образования Республики Беларусь / Е. В. Тулейко // Изв. Гомельск. гос. ун-та имени Ф. Скорины. 2018. 2 (107). С. 140 – 145.

ПЕДАГОГИКА

PEDAGOGY

Любовь ЛИСИЦЫНА,

доктор технических наук, профессор факультета
программной инженерии и компьютерной техники (ФПИКТ)
Университета информационных технологий, механики и оптики (ИТМО),
197101, Российская Федерация, г. Санкт-Петербург, Кронверкский пр., 49, корп. А

Татьяна ТЕН,

доктор технических наук, профессор, tentl@mail.ru

Тасен КАН,

магистрант, tasen.kan@mail.ru

(Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза,
100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9)

МОДЕЛИРОВАНИЕ АУКЦИОНА ПО ФИЛОСОФИИ DOMAIN DRIVEN DESIGN

Аннотация. В данной статье рассматривается моделирование по философии Domain Driven Design, понятие доменной модели. исследование предметной области и выделение ограниченных контекстов.

Ключевые слова: Domain Driven Design, доменная модель, ограниченные контексты, анализ бизнеса, аукцион

Любовь ЛИСИЦЫНА,

техника ғылымдарының докторы,
Ақпараттық технологиялар, механика және оптика университетінің (АТМО)
бағдарламалық инженерия және компьютерлік техника факультетінің (БИКТФ) профессоры,
197101, Ресей Федерациясы, Санкт-Петербург қ., Кронверкский даңғылы, 49, А корпусы

Татьяна ТЕН,

техника ғылымдарының докторы, профессор, tentl@mail.ru

Тасен КАН,

магистрант, tasen.kan@mail.ru

(Қазтұтынуодағы Қараганды университеті,
100009, Қазақстан Республикасы, Қараганды қаласы, Академическая көшесі, 9.)

DOMAIN DRIVEN DESIGN ФИЛОСОФИЯСЫ БОЙЫНША АУКЦИОНДЫ МОДЕЛЬДЕУ

Аннотация. Аталған мақалада Domain Driven Design философиясы бойынша модельдеу, домен үлгісінің түсінігі, пән саласы және шектеулі контекстерді бөлуді зерттеу қарастырылды.

Түйінді сөздер: Domain Driven Design, домен үлгісі, шектелген контекстер, бизнес талдау, аукцион.

Lyubov LISITSYNA,

D. Sc. (Technology), Professor of the Faculty of Software Engineering and Computer Engineering (SPIKT)
of the University of Information Technologies, Mechanics and Optics (ITMO),
197101, Russian Federation, St. Petersburg, Kronverksky ave., 49, building A

Tatiana TEN,

D. Sc. (Technology), Professor, tentl@mail.ru

Tasen KAN,

Master Student, tasen.kan@mail.ru

(Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya st, 9)

AUCTION MODELING BY DOMAIN DRIVEN DESIGN PHILOSOPHY

Abstract. This article discusses modeling according to the philosophy of Domain Driven Design, the concept of a domain mode, investigation of the subject area and selection of limited contexts.

Key words: Domain Driven Design, domain model, bounded contexts, business analysis, auction

Domain Driven Design (предметно-ориентированное проектирование) — это один из подходов проектирования программных продуктов, нацеленный в первую очередь на решение проблем бизнеса. Его основная задача — изучение предметной области предприятия с целью получения решения в терминах и задачах бизнеса. Программисты при таком подходе должны говорить с бизнесом на одном языке — языке предметной области.

Автором этого термина считается Эрик Эванс. Сам по себе предметно-ориентированный дизайн, предметно-ориентированное программирование — это достаточно объемная и сложная тема [1].

В самой идеологии есть несколько основных понятий. Здесь нужно различать реализацию (структурные элементы), то, как пишутся, или то, как реализуются эти идеи и в принципе те идеи, которые лежат в основе DDD.

Основная идея — это «единый язык». Т. е. все начинается всегда с того, что между бизнесом и исполнителем налаживается понимание того, что является предметом проектирования с позиции бизнеса. Определяются термины, определяются вещи, которые не противоречат друг другу. Этот язык на практике делается как можно меньше. Нельзя, чтобы в этом языке были термины и синонимы, которые дублируются по смыслу, потому что это приведет к полной неразберихе в едином языке. Термин должен быть предельно точным и не повторяться. Все термины должны быть достаточно четко определены и не очень близко друг к другу расположены.

Вторая идея — это «ограничение контекста». В архитектуре все идеи бьются вокруг того, чтобы изолировать взаимодействие частей архитектуры с целью упростить это взаимодействие. Здесь речь идет о простой комбинаторике. Если есть несколько частей, которые взаимодействуют с другими частями каким-то набором различных действий, то при комбинировании возникает большое количество вариаций взаимодействий, и ограничение контекста — это основной способ борьбы со сложностью. Потому что, если нет связи, нет большого количества вариантов, соответственно, нет и проблемы. И ограничение контекста — это способ уменьшить количество связей. По большому счету, это основная идея в программировании и в архитектуре: уменьшить связи. Важно понимать, что ограничение контекста в DDD не говорит о том, что контекст должен быть один-единственный. Нет, их может быть несколько.

Следующее основное понятие — это «предметная область», сам домен. Здесь важно понимать, что предметно-ориентированный дизайн говорит о том, что берется предметная область и из нее выделяется смысловое ядро. Это самая важная часть системы, которая является приоритетной для разработки, и при возникновении конфликтных ситуаций мы говорим о том, что смысловое ядро является приоритетом. Остальные части можно разделить на предметные подобласти и служебные подобласти. Нет одной большой не делимой предметной области, потому что проектировать что-то одно большое не делимое невозможно. На уровне идеи мы все равно все делим, делая это с позиции бизнеса и позиции понимания проблемы бизнеса.

В основе реализации идей DDD лежат структурные элементы. Структурные элементы — это сущности, которые жестко связывают с DDD. Это Value object, Entity, Service и доменная модель.

Самый важный структурный элемент — это доменная модель, которая на самом деле может быть реализована по-разному. Доменная модель — это тоже шаблон. И, как правило, этот шаблон и берется за основу. В принципе, под доменной моделью можно понимать любую логику нашей бизнес-задачи, которую мы можем декомпозировать. И под моделью понимается совокупность всех наших структурных элементов, которые декомпозируются на части, она может быть и маленькой, и большой.

Структурные элементы и код программных систем предназначены для выполнения самых разных задач. В них обрабатываются данные и команды, введенные пользователем, выполняются прикладные операции, происходит обращение к базам данных, пересылаются данные по сетям, отображается информация для пользователя и т.д. Так что для реализации каждой функции программы требуется внушительный объем кода [2].

В качестве примера проектирования домена бизнес-области по DDD можно взять приложение аукционных продаж. В рамках этого домена пользователь может объявить аукцион на лот, который он хочет продать. Другие пользователи будут делать свои ставки, увеличивая их, пока обратный отсчет не достигнет нуля или кто-то не совершит прямую покупку. Чтобы иметь возможность сделать ставку, пользователь должен пополнить свой счет на необходимую сумму.

Для применения DDD необходимо выполнить следующие действия:

1. Разделения область примера на ограниченные контексты.

2. Сосредоточиться на одном из контекстов для разработки его агрегатов, сфокусировав внимание на масштабируемости без ущерба для бизнес-ограничений и масштабируемости.

Первым шагом к эффективному проектированию предметной области является стратегический дизайн. Он состоит в упрощении сложности бизнес-модели путем ее декомпозиции на ограниченные контексты, которые можно обрабатывать отдельно. Например, платежный сервис фокусируется на пополнении и снятии средств со счета пользователя и не заботится о том, как проводятся аукционы. Служба доставки, с другой стороны, только отслеживает доставку товара от продавца к покупателю, не зная о процессе продажи.

Таким образом, мы можем определить три ограниченных контекста:

- платежная система;
- служба доставки;
- аукцион.

Самое важное, что здесь нужно понять, — это разделение ограниченных контекстов.

Хороший дизайн агрегатов является ключом к хорошо масштабируемой модели предметной области. Можно рассматривать агрегаты как отдельных участников системы, выполняющих атомарные операции. Под атомарными

операциями подразумеваются операции, которые либо завершаются успешно со всеми вызванными изменениями состояния, сохраняемыми в базе данных, либо завершаются неудачно без изменений состояния.

К агрегатам следует обращаться по их идентификаторам, чтобы их можно было легко использовать во многих экземплярах соответствующей базы данных для достижения линейной масштабируемости.

Но как убедиться, что состояние агрегата согласуется с остальной частью системы? Например, как нам убедиться, что предложение пользователя соответствует его доступному балансу? Ответом на эти вопросы является согласованность в конечном счете (eventual consistency). То есть операции нужно разрабатывать таким образом, чтобы их можно было отменить, если последующие транзакции на других агрегатах не сработают. Таким образом, система не будет согласованной в момент применения операции к данному агрегату, но последующие операции в конечном итоге приведут ее к согласованному состоянию. Наиболее распространенным способом реализации конечной согласованности является применение паттерна Saga.

Агрегат — это набор бизнес-сущностей, и точка входа каждого агрегата называется корнем агрегата. Например, можно рассмотреть в качестве агрегата диаграмму на рисунке 1.

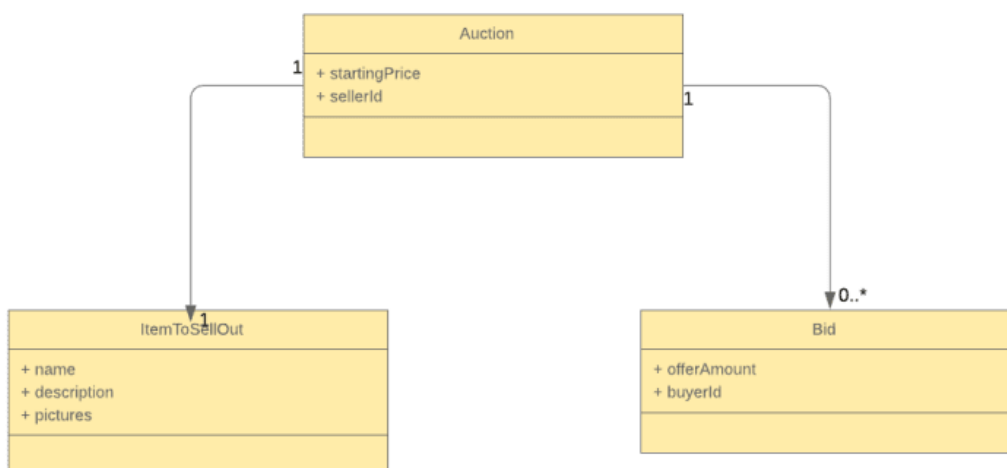

Рисунок 1 — Агрегат аукциона

Агрегаты должны ссылаться на другие агрегаты по их идентификаторам. В приведенной выше схеме ссылка на продавца осуществляется с помощью атрибута «sellerId», в то время как ссылка на покупателя осуществляется с помощью «buyerId».

Одно соображение, которое следует учитывать при проектировании агрегатов, — это их гранулированность. Агрегаты должны быть небольшими, им нельзя позволять расти бесконечно. Агрегаты должны быть небольшими, им нельзя позволять расти бесконечно. В противном случае их будет тяжело

загрузить в память, что серьезно повлияет на производительность операций.

Возвращаясь к выше приведенному, если аукцион получает миллионы запросов в виде ставок на лоты, то он будет иметь огромный расход по объему памяти. Одним из способов решения этой проблемы может быть ограничение количества предложений, которые может рассматривать аукцион. Но бизнес может не согласиться на это, приложение должно принимать как можно больше предложений.

Другим решением является создание отдельного агрегата для заявки. Так как ставки

неизменны, то после создания они не изменяются. Пользователь может просто сделать еще одну ставку. Таким образом, не имеет смысла рассматривать ставку как агрегат сам по себе.

Третье решение (и лучшее для данного случая) — хранить только лучшее предложение, т.к. новые заявки принимаются только в том случае, если они лучше, чем текущее лучшее предложение. Итак, изменив диаграмму по рисунку 2 по сути меняется только отношение между Аукционом и Ставкой.

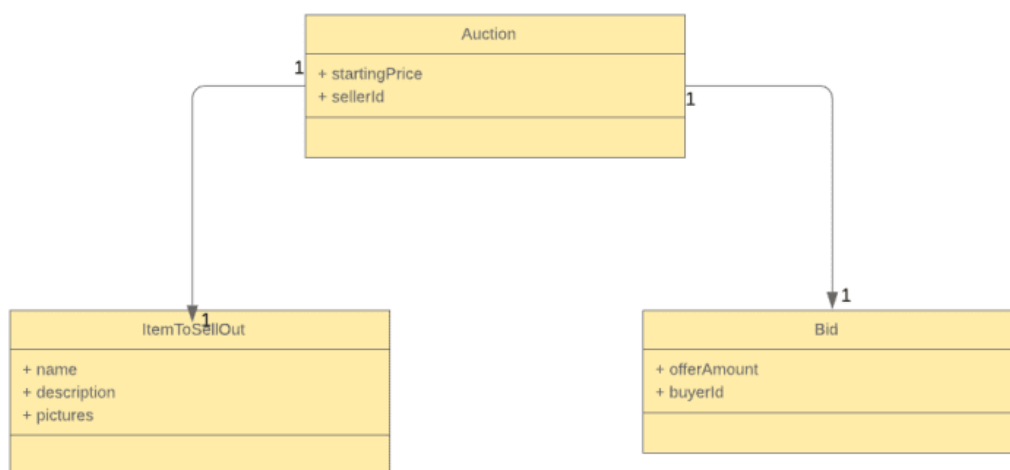

Рисунок 2 — Отношение между Аукционом и Ставкой

В этой статье мы обсудили, как разработать приложение, нацеленное на высокую масштабируемость. Мы представили важные концепции проектирования на основе домена, включая ограниченные контексты, агрегаты и события домена, и объяснили, как их следует применять, чтобы сделать приложение масштабируемым. Мы также представили практический пример — приложение для онлайн-аукционов.

DDD на практике — это идеи. Как любые идеи, также как REST или SOLID, они могут переиспользоваться, видоизменяться под реальные задачи и не являются догмами. Это способ декомпозиции задачи предметной области на составные части с позиции бизнеса. Как архитекторам, нам может быть неважно, как это реализовано. Но так как мы еще и программисты, нас интересует не только то, как это все будет реализовано, но и то, как оно будет выглядеть на практике. Таким образом, DDD отталкивается от потребностей бизнеса. Оно

ориентировано на то, чтобы, в первую очередь, наладить взаимодействие с заказчиком продукта, сформулировать задачи перед программистами и единой программной командой работать в рамках понятий бизнеса и проблем бизнеса.

Литература

1. *Эрик Эванс*. Предметно-ориентированное проектирование (DDD): структуризация сложных программных систем = Domain-Driven Design: Tackling Complexity in the Heart of Software. — М.: Вильямс, 2011. — 448 с.

2. *Вон Вернон*. Реализация методов предметно-ориентированного проектирования = Implementing Domain: Driven Design. — М.: Вильямс, 2016. — 688 с.

References

1. *Eric Evans*. Domain-Driven Design: Tackling Complexity in the Heart of Software. — М.: Williams, 2011.— 448 p.

2. *Vaughn Vernon*. Implementation of domain-driven design methods — М.: Williams, 2016. — 688 p.

ФИЛОСОФИЯ

PHILOSOPHY

Бирлик ҚЫЗДАРБЕКОВ,
кандидат исторических наук, профессор,
Карагандинский университет Казпотребсоюза,
100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9,
bkizdarbekov@mail.ru, +77014933240

КЫПЧАКИ (ПОЛОВЦЫ) ЕВРОПЫ

Аннотация. Сегодня, на этапе становления государства, мы должны осмыслить нашу историю с высоты современной науки и создать целостную национальную историческую картину. Мы должны объективно изучать процессы формирования полиэтничности страны. Процесс познания прошлого обязателен для каждого человека, потому что история неоднократно поражала человечество своей цикличностью. Некоторые исторические события, как правило, повторяются и по сей день, но в более измененной форме. История показывает, что невозможно изменить прошлое так, чтобы человек задумался о том, как он строит настоящее, потому что через несколько лет это настоящее уже пополнит список прошлого. Историю нужно преподавать для того, чтобы иметь право называться по-настоящему образованным человеком. Ведь это священный долг человека и гражданина – знать и помнить, как зарождалась государственность их страны, какой путь прошел народ, чтобы стать полноценным обществом, как развивалась культура человечества. Человек, начавший изучать историю, не в состоянии остановить этот долгий и такой интересный процесс, и часто этот процесс длится всю жизнь. Ведь изучать историю можно не только в архивах и при работе с артефактами. История окружает нас в наших городах и деревнях, она живет в наших бабушках и дедушках, в нашем настоящем. Необходимо только иметь желание приобщиться к его таинственному и завораживающему содержанию. В восьмом веке в трудах многоязычных авторов появилось название племени, называвшегося на Руси — половцы, в Центральной Европе — куманы, а на Востоке — кипчаки. Мусульманские историки и русские летописцы знают кипчаков-половцев как многочисленное, сильное племя, именем которого стала называться вся Великая степь. Последние названия встречаются в топонимии Казахстана и Кыргызстана. Основная масса этих племен в XIV – XV веках вошла в состав казахского народа, и многие из них сохранили свои исторические названия. Все кипчацкие племена, вошедшие в состав казахского народа, живут в местах обитания своих предков.

Ключевые слова: история, тюрки, кипчаки, русские княжества, кочевничество, летописи, территория.

Бірлік ҚЫЗДАРБЕКОВ,
тарих ғылымдарының кандидаты, профессор,
Қазтұтынуодағы Қараганды университеті,
100009, Қазақстан Республикасы, Қараганды қ., Академическая көш., 9,
bkizdarbekov@mail.ru, +77014933240

ЕУРОПАДАҒЫ ҚЫПШАҚТАР

Аннотация. Бүгін, мемлекеттің қалыптасу кезеңінде біз өз тарихымызды қазіргі ғылымның биіктігінен түсініп, біртұтас ұлттық тарихи бейнені жасауымыз керек. Біз елдің полиэтностығын қалыптастыру процестерін объективті түрде зерделеуіміз керек. Өткенді білу процесі әр адам үшін міндетті болып табылады, өйткені тарих адамзатты өзінің циклдік сипатымен бірнеше рет таң қалдырды. Кейбір тарихи оқиғалар осы күнге дейін қайталанады, бірақ өзгертілген түрде. Тарих көрсеткендей, өткенді өзгерту мүмкін емес, сондықтан адам қазіргі уақытты қалай құрып жатқандығы туралы ойланады, өйткені бірнеше жылдан кейін бұл өткен тізімді толықтырады. Өйткені бұл адам мен азаматтың қасиетті міндеті, өз елінің мемлекеттілігі қалай пайда болғанын, халықтың толыққанды қоғам болу үшін қандай жолдан өткенін, адамзат мәдениеті қалай дамығанын білу және есте сақтау. Тарихты зерттей бастаған адам бұл ұзақ және қызықты процесті тоқтата алмайды және көбінесе бұл процесс өмір бойы жалғасады. Өйткені тарихты тек мұрағаттарда ғана емес, артефактілермен жұмыс жасау кезінде де зерттеуге болады. Тарих бізді қалаларымыз бен ауылдарымызда қоршап тұр, ол біздің ата-әжелерімізде, қазіргі уақытта тұрады. Оның жұмбақ және қызықты мазмұнына қосылуға деген ұмтылыс болуы керек. Сегізінші ғасырда көп тілді авторлардың еңбектерінде Ресейде — половцы, Орталық Еуропада — құмандар, ал шығыста — қыпшақтар деп аталатын тайпалардың атауы пайда болды. Мұсылман тарихшылары мен орыс шежірешілері половцы қыпшақтарын бүкіл Ұлы дала атала бастаған үлкен, күшті тайпа ретінде біледі. Соңғы атаулар Қазақстан мен Қырғызстанның топонимикасында кездеседі. Бұл тайпалардың негізгі бөлігі XIV – XV ғасырларда қазақ халқының құрамына кірді және олардың көпшілігі өздерінің тарихи атауларын сақтап қалды. Қазақ халқының құрамына енген барлық қыпшақ тайпалары ата-бабаларының мекендейтін жерлерінде тұрады.

Түйінді сөздер: тарих, түріктер, қыпшақтар, орыс княздіктері, көшпенділік, шежірелер, аумақ.

Birlik KYZDARBEKOV,
Candidate of Historical Sciences, Professor,
Karaganda University of Kazpotreboyz,
100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9,
bkizdarbekov@mail.ru, +77014933240

KIPCHAKS (POLOVTSIANS) IN EUROPE

Abstract. Today, at the stage of the established state, we have to reflect on our history from the height of modern science and create a holistic national historical picture. We must objectively study the processes of the formation of the country's polyethnicity. The process of cognition of the past is obligatory for every person, because history has repeatedly struck humanity with its cyclicity. Some historical events tend to repeat to the present day, but in a more modified form. History shows that it is impossible to change the past so that a person thinks about how he builds the present, because in a few years this present will already replenish the list of the past. History should be taught in order to have the right to be called a truly educated person. After all, it is a sacred duty of a person and a citizen to know and remember how the statehood of their country was born, what path the people went to become a full-fledged society, how the culture of humanity developed. A person, who started studying history, is not able to stop this long and such an interesting process and often this process lasts for a life long time. After all, you can study history not only in archives and when working with artifacts. The history surrounds us in our towns and villages, it lives in our grandparents, in our present. It is only necessary to have a desire to join its mysterious and fascinating content. In the eighth century, in the writings of multilingual authors, the name of the tribe appeared, called in Russia — the Polovtsians, in Central Europe — the Cumans, and in the East — the Kipchaks. Muslim historians and Russian chroniclers know the Kipchaks-Polovtsians as a numerous, strong tribe, whose name the whole Great Steppe began to be called. The latter names are found in the toponymy of Kazakhstan and Kyrgyzstan. The bulk of these tribes in the XIV – XV centuries became part of the Kazakh people and many of them retain their historical names. All the Kipchak tribes that became part of the Kazakh people live in the habitats of their ancestors.

Key words: history, Turks, Kipchaks, Russian principalities, nomadism, chronicles, territory.

Огромные пространства равнинной части Евразии, нынешняя территория Республики Казахстан, за исключением Семиречья Волги и Дуная, начиная с XI в. и вплоть до XV в. в восточной (арабской и персидской) литературе носили название «Дешт-и-Кыпчак», т. е. Кыпчакская степь. Хотя на Западе, само слово «кыпчак» не знакомо ни русским летописям, ни Византийским хроникам.

Относительно тюркских племен, т. е. кыпчаков, кочевавших, на территории Дешт-и-Кыпчака в Юго-Восточной Европе, средневековые русские летописи употребляют термин «половцы», а византийские — термин «куманы».

Уже, в конце XI в кыпчаки были полными хозяевами всего Дешт-и-Кыпчака, который условно делится на Восточный (это территория Казахстана, кроме семиречья) и Западный Дешт-и-Кыпчак, от Волги до Дуная.

Будучи западной ветвью кимаков, кыпчаки (половцы) пришли в степные районы между Волгой и Днепром на смену печенегам, торкам, черным клобукам. К приходу тюрков-монголов, в составе армии Хана Батыя, т. е. 20 – 30 гг. XIII в. Западный Дешт-и-Кыпчак был настолько прочно освоен кыпчаками (половцами), что можно говорить о существовании здесь нескольких больших «кочевых» государств (Орд) [1, с. 324].

Пребывание кыпчаков (половцев) на Юго-Востоке Европы можно условно делить на четыре периода. Первый период характеризуется активной наступательной политикой кыпчаков (половцев), постоянно совершавших грабительские, причем победоносные набеги на русское пограничье.

С 1061 г. совершается ряд кыпчакских набегов. В сентябре 1068 г. отряд половцев в 12 тысяч сабель подошел к Киеву и обратил в бегство княжескую дружину Изяслава.

Кыпчаки (половцы) не имели интереса в походах на Русь. По имеющимся данным, численность кыпчаков (половцев) была неизмеримо меньше, чем русских. На Руси насчитывалось в это время 8 млн человек! К тому же враги у кыпчаков и русских были одни и те же: торки и печенеги. Война с печенегами поглощала все силы половцев, а тюрки в это время подчинялись Киевскому князю.

Но особенно сильно становится половецкая опасность в 80 – 90-х гг. XI в., половцы громят Переяславщину и Киевщину [2].

Агрессивность кыпчаков (половцев) в этот период неоднократно подчеркивается летописцем.

Кыпчаки в подавляющем большинстве случаев разоряли пограничные земли Поросья и Переяславской земли. При этом два раза им

удалось прорваться к Киеву — разграбить и сжечь монастыри вокруг него.

Кыпчаки по Забужному степному коридору ходили в сравнительно далекую Галицко-Волынскую землю. Несмотря на отдельные неудачи, весь период в целом был для кыпчаков, несомненно, победоносным. Император Алексей Комнин нуждался в помощи против печенегов и сельджуков. Приглашенные Алексеем Комнином для помощи в борьбе против печенегов, разорявших империю, кыпчаки под предводительством ханов Боняка («Шелудивый») и Тугорхана разбили печенегов и вывезли оттуда огромные богатства. С помощью кыпчаков император Комнин спас Византию и обеспечил ей век процветания.

В этот период кыпчаки начали участвовать в войнах, которые вели русские князья с «ляхами» (поляками — Б. К.) или друг с другом (1078, 1094, 1097 гг.). Эти походы, как и византийские, были выгодны кыпчакам возможностью не только беспрепятственно грабить, но и брать богатые откупы у врагов и союзников. До начала 90-х гг. XI в. отношения между кыпчаками и русскими были мирными, добрососедскими. Междоусобица между русскими князьями не оставила в стороне и кыпчаков [3].

Кыпчаки (половцы) не всегда стремились нападать на русских, как мы убедились, не раз их об этом «просили» сами князья, которые обязаны были охранять границу Руси как зеницу ока от внешних врагов, а не впускать их на свою территорию. Русское пограничье, таким образом, в конце XI в. превратилось в «проходной двор» для половцев. В этом «заслуга» Владимира Мономаха и Олега Святославича. В 1096 г., когда началась война между Олегом Святославичем и Владимиром Мономахом, часть половцев сражалась за Олега, а другая — за Владимира Мономаха. Олег потерял Чернигов, Хан Боняк выжег окрестности Киева и в 1097 г. разорил Печерскую Лавру. Владимир Мономах первым нанял половцев и разорил с их помощью Минск. Затем заключил с половцами «19 миров» и использовал их в войне против Олега Святославича. Да и другие князья не брезговали половецкой помощью. Сам Олег 15 раз привлекал половецких джигитов к борьбе с Владимиром Мономахом.

Сколько бессмысленных бедствий! Война не нужна была половцам, они спокойно и мирно пасли свой скот и кочевали по сезонным пастбищам. Виновны были великий князь Святослав II и благодетель земли русской Владимир Мономах. Это они провоцировали мирных кыпчаков на войну, и в результате отношения между кыпчаками и русскими

меняются в худшую сторону. Во время половецких набегов гибли простые русские люди. Мирное население несло огромный урон, разрушались города и селения, угонялся скот и пленные, подвергались потраве огороды, пашни и т. д.

Всего в восточноевропейских степях кочевало в первой половине XII в. не менее 15 – 20 орд (в каждой орде от 20 до 40 тыс. чел) — примерно 500 – 600 тыс. чел.

Полвека потребовалось кыпчакам для завершения процесса освоения причерноморских и донских степей и создания своего квазигосударства Дешт-и-Кыпчак. Кыпчаки отрезали Русь от южных торговых путей: Греческого — вниз по Днепру к Византийской империи, Залозного — на юго-восток к устьям Волги, Дона и в Тмутаракань и Соляного — к крымским соляным озерам. Фактически они блокировали русское мореплавание в Черное и Каспийское моря. О мореплавании в Черном море пришлось забыть на 700 лет! Хотя в Северном Причерноморье славяне-русские никогда не жили!

Второй период в жизни кыпчаков на Юго-Востоке Европы знаменуется широчайшим участием кочевников в междоусобных войнах русских князей.

Половцы обычно не разбирали кого грабить: попав с разрешения князя на русские земли, они в качестве компенсации за помощь увозили все, что попадалось им в руки, и ежегодно угоняли сотни и тысячи пленных. В результате половцы богатели, военная добыча поступала им регулярно. А это способствовало укреплению экономической базы кыпчаков.

Схема отношений Руси удельного периода с кочевниками-тюрками во многих отношениях повторяет византийскую: агглютинативная связь (военные союзы; тюркские дружины у отдельных правителей; тюркские колонии в русских городах).

Русь была раздроблена на удельные княжества, а Византия — едина. Поэтому отдельные русские князья находились по отношению к Степи в вассальный зависимости, об этом свидетельствуют и княжеские браки, удельные князья женятся на кыпчакских принцессах, и, скрепив таким образом союз со степными владыками, расширяют свои земли в Руси. Эти браки означали долгосрочный воинский союз. Род, выдавший девицу, обязан был относиться к князю как к родственнику, не нападал на его княжество, а при случае защищал. Союзы с предводителями кыпчакских племен, захватившими равнинную часть Восточной Европы, князья добивались.

Третий период кыпчакской (половецкой) истории характеризуется своеобразным сближением русских и кыпчаков, выражающимся в активном общении их между собой.

Автор «Слова о полку Игореве» перечислил все пограничные половецкие земли, где окончательно оформились три крупнейших союза — Причерноморский (Лукоморский), Приднепрский и Донской. К этому времени у половцев уже существовали большие ремесленно-торговые города.

Орда Боровичей была одной из самых влиятельных не только в Приднепровье, но и во всем Западном Дешт-и-Кыпчаке. Была она известна и восточным (мусульманским — Б. К.) авторам, аль-Мансури называет ее «Бурджоглы» [4].

По-тюркски слово «Бори» означает «Волк», а кочевья Боровичей, кстати, находились на Волчьей. Глава Орды — хан Боняк — кочевал где-то на левобережье Днепра. О нем у украинского народа сложена легенда. Его называли «Шелудивым Боняком», его отрубленная голова, укатывалась с поля боя и продолжала уничтожать «добрых христиан» [5].

Донское объединение половцев, находившееся под наследственной, переходившей от отца к сыну властью православного Юрия Кончаковича, начало уже в нач. XIII в. складываться в раннефеодальное кочевническое государство, аналогично Хазарскому каганату XIII в.

В конечном счете половцы за 200 лет кочевания в южных степях Восточной Европы прошли путь от первой стадии кочевания до полуседлого состояния.

В конце 90-х гг. XII в. начался четвертый период кыпчакской (половецкой) истории, в так называемых Южнорусских степях. Его отличительной особенностью является совершенное отсутствие военных стычек между кыпчаками и русскими. Преобладающий вид общения, зафиксированный летописью, — участие кыпчаков в междоусобицах русских князей [6].

Рассматривая положение, сложившееся на Русской земле в первой трети XIII в., приходится сделать два печальных вывода: 1) русского государства как целого в это время не существовало. Не было единого государства, не было армии, не было нейтральной власти. Не было единой русской земли, не было общих интересов. Русские княжества входили в состав кыпчакских объединений (Федерации) как вассалы кыпчакских ханов. 2) противопоставление Русской земли

Половецкому полю потеряло смысл. Великие князья не пользовались никаким авторитетом ни в Новгородской республике, ни на Юге, где потомки погибших на Калке (1223 г.) князей продолжали бессмысленные войны, перекупая помощь половецких ханов. Последние охотно соглашались и оказывали русским «сватам» или любому, кто платил, посильную помощь.

С русскими половцы установили контакты, как экономические — обмен излишками натуральных продуктов, так и династические — ханы, их сыновья, внуки женились на русских княжнах, а русские князья — на «красных девках половецких».

Русские считали половцев «своими». Таким образом, запустение и «погибель Русской земли» произошли не по вине «поганых» половцев, а вследствие междоусобной войны русских князей друг с другом. Как правильно подметил С. М. Соловьев, «Южная Русь (Киевская Русь — Б. К.) стала доживать свой век в бесконечных ссорах Мономаховичей с Ольговичами, Ростиславичей с Изяславичами» [7].

Вторжение кыпчаков (половцев), тюрко-монгольских войск в Восточную Европу и покорение болгар, буртасов, эрзя, мокша, также русских княжеств описаны неоднократно, с разных точек зрения и с различной степенью детализации. Поэтому повторение здесь излишне. Только хочется отметить, что кыпчаки (половцы) во главе с ханом Котяном, при помощи своих союзников печенегов, торков, берендеев и черных клобуков, целых 3 года оказывали героическое сопротивление войскам хана Батые. Когда силы кончились, хан Котян во главе 40 тыс. войска, с семьями, скотом, двинулся на Запад, где Бела IV — король Венгрии — дал им приют и защиту.

Тогда как, несмотря на непосредственную опасность нашествия, в Южной Руси не было заметно никаких попыток объединиться для отражения врага. Продолжались княжеские усобицы... Данил Галицкий, ничего не сделавший для подготовки города к обороне, даже не остался в Киеве, оставил за себя «тысяцкого Дмитра». Никакой помощи от других южнорусских княжеств Киев не получил.

Литература

1. Гумилев, Л. Н. Древняя Русь и Великая Степь. — М., 2001.
2. ПСРЛ АН СССР. Институт Истории. Т. 1. Лаврентьевская и Суздальская летопись по Академическому списку. — М., 1962.
3. Слово о полку Игореве. — М. — Л.: Изд-во Академии Наук СССР, 1950.
4. Тизенгаузен, В. Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. — М. — Л., 1941. Т. 2. С. 540 — 541.

5. Плетнева, С. А. Половецкая Земля // Злато слово. Век XIII. — М., 1986.

6. Соловьев, С. М. История России. Кн. I. Т. 2. — М., 1960.

7. Каргалов, В. В. Внешнеполитические факторы развития феодальной Руси. Феодальная Русь и кочевники. — М., 1968.

References

1. Gumilyov, L. N. Ancient Rus' and the Great Steppe. — М., 2001.

2. PSRL AS USSR. Institute of History. Т. 1. Laurentian and Suzdal Chronicles according to the Academic list. — М., 1962.

3. A word about Igor's Campaign. — М. – L., 1950.

4. Tizengauzen, V. G. Collection of materials related to the history of the Golden Horde. — М. – L., 1941. Vol. 2. P. 540 – 541.

5. Pletneva, S. A. Polovtsian Land // Collection «Golden Word Century XIII». — М., 1986.

6. Soloviev, S. M. Russian history. Book I. Т. 2. — М., 1960.

7. Kargalov, V. V. Foreign policy factors in the development of feudal Rus. Feudal Rus and nomads. — М., 1968.

УДК 82-1/29

DOI: 10.52445/BKEU.2023.68.1.009

Мержан ТОПАШОВ,

*Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің доценті,
100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9,
topashov.m@mail.ru, 87776882969*

МӘНГІЛІК ЕЛ ИДЕЯСЫНЫҢ ТАРИХИ НЕГІЗДЕРІ

Аннотация. Мақалада «Мәңгілік ел» идеясының қайнар-бастауларына, арғытүп белгілеріне жіті назар аударылып, оның жыраулық, ақындық поэзияда сабақтаса жалғасуының ерекшеліктері қарастырылған. Ұлттық идеяның алғышарттарын негіздейтін мәңгі ел болу идеясының кәмелеттену жолының күретамыры тым тереңнен бастау алатыны әдеби талдаулар арқылы дәлелденеді. Түркі жазба ескерткіштеріндегі ой-пікірлер мен қазақ жыраулары Асан қайғы, Қазтуған, Бұқар қалдырған ел, жер туралы ой-толғамдар, философиялық түйіндеулер халықтың өмір сүру әдет-ғұрпы қалыптастырған бір дүниетанымның жемісі екендігі тарихи деректермен сараланады.

Махамбет, Дулат, Шортанбайлардың өлең-толғауларындағы елдің бірлігі, тұтастығы туралы айтқан ой-пікірлеріне талдау жасау арқылы жыраулар мен ақындар арасындағы сан ғасырлар бойы жалғасып жатқан шығармашылық байланыс бір сәтке үзілген емес деген тұжырым жасалды. Олардың ұлт тұтастығы, ел тәуелсіздігі туралы толғаулы ой-пікірлерінің өзара үйлесім табуы, ұлттық идеология тұрғысынан үндесуі, тарихи-танымдық мәні түсіндіріле талданады. Махамбет, Дулат, Шортанбай сияқты ақындар өздерінің өлең-толғауларында салт-дәстүрдің бұзылуы, жердің тарылуы сияқты қоғамдық өзгерістерді бүгінге өткенді қарама-қарсы қою арқылы бейнелесе, XIX ғасыр соңында мұндай қарсылық ағартушылық идеяларымен рухтанған Ыбырай шығармаларында да көрініс бере бастады. Ол ерекшелік ағартушылық бағытта жазылған өлеңдеріне талдау жасау арқылы нақтыланып сараланды.

Ұлы Абай шығармаларының идеялық-көркемдік маңызы күні бүгінге дейін өзінің құндылығын сақтап отыр. XX ғасырдың бас кезінде алаш арыстары Ахмет, Міржақып, Мағжандардың Абай дәстүрін қалай жалғастыра алғанын анықтау, әсіресе, олардың көзқарастарындағы ұлттық мүдде, тағы басқа ортақ жайларды нақтылау мақсат етілді. Жаңа тарихи жағдайда олардың Абай дәстүрін қалай меңгергенін, одан әрі қалай жалғастырғанын анықтау қажет болды. Олардың Абай дәстүрінен тағылым алуы, оның озық идеяларымен қаншалықты сусындай білгені, қоғам шындығын боямасыз көрсету үшін қандай ізденістерге барғаны герменевтикалық талдау әдістерімен нақтыланды. Ұлттық дүниетанымның астарына терең үңіліп, «ел-жұрт» идеясын өмірге әкелген Абайдың қазақ дүниетанымына, оның өмір сүру дәстүріне, елдік салт-санасына жасаған тұжырым-түйіндеулері Ахмет, Міржақып, Мағжандарға әсер еткені салыстыра талдау арқылы дәлелденді.

«Мәңгілік ел» идеясының теориялық негіздерін нақтылау, тарихи тамырын анықтау, қалыптасу кезеңдерін әдеби сабақтастықта қарастыра отырып, бүгінде тәуелсіз қазақ елінің ұлттық идеясына айналуын зерделеу дәстүр жалғастығы тұрғысынан қарастырылды.

Түйінді сөздер: акын, жырау, дәстүр, толғау, өлең, жыр, поэзия, тақырып, идея, ел.

Мержан ТОПАШОВ,
доцент Карагандинского университета Казпотребсоюза,
100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9,
topashov.m@mail.ru, 87776882969

ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИДЕИ ВЕЧНОЙ СТРАНЫ

Аннотация. В статье уделено пристальное внимание истокам идеи «Вечной страны», особенностям ее развития в жырау, письменной национальной поэзии конца Нового и начала Новейшего времени. Литературоведческий анализ свидетельствует о том, что мысли о Вечной стране, закладывающие предпосылки национальной идеи, уходят своими корнями в седую старину. Берущие начало в древних тюркских петроглифах и получившие развитие в произведениях акынов-жырау Асана Кайгы, Казтугана, Бухара, мысли об обетованной земле, где будут царить вечный мир и спокойствие, глубокие философские обобщения являются результатом интеллектуально-художественной деятельности единой цивилизации, сформированной образом жизни народа. В работе проанализирован путь гармоничного становления отраженной в литературных произведениях национальной идеологии, базирующейся на традиционном мировоззрении жырау и представлениях о Вечной стране тюркских письменных памятников.

Идеологическое и художественное значение произведений Абая в общественно-политической жизни страны по-прежнему сохраняет свою значимость. В начале XX в. острую общественную актуальность приобрела проблема преемственности литературно-философской традиции Абая в творчестве алашских львов Ахмета, Миржакыпа, Магжана. В новом историческом контексте необходимо было определить, как они восприняли и развили учение Абая. Методы герменевтического анализа выявили степень их приверженности традициям Абая, умение погрузиться в лучшие идеи своего времени, поиск ясной картины общества. Обобщая проведенный Абаем анализ казахского художественного познания, быта и национальных обычаев, проникший в глубинные корни национального мировоззрения и представивший его психосоциальные основания, сравнительный анализ показал, что он оказал фундаментальное влияние на мировоззрение Ахмета, Миржакыпа и Магжана.

В связи с этим представлением о Вечной стране, берущим истоки в древнетюркских письменных памятниках, изучение этапов формирования, особенностей преемственности осуществлялось посредством литературоведческого анализа.

Ключевые слова: стихотворение, поэт, поэзия, традиция, страна, идея, тема, поэзия, плач, песня.

Merzhan TOPASHOV,
associate professor, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9,
topashov.m@mail.ru, 87776882969

HISTORICAL FOUNDATIONS OF THE IDEA OF THE ETERNAL COUNTRY

Abstract. The article pays close attention to the origins of the idea of "Eternal Country", the features of its continuation in Zhyrau, poetic poetry. Literary analysis proves that the idea of becoming an eternal country, which justifies the preconditions of the national idea, has its roots in the path of maturity. Thoughts in Turkic inscriptions and Kazakh poets Asan kaygy, Kaztugan, Bukhara left the country, thoughts about the land, philosophical summaries are the result of one civilization, in particular, the worldview formed by the way of life of the nation. The harmony of the traditional worldview of the Zhyraus with the idea of being a country in the Turkic written monuments, the harmony of the national ideology in terms of literary relations are considered and analyzed. It is obvious that Makhambet, Dulat, Shortanbay, who were able to inspire the nation, determined the direction and ideological position of Kazakh poets in the future. Therefore, analyzing their views on the unity and integrity of the country, it was concluded that the centuries-old literary connection between the Zhyraus and the poets was not broken for a moment. Their thoughts on the independence of society, the state, the country - the harmony of opinions, the harmony in terms of the degree of national ideology, the historical and cognitive meaning were analyzed and analyzed scientifically.

Poets such as Makhambet, Dulat, and Shortanbay in their poems portrayed social changes such as the destruction of traditions, the narrowing of the earth, and the weakening of religion by contrasting the past with the present. The analysis of his poems written in the direction of enlightenment was carried out ideologically and thematically. In general, the nature and individuality of the works of poets were determined by scientific analysis.

Attention was paid to the works of Kazakh scientists Ismailov E, Suinshaliev H, A. Egeubaev, H. Abzhanov, and references were made to the scientific connections for the purpose of research. The ideological and artistic significance of Abai's works in the socio-political life of the country still retains its significance. At the beginning of the XX century, the aim was to clarify how the Alash lions Ahmet, Mirzhakyp, Magzhan continued the Abay tradition, in particular, to identify national interests and other commonalities in their views. In the new historical context, it was necessary to determine how they accepted and further developed the teachings of Abai. The methods of hermeneutic

analysis clarified the extent to which they adhered to the traditions of Abay, the ability to immerse themselves in the best ideas of their time, the search for a clear picture of society.

Summarizing Abai's analysis of the Kazakh artistic cognition, life, and national customs, which delved into the deep roots of the national worldview and presented its psychosocial foundations, the comparative analysis proved that it influenced the worldview of Ahmet, Mirzhakup, and Magzhan. In this regard, the idea of the eternal country began with the ancient Turkic written monuments, the study of the stages of formation, the peculiarities of continuity was carried out through literary analysis.

Keywords: zhyrau, poet, poetry, tradition, Country, idea, theme, poem, tolgau, poem.

Мәселені белгілеу

Әдеби-мәдени контекстіндегі «Мәңгілік ел» идеясын зерттеу қазіргі уақыт сұранысынан туындап отырған өзекті мәселелердің бірі. Қазіргі уақытта біздің еліміз зерттеудің жаңа жүйесін жасап, әлемдік ғылым кеңістігіне енуге бағыт алуда. Бұл ғылым саласындағы елеулі өзгерістерге байланысты орын алып отыр. Зерттеу парадигмасы жаңарды, соның сипаты пайда болды. Тәуелсіздік рухы әріден келе жатқан ұлттық идея мен ұлттық идеологияның маңызын арттыра түсті. Мәңгілік ел болу үшін ұлттың тарихын, әдебиеті мен мәдениетін, яғни ұлттық құндылықтарын жете зерттеп, насихаттау қажет. Өйткені халықтың өзіндік тағдырын айқындайтын басты белгі — әдебиеті мен мәдениеті, рухы мен тілі. Сол себепті халықтың тарихын, әдебиетін және оның философиясын зерттеу арқылы ұлттық идеологияны қалыптастырып, жас ұрпақты ұлттық рухта тәрбиелеу мемлекеттің басты мұрат болуы тиіс. Мақсат әдеби-мәдени мұраны заманауи бағытта жаңаша зерттеудің ғылыми-әдістемелік негізін жасау, оны іс-тәжірибеде жүзеге асырып, бүгінгі күн үшін өзектілігін анықтау. Бұл сала қанша зерттелді дегенімізбен, әлі де қарастыратын мәселелер жоқ емес. Оларды қайта бір қарастырып, бір жүйеге түсіру «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында жүргізіліп жатқан мақсатты зерттеулерге үн қосу болып табылады. «Мәңгілік ел» ұлттық идеясы қоғамның рухани өмірінің бір бөлігі ретінде мән-мағына түзу, құндылықтар бағдарын анықтау, қоғамды ізгілендіру міндеттерін атқарады. Ол туған елінің тарихи келбеті мен шығармашылық өнеріне деген сүйіспеншілік сезімі, халықтың төл мәдени болмыс-бітімі мен рухани миссиясын түйсіне пайымдауы, тарихи жады мен келешек бейнесінің бірлігі сынды құндылықтарға негізделген. Бұл тәуелсіз қазақ мемлекетінің қалыптасу жолы. Бағзы түркілерінен жеткен «Мәңгі ел» ұғым түсінігінің мәні мен мазмұнын анықтап алу, болашақтағы ғылыми танымның көкжиегін кеңейту бағытындағы басты қадам болып табылады.

Соңғы зерттеулер мен жарияланымдарды талдау

Әр жылдары баспасөз беттерінде жарық көрген мақалалар мен көрнекті қазақ ғалымы, түріктанушы Қ.Сартқожаұлының «Байырғы түрік жазуының генезисі», «Орхон мұралары» сияқты іргелі монграфиялық еңбектері зерттеу жұмысының материалы ретінде пайдаланылды. Зерттеу жұмысын жазу барысында тарихи-салыстырмалы, жүйелі-кешенді және әдеби-тарихи саралау сияқты ғылыми әдіс-тәсілдер қолданылды. Көрнекті түріктанушы Қаржаубай Сартқожаұлы өз еңбегінде «Мәңгілік ел – түрік жұртының данагөйі, үш бірдей қағанның кеңесшісі болған атақты Тоныкөк (Түй-ұқық) негізін қалаған идея...» [1, б. 124], — екендігін жазады. Еліміз түрік бірлігі идеясын тәуелсіздіктің алғашқы күндерінен бастап көтеруде. Ел азаматтары мен ғалымдар ұлттық идеология қалыптастыру жолындағы ойларын баспасөз беттерінде жариялай бастады. «Біртұтас Түркістан идеясы», «Жерұйық», «Атамекен», «Қазақ елі идеясы» сынды ұсыныстар жасалып, жалпыұлттық сипаты бар идеология қарастырылып келді. Абыз Тоныкөк негізін салған «Мәңгілік ел» идеясын қалпына келтіруші, жандандырушы ұлт көк түріктердің тікелей ұрпағы қазақ халқы екені әмбеге аян. Алдағы ғасыр түрік мәдениетінің ғасыры болады деп болжам жасаушылардың қатары артпаса, азаяр емес. Осы орайда Түрік академиясының президенті Дархан Қыдырәлінің: «Енді осы Еуразиялық кеңістікті толтыра беруіміз керек. Түріктің бойындағы пассионарлық қасиет қайта оянууда. Түркі мәдениетінсіз, түркілік санасыз, түркі тарихынсыз Еуразия кеңістігін елестету мүмкін емес. Ежелгі түркілер, сақтар мен скифтер, ғұндар мен қыпшақтар Еуразияның ең даласын еркін қоныстанған. Бүгінгі түсінікпен алғанда Алтын Орданы да Еуразиялық мемлекет деп атауға болады. Біздің ойымызша, Шыңғысхан идеялық тұрғыда ұлы түркілік идеяны көтеріп, қос мұхиттың арасын мекендеген халықтың жадындағы тарихи сананы қайта жаңғыртқан» [2, б. 36] — деп айтқаны тегін емес. Осының бәрі кейінгі ұрпаққа да үндеу ретінде айтылғаны көрінеді. Мәңгілік ел — қазақ мемлекетінің ұлттық идеясы. Ата-

бабалар арманы. Ел астанасы Нұр-Сұлтанда ұлттық рухымыз бен ұлы мұраттарымызды әйгілеп тұрған «Мәңгілік ел» қақпасының салынуы данышпан Тоныкөк көксеген «Мәңгілік ел» идеясының мемлекеттік идеологияға айналғандығының белгісі. «Мәңгілік ел» атауы арғы ата-бабаларымыздан, яғни орта ғасырлық түркілік дәуірден тамыр тартса, қазақ ел болып еңсе тіктеу жолында осы идеяны берік ұстанып, бүгінгі күнге дейін алып келді. Мәңгілік ел ұлттық идеясы — өткеннен тағлым алу, келешегімізді кемел ету жолындағы негізгі мұратымыз. Қазақ ақын-жыраулары шығармаларындағы ел бірлігі идеясының ұлттық сипаты мен құрылымы түркі және қазақ сахарасындағы дәстүрлі өнерден бастау алады. Шынында да, қазақ елі дербестік алғаннан бері ұлттық идея немесе ұлттық идеология жөнінде біршама қоғамдық-әлеуметтік ой-пікірлер айтылып келеді. «Мәңгілік ел» ұлттық идея болып жарияланғанымен, осы идеяның тарихи негіздерін, алғышарттарының қай уақытта, кімдерден бастау алатыны зерттеле қойған жоқ. Сол себепті бұл идеяның еліміздің даму тарихының бір кезеңінде мемлекеттік идеология ретінде уақыт тезінен өтіп, сөйтіп осы мезгілге дейін ел санасында тарихи сабақтастықты жалғастырып келе жатқандығы жасырын емес.

Жалпы проблеманың бұрын шешілмеген бөліктерін бөліп көрсету

Қазақ мемлекеті өзінің тәуелсіздігін жариялағаннан күннен бастап бабаларымыз көне түркілердің көксеген армандарын жүзеге асыру мақсатында «Мәңгілік ел» идеясын берік ұстанып келеді. Тәуелсіз қазақ мемлекеті ұлы даланың мұрагері, көк түріктердің тікелей ұрпағы ретінде «Мәңгілік ел» идеясын жаңғыртуы заңдылық әрі патриоттық парыз. Тарихшы ғалым Х. Әбжанов ұлттық идеяға қатысты ойын былайша білдіреді: «Ұлтты сақтайтын ұлттық идея болуы керек. Ол ұлттың өмір сүруі, тілегі, ниеті, ойы дегенге саяды. Сондықтан да ұлттық идеяны ұлт мұраты деп қабылдасақ, мәселенің тоқ етерін тапқанымыз» [3, б. 25]. Демек «Мәңгілік ел» идеясы тәуелсіз қазақ мемлекетінің нық қағылған қазығы, ұлттың болашағына бағдар болар жасампаз озық ой. Бір кездері жарты әлемді уысында ұстаған көк түріктер империясы ту етіп көтерген, абыз Тоныкөк, ұлы қаған Күлтегін негізін қалаған, мәңгі ел құндылығы бүгін, міне, осылайша қазақ мемлекетінің түп қазығы ұлттық идеясына айналды. Бұны бүгінгі қазақ елімен мәңгі жасауы тиіс идея деп түсінген дұрыс. «Көктегі түркі тәңірі, түркінің қасиетті жер-суы былай депті: Түркі халқы жоқ болмасын дейін, халық болсын дейін...» [4, б. 58]. Мұны мемлекеттің

ішкі және сыртқы саясатынан туындайтын қауіп-қатерге төтеп беріп, өзіндік қорғаныс қабілетін күшейту деп түсінуге болады. Тоныкөк жазуында мемлекеттің ғұмырлы болуы үшін ел тізгінін ұстағандар мен халықтың бірлігі, сөз бен істің жарасым табуы, елдің тұтастығы үшін ынтымақтың, барлық күштердің ұйытқысы болу қажеттігі түп нысана ретінде айтылады. Күлтегін, Тоныкөк жазуларындағы ой-идеялардың үзілмеген желісі сан ғасырды артқа тастап біздің заманымызға жетті. Көне түркінің өркениеті руна жазбаларында елін қорғау, мемлекетті күшейту, нәсілдің құрып кетпеуі қысқа, нақты ой-түйіндермен нақтыланады. Елдік мұрат, ерлік дәстүр, сондай-ақ бұл жазбаларда мемлекет құру, ел басқару ісіне дейінгі ұстанымдар баяндалады. Сондықтан бұлардың бәрі қазіргі таңда қазақтың ұлттық құндылықтары ретінде саналуы тиіс. Көрнекті ғалым А.Егеубаев: «Құтадғу білік» дастанының Орхон-Енисей жазбаларымен де тамырластығы және XIV – XV ғасырлардағы қазақ жырауларының үрдісімен, классикалық қазақ әдебиеті үлгілерімен сабақтастығы өркенді әдеби арнасын танытады» [5, б. 98], — дейді. Демек, қазақ ақын-жырауларын Орхон ескерткіштеріндегі ой-пікірлермен байланыстыратын идеялық бірлік бар. Ол өз елін, өз жерін шет басқыншылардан, сыртқы жаулардан қорғау идеясы. Бұл идея уақыт сұранысына қарай сабақтастық тауып, келер күндердің рухымен үндесіп, өлең-жырдың өзегіне алынып келді. Қазақтың данағой жырауы Асан қайғы қазақ жерін құтты мекенге, жерұйыққа айналдыруды арман етіп, сол үшін жанын да аямағаны тарихтан белгілі. Ол мәңгі ел болу жолында аянбай тер төгіп, тәуелсіздік үшін күресті. Келер ұрпақтың жарқын болашағы үшін ортақ құндылыққа өлшеусіз үлес қосты. Тәуелсіздікті сақтап қалу үшін елдің бірлігін мығым ете түсетін біртұтас идея, алға жетелейтін бағыт-бағдар, мақсат-мұрат болу керектігін түсінді. Мақсаты айқын, рухы биік, жасампаздыққа жаны құштар, ертеңіне сеніммен қарайтын халық ғана тарихта «Мәңгі ел» болып қалатынын жырлаудан танбады. Елдің бірлігін сақтауды көздеп, халықтың қамқоры бола білді. Е. Ысмайлов: «Жыраулар өмірдің ұсақ мәселесіне аз араласып, көбінесе, заман-дәуір, өткен мен келешек, адамгершілік, жақсылық пен жамандық жайында ойлар, болжаулар, қағидалы сөздер айтып отырған» [6, б. 97], — дейді.

Демек Асан қайғының ой-толғамдары, оның ұлттық рух пен елдік сананы жаңғырту идеясы қазірдің өзінде де күшін жойған жоқ. Ұрпақты ұлттық рухта тәрбиелеу тұрғысынан оның мұрасы өз мәнділігін жоғалтпақ емес. Қазақ

жұртына құтты мекен — Жерұйық іздеген Асан қайғы мен Бұқарға дейінгі рухани кеңістікті мәңгілік ел сарыны байланыстыратыны анық. Дешті қыпшақ даласының данышпаны Асан қайғының өмір, заман, адам, ел туралы тұжырымдамасын жинақтап елтану дастаны деуге болады. Оның ой-идеялары көк түріктердің көсемі Тоныкөк ұсынған мәңгілік ел идеясындағы философиялық түйіндер бір өркениеттің, дәлірек нақтылағанда, бабаларымыздың өмір сүру ғұрпы қалыптастырған бір дүниетанымның жемісі. Ел, қоғам туралы ой-толғамдар Қазтуған, Шалкиіз, Бұқарлардың шығармаларында да бір арнада тоғысып отырады. Олардың дәстүрлі дүниетанымы халқына «Жер ұйық» іздеген Асан қайғының жер тұтастығы, ел тәуелсіздігі толғаулы ой- пікірлерімен үйлесім тауып, ұлттық идеология дережесінде теориялық тұрғыдан үндеседі. Жалпы, жыраулардың шығармаларында халқымыздың тыныс-тіршілігіне, елдік салт-санасына жасалған түйіндеулердің өзегі Тоныкөк ұсынған «Мәңгілік ел» идеясында жатыр. Ел тағдырына, оның болашағына алаңдаған ақынның бірі — Дулат Бабатайұлы. Ол өз өлеңдерінде қазақ қоғамының бар шындығын еш бүкпесіз, айна-қатесіз көрсетті. Ресейдің отарлау саясатының асқынып, бұрынғыдан да күшейе түскенін барынша шыншыл бейнеледі.

*Батыстан патша түнегі,
Жеріңе келіп түнеді.
Ішіңе әбден енеді,
Жоныңнан таспа тіледі,
Мұны да Дулат біледі.*

Қоғамның кескін-келбетін, отарлау саясатынан туындаған қайғы мен қасіреттің зардабын терең ұғынған Шортанбай да ұлт мүддесі үшін терең толғанды. Өз халқының тағдырын ойлап, қатты қамықты. «Тар заман», «Опасыз жалған», «Бала зары», «Зар заман» сияқты өлеңдерінде дәуір дидамын дұрыс танып, уақыт туындатып отырған мәселелерді орынды көтере білген Шортанбайдың рухани келбетінен Дулат ақынның бар болмысы мен арман мүддесі жаңғыра көрінді. Ол да Дулат ақын секілді ата-қоныстан айырылып қалмаудың қажет екенін айтып, халықты бірлікке, ынтымаққа үндеді. Қазақтың тәуелсіздікке қол жеткізіп, өзінің ұлттық «Менін» жоғалтпай өмір сүруін армандап өткен Шортанбай, Дулат шығармалары ұлтты біріктіруші, тұтастырушы идея ретінде ұлттық мүддеге қызмет жасай береді. Әрі бұл ақындардың шығармалары дәстүрлі қазақ қоғамының сонау жыраулардан бері қалыптасқан болмысының бұзылмауына ықпал етті. Олардың

өлең-жырларын елдің тағдыры туралы ой-толғамдар деуге болады.

Дулат, Шортанбай өлеңдеріндегі «зар заман» идеясы көркемдік дамуда өзгеше сипат иеленді. Бұл ұлттық сананың серпіліп, халықтың рухани оянуына септігі тиді. Олардың шығармалары қазақ қоғамындағы рухани өзгеріс-ізденістермен, қазақы идеялардың өркендеуімен сабақтасып жатты. Дулат, Шортанбайлардың өлең-жырына арқау болған тақырыптар ХІХ ғасырдың екінші жартысында ғұмыр кешкен Мұрат, Нарманбет, Мәшһүр Жүсіптердің шығармашылығында жалғасын тапты. Бұл ұқсастық тақырыптық-идеялық ізденістері тұрғысынан жақсы байқалды. Тәуелсіздікті үзбей жырлау ұлттық идея мен ұлттық идеологияның маңызын арттыра түсті. Халықтың азаттық үшін күрестегі тағдырын жырлау дәстүрге айналды.

Ұлтының тұрмыс-тіршілігін, рухани кескін-келбетін жақсы түсінген Ыбырай Алтынсарин тәуелсіздікті нығайтатын даңғыл жол оқу-білімге иек арту деп түсініп, «Кел балалар, оқылық», «Өнер білім бар жұрттар» сияқты өлеңдерінде ғылым мен білімді дамытуды насихаттайды. Оқу мен білімді дамытудағы кедергілерді сынға алады. Білім, ғылым игеруді ол қазақтың ұлттық мүддесімен, тәуелсіздік рухымен байланыстыра өрбітеді. Қанша уақыт өтсе де оның ағарту және қоғам мәселелерін қарастырған еңбектерінде айтылған ой-пікірлер өзінің құндылығын әлі күнге жойған жоқ. Кейбір зерттеушілердің айтып, жазып жүргеніндей Ыбырай дінге қарсы болмаған. Анығында, ол татар және Бұхарадан келген моллалар насихатының ұлттық мүддеге қайшы тұстарына ғана қарсы болған. Н. И. Ильминскийге жазған хатында татар және Бұхара моллаларынан оқыған жастардың діни білімі өте төмен, шала сауатты, әрі басқа дін өкілдеріне өшпенділікпен қарайтын болып шығады деп көрсетеді. Мұндай дүмше моллалардың ақыл-парасаттан адасып, кісіліктен құралақан келетіндігін қатты сынады. Сонымен қатар ол қазақ балаларына дінді зорлап үйретушілерге де үзілді-кесілді қарсы болды.

Ыбырай «... мұнымен, оқушылар мектебінің келешегін ғана емес, онымен қабат жалпы орыс қазақ мектептерінің бәрінің де келешегін мүлдем бүлдіріп алуымыз мүмкін ғой!» [7, б. 69], — дейді. Бұдан Ыбырайдың халқының болашағына алаңдағанын көреміз. Келешекте ел тізгінін ұстар жастардың білімді, өнерлі болып өсуін, ұлттық болмысын жоғалтып алмауын қалайды. Халық ұрпағымен мәңгі жасайтынын ескерсек, онда Ыбырайдың айтпағы жастарға сапалы білім, саналы тәрбие беру керек дегенге саяды. Халқының өзіндік мәдениеті дамуын аңсайды, тілінің бөтен тілмен шұбарланбай таза болғанын

тілейді. «Моллалар өздерінің адам басын қатыратын ерекше қасиеттерінің үстіне, қазақтың табиғи тілін де бұзып жүр» деп реніш білдіреді. Тіл тазалығына, оның бөтен, былғаныш сөздермен шұбарланбауына қатты мән берген. Халықтың мәңгі өмір сүруінің кепілі тілде екенін ұғынған Ыбырайдың пікірі бүгінде өзекті. Тіл туралы Ыбырайдың жасаған түйіндеулері бүгінгі күннің өзекті мәселерімен үндеседі. Халықтың мәңгі ғұмыры оның тілінде. Сол себепті ол толғаған ұлттық мәселелердің түйіні мәңгі ел болудың кепілі.

Абай қазақ қоғамының әлеуметтік-саяси және территориялық тұтастығынан айрылған тұсында өмір сүрді. «Бөліп ал да, билей бер» саясаты туындатқан қоғамдық ахуал Абайдың «Қалың елім, қазағым, қайран жұртым» деп аталатын өлеңінен жақсы байқалды. Қалың елі — қазағының қамын ойлап егілді, сол үшін ұнамсыздықты аямай сынау арқылы қоғамды түзетуді ойлады. Абай заманында қазақтың ұлттық идеясы сапалық тұрғыдан жетіліп, уақыт ағымына орай саяси тұрғыдан шырығып, нығая түсті. Абай тағылымы, оның ұсынған елді біріктіруші рухани күш — ұлттық идеясы қазақ елін тың серпіліске бастап, келешек ұрпақты ізгі ниеттерге жетелеп, ұлттық сезімін күшейте түсті. Ұлттық идеяның алғышарттары Абайдың рухани әлемін негіздейтін көркем туындыларында да аз емес.

Адам мен қоғамның қатынасын реттеудегі негізгі өлшем Абай дүниетанымында мол. Ұлттық рухани құндылықтың басқа да элементтері осы Абай дүниетанымының айналасында өрбиді. Ел мен жер тағдырына, адам болмысының табиғатына сын-көзбен қараған Абайдың рухани әлемі «ұлт идеясын» қалыптастыруға ерекше қызмет етті.

Мағжан шығармаларының ұлтқа қызмет етуі мен түрікшілдікті насихаттаған идеялары Абай дүниетанымында жатыр. «От», «Пайғамбар», «Күншығыс», «Түркістан», «Жер жүзіне» өлеңдерінің идеялық мазмұны отаршылдыққа қарсы күрес дәуірі туғызған ояну жылдарының жалынды жыры. Міне осындай ұлттық дүниетанымынан туған өлеңдер ақын санасының өсуімен, тәуелсіздік идеясымен тікелей байланысты болды. Отаршылдыққа наразылық идеясына толы өлеңдері жаңа саяси-қоғамдық мазмұн иеленді. Оның ақындық болмысы ұлт-азаттық идеяны көркем бейнелеуге бейім болды. Сол себепті ол тарих тереңіне үңіліп, түрікшілдікті насихаттады. Бұл бағыт қазіргі таңда түркі халықтарына ортақ идея ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Сонымен, көне түркілерден бастау алған мәңгілік ел идеясы Мағжан шығармашылығы арқылы қайта

жаңғырып, тәуелсіз мемлекетіміздің рухани тұрғыдан тұрақты даму ресурсына айналып отыр.

Адам мен қоғамның қатынасын реттеудегі негізгі өлшем Абай дүниетанымында мол. Ұлттық рухани байлықтың басқа да элементтері осы Абай дүниетанымының айналасында өрбиді. Абай әлемі бізге елдік салтымыз бен ұлттық дәстүрімізді сезіндіруімен қымбат. Алаш арыстары Ахметтің, Міржақыптың ой-пікірлері Абай дүниетанымымен үндестік тауып, ұлттық идеология дережесінде көтерілді. М. Дулатовтың «Оян, қазақ!», А. Байтұрсыновтың «Маса» өлеңдер жинағы ұлттық рух пен ұлттық сананың қайта жаңғыруына айрықша әсер етті. Санаға сәуле түсіріп, халықтың рухын оятқан бұл шығармалардың маңызы ерекше болды. Тәуелсіздік үшін күреске үндеу, ұлттық сананы ояту, сонымен қатар туған халқының тағдырындағы қиындықтар мен ауыртпалықтардың сырына үңіліп, оның әлеуметтік тамырын әшкерелеуді мақсат еткен шығармалар өзінің идеялық-тақырыптық сипатын бүгін де жойған жоқ.

Міржақып:

Көзіңді аш, оян, қазақ, көтер басты.

Өткізбей қараңғыда бекер жасты.

Жер кетті, дін нашарлап, хал һарам боп,

Қазағым, енді жату жарамасты.

Ахмет:

Кей істің шарты құрбанмен,

Болмас, қорқып тұрғанмен.

Осы тұста ұлттың санасын қоғамдық-саяси жайттарға аудару, бұғауға түскен елді азаттық үшін күреске үндейтін шығармалар қажет екенін алаш арыстары жете түсінді. Сол себепті, олар халқын ашық күреске шақырды. Тәуелсіз ел болу идеясы олардың өлмес рухын дәлелдеді. Олардың ақындық құдырет күші елдіктің, тәуелсіздіктің ұлы рухы болуында. Тәуелсіздік үшін күреске үндеген шығармалары осы тұста әдебиетте ұлт-азаттық идеясын орнықтырды. Осы тұрғыдан келгенде, содан туындайтын саяси-азаттық лирика қалыптасты десек орынды болмақ. Бұл идея мәңгілікке жалғасын тауып, жаңғырып отыратыны ақиқат. Тарих толқынында түркі жұрты елдік құрып, талай күйреп, талай еңсе тіктеді. Күлтегін, Тоныкөк жырлары сол тарихтың көркем шежіресі. Бұл түркі әлемінің тағы бір бой тіктеп, өркениетке бетбұрған кезі. Сондағысы, қайтсек қуатты мемлекет боламыз деп көктегі тәңірге табынып, елдікке ден қойғанда көздегені тәуелсіздік еді. Түркі әлемінде құбылыс болған Ж.Баласағұнның «Құтты білігін» ел болып еңсе тіктеу жолындағы қоғамтану, елтану дастаны деуге болады. Әйгілі

туындының ой-идеялары мен Асан қайғы, Бұқар, Махамбет, Дулат, Шортанбайлардың қоғамдық-философиялық түйіндеулері бір өркениеттің, нақтырақ айтқанда, қазақтың өмір сүру ғұрпы қалыптастырған бір дүниетанымның жемісі. Рухани-мәдени кеңістігіміздегі Мағжанның, Ахметтің, Міржақыптардың дәстүрлі дүниетанымы Абайдың шығармашылық әлемінде жатыр. Оларға Абай әлемі байырғы елдік салтын, мемлекеттік дәстүрін сезіндіруімен қымбат. Демек, бұл мәселелердің теориялық негіздерін анықтау, әлеуметтік алғышарттарын нақтылау, қалыптасу кезеңдерін тарихи сабақтастықта қарастыра отырып, бүгінде тәуелсіз қазақ елінің ұлттық идеясына айналуын зерделеу өзекті мәселе.

Қорытынды

«Мәңгілік ел» идеясының арғытүп негіздері түркілік дүниетаным мен оның тарихи кезеңдердегі қалыптасу мұраттарының мақсат-міндеттерінен бастау алатыны тарихи-салыстырмалы деректермен сараланады. «Мәңгілік ел» ұлттық идеясы қоғамның рухани өмірінің бір бөлігі ретінде мән-мағына түзу, этнос қалыптастыру, ұлттық құндылықтар бағамын анықтау, қоғамды біртұтастандыру қызметтерін атқаратыны әдеби талдаулар арқылы дәйектеліп талданды. Зерттеу жұмысында мәңгілік елге қатысты негізгі ой-тұжырымдар, қағидалар жүйеленіп берілді. Ақын-жыраулар өлең-толғауларындағы мәңгілік ел идеясының мәні мен мағынасы, қолданылу аясы әдеби-тарихи саралау әдістері арқылы толық дәлелденіп, айқындалды.

Зерттеуіміздің тағы бір мақсаты Абайдың ақындық үлгі-өнегесі Ахмет, Міржақып, Мағжандарға қаншалықты дәрежеде ықпал еткені олардың шығармаларына ғылыми теориялық тұрғыдан талдау жасау нәтижесінде анықталды. Ақындардың өздеріне дейінгі және тұстас сөз зергерлерімен үндестігін, өзара шығармашылық байланысын ажыратып, олардың көркемдік ізденістері тарихи-әдеби үрдіспен байланыста қарастырылды.

Түйіп айтқанда, Күлтегін, Тоныкөктер негіздеп қалыптастырған «Мәңгілік ел» идеясы

ақын-жыраулардың өлең-толғауларында жалғасын тауып, ұлы Абайдың көркемдік әлемімен үндесіп, одан әрі алаш арыстарының шығармашылығына ұласып, осылайша, өзінің өміршендігін дәлелдеді. Елінің дербестігі мен территориялық тұтастығын аңсаған мәңгілік ел идеясы бүгін де жүзеге асты. Ал, бұл идеяны ұстану ұлттық тұтастыққа шақырып, мәңгі тәуелсіз ел болуға үндейді. Демек, мәңгілік ел идеясы бүгінгі қазақстанның басты идеяларының бірі болуы тиіс. Сол себепті, ол халқымен бірге мәңгі жасай бермек!

Әдебиеттер тізімі

1. *Сартқожаұлы, Қ.* Орхон мұралары. Зерттеу еңбек. — Астана : Еуразия университеті. 2013. — 234 б.
2. *Қыдырәлі, Д.* Ұлы дала тарихы. — Алматы : Ғылым, 2018. — 123 б.
3. Н. Назарбаевтың еуразиялық идеясы және түркі кеңістігі : ұжымдық монография / С. М. Сыздықов [және басқалар]. — Астана : Сарыарқа, 2017. — 404 б.
4. Ежелгі түркі рун жазбалары: Күлтегін, Тоныкөк (әдеби нұсқасын жасаған Қадыр Мырза Әли). — Алматы : Өлке, 2001. — 144 б.
5. *Егеубаев, А.* Кісілік кітабы : монография. — Алматы : Жазушы, 1998. — 228 б.
6. *Ысмайлов, Е.* Ақындар : монография. — Алматы : Жазушы, 1999. — 256 б.
7. *Сүйіншіәлиев, Х.* XIX ғасыр әдебиеті. — Алматы : Ана тілі, 1997. — 360 б.

References

1. *Sartkozhauly, K.* Orkhon heritage. Research work. — Astana : Eurasian University, 2013. — 234 p.
2. *Kydyrali, D.* History of the Great Steppe. — Almaty : Gylym, 2018. — 123 p.
3. Nazarbayev's Eurasian Idea and Turkic Space : collective monograph / S. M. Syzdykov [and others]. — Astana : Saryarqa, 2017. — 404 p.
4. Kultegin, Tonykok: Ancient Turkic runic inscriptions (literary version by Kadyr Myrza Ali). — Almaty : Olke, 2017. — 144 p.
5. *Egeubaev, A.* Personality book : monograph. — Almaty : Jazushy, 1998. — 228 p.
6. *Ismailov, E.* Poets : monograph. — Almaty : Jazushy, 1999. — 256 p.
7. *Suinshaliev, Kh.* Literature of the XIX century. — Almaty : Ana tili, 1997. — 360 p.

ҚҰҚЫҚТАНУ

ЮРИСПРУДЕНЦИЯ

JURISPRUDENCE

Аянура АБУЛГАЗИНА,
магистрант, serayba12@gmail.com, +77017561404
Лейла АРЕНОВА,
кандидат юридических наук, профессор, +77012996646
(Карагандинский университет Казпотребсоюза,
100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9)

РЕАЛИЗАЦИЯ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА КАЗАХСТАН В НОВОМ ЗАКОНЕ «О ВОССТАНОВЛЕНИИ ПЛАТЕЖЕСПОСОБНОСТИ И БАНКРОТСТВЕ ГРАЖДАН РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН»

Аннотация. В статье исследуется влияние государственных программ на становление и развитие новых социально значимых гражданско-правовых институтов (защита и обеспечение законности, прав и свобод человека и гражданина) социального государства на примере нового Закона «О восстановлении платежеспособности и банкротстве граждан Республики Казахстан», принятого 30 декабря 2022 г. Показана смена парадигмы в отношении государственной власти к человеку и гражданину.

Ключевые слова: социальное государство, добросовестность, государственная программа, забота государства о гражданах, восстановление платежеспособности, банкротство, новая государственная социальная политика, Новый Казахстан.

Аянура АБУЛГАЗИНА,
магистрант, serayba12@gmail.com, +77017561404
Лейла АРЕНОВА,
заң ғылымдар кандидаты, профессор, +77012996646
(Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,
100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9)

«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЗАМАТТАРЫНЫҢ ТӨЛЕМ ҚАБІЛЕТТІЛІГІН ЖӘНЕ БАНКРОТТЫҚТЫ ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ ТУРАЛЫ» ЖАҢА ЗАҢДА ҚАЗАҚСТАННЫҢ ӘЛ-АУҚАТТЫ МЕМЛЕКЕТТІГІН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ

Аннотация. Мақалада мемлекеттік бағдарламалардың әлеуметтік мемлекеттің жаңа әлеуметтік маңызы бар азаматтық-құқықтық институттарының (заңдылықты, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау және қамтамасыз ету) қалыптасуы мен дамуына ықпал етуі қарастырылған, 2022 жылғы 30 желтоқсанда қабылданған «Қазақстан Республикасы азаматтарының төлем қабілеттілігін және банкроттығын қалпына келтіру туралы» жаңа заңның мысалында. мемлекеттік биліктің адамға және азаматқа қатысты парадигманың ауысуы байқалады.

Түйінді сөздер: әлеуметтік мемлекет, адалдық, мемлекеттік бағдарлама, азаматтарға мемлекеттік қамқорлық, төлеу қабілетін қалпына келтіру, банкроттық, жаңа мемлекеттік әлеуметтік саясат, Жаңа Қазақстан.

Ayanura ABULGAZINA,
Master Student, serayba12@gmail.com, +77017561404
Leyla ARENOVA,
Candidate of Legal Sciences, Professor, +77012996646
(Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9)

IMPLEMENTATION OF THE WELFARE STATE OF KAZAKHSTAN IN THE NEW LAW «ON RESTORATION OF SOLVENCE AND BANKRUPTCY OF CITIZENS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN»

Abstract. The article examines the impact of state programs on the formation and development of new socially significant civil law institutions (protection and enforcement of the rule of law, human and civil rights and freedoms) of the social state, on the example of the new Law «On the Restoration of Solvency and Bankruptcy of Citizens of the

Republic of Kazakhstan», adopted on December 30, 2022. A paradigm shift is shown in relation to state power towards a person and a citizen.

Key words and phrases: welfare state, good faith, state program, state care for citizens, restoration of solvency, bankrupt, new state social policy, New Kazakhstan.

Наблюдаемые процессы и новые подходы в казахстанском законодательстве, выраженные главным образом в его гуманизации, расширении прав и свобод человека и гражданина и отказе власти от законных привилегий, свидетельствуют об ориентированности современного Казахстана в строительстве собственной модели социального государства на мировые прогрессивные процессы, в том числе интеграции, глобализации, цифровизации. В своем Послании народу Казахстана 16 марта 2022 г. Президент Касым-Жомарт Токаев определил новые основные направления Государственной программы — отказ от чрезмерных президентских полномочий, защиту фундаментальных прав граждан, строительство Нового Казахстана, соблюдение конституционных прав каждого гражданина, формирование новой политической культуры, основанной на взаимном уважении и доверии между государством и обществом, государство будет прислушиваться к голосу каждого, перезагрузка системы индивидуальных и общественных ценностей, осознание высокой ответственности, доверие и внимание друг к другу, любовь к своей стране, изменение парадигмы развития страны, высокая культура диалога и компромисса, возрождение в обществе веры в реальность перемен, создание максимально благоприятных условий для самореализации каждого гражданина [1].

Новая государственная социальная политика, продиктованная посланиями Президента народу Казахстана, явилась основанием введенных в 2022 г. изменений в Конституцию Республики Казахстан, в результате которых было внесено 56 поправок в 33 статьи при поддержке казахстанского народа на референдуме 5 июня 2022 г. [2]

В действующую Конституцию Республики Казахстан от 30 августа 1995 г. неоднократно вносились изменения. Однако впервые за 27 лет вопрос внесения изменений в Конституцию решался не в Парламенте, а на республиканском референдуме [3].

Изменения в Основной Закон Республики Казахстан повлекли, наряду с признанием недействительными, несоответствующими новой Конституции, и внесение изменений в некоторые нормативно-правовые акты, также введение новых.

Так, в конце 2022 г. Министерство юстиции сообщало о введения двадцати двух новых законопроектов. В 2023 г. запланировано разработать 24 законопроекта [4].

Одним из таких новых законопроектов, разработанных в рамках Государственной программы строительства Нового Казахстана, стал принятый 30 декабря 2022 г. Закон «О восстановлении платежеспособности и банкротстве граждан Республики Казахстан».

Закон вступил в силу с марта 2023 г., 60 дней было отведено для проведения уполномоченным органом — Министерством финансов, совместно с Министерством цифрового развития, организационно-технических работ [5].

Закон регулирует общественные отношения, возникающие при неплатежеспособности гражданина Республики Казахстан по кредитам, устанавливает основания для применения трех видов процедур, инициировать которые может только сам заемщик: процедуры внесудебного и судебного банкротства, процедуры восстановления платежеспособности, порядок и условия их проведения.

Во-первых, по долгам перед банками, микрофинансовыми организациями и коллекторскими агентствами можно будет применить внесудебное банкротство. При этом долг не должен превышать 5,5 млн тенге.

Вторая процедура — судебное банкротство, имеет целью максимальное удовлетворение требований кредиторов за счет имущественной массы банкрота. И третья процедура — восстановление платежеспособности — предусматривает возможность получения в суде рассрочки на оплату долгов.

Последствиями банкротства станут: ограничение на получение займов и кредитов в течение 5 лет, кроме микрокредитов ломбардов; возможность повторного применения банкротства через 7 лет; мониторинг финансового состояния гражданина в течение 3-х лет. Процедура же восстановления платежеспособности никаких подобных отрицательных последствий для гражданина не несет [6].

Очевидно, что данные последствия будут стимулировать граждан к предпочтительному выбору процедуры восстановления платежеспособности вместо процедуры банкротства, чтобы иметь возможность получать

кредиты. А также интересуют граждан в формировании положительной кредитной истории.

Подача заявлений гражданами возможна в автоматическом режиме с их обработкой в электронном виде и возможностью отслеживания хода исполнения процедуры банкротства в онлайн-режиме [7].

Теперь, с принятием нового Закона, государство не будет лишать должника собственного жилья, не являющегося предметом залога. Изъятие единственного жилья, согласно Закону, возможно, если оно является предметом залога, так как в этом случае можно говорить о добровольном самостоятельном решении собственника, о реализации им права распоряжаться своим имуществом.

Новый Закон защищает также права кредитора. Дается понятие «преднамеренное банкротство» должником, означающее отчуждение, сокрытие или уничтожение имущества в течение трех лет до применения процедур банкротства. Но для того, чтобы действие гражданина подходило под «ложное банкротство», Законом предусмотрена необходимость установления факта его совершения именно в личных интересах с целью уклонения от исполнения обязательств [6]. Доказывание этого факта может быть затруднительным и проблемным для кредитора, так как, общеизвестно, что личный интерес можно завуалировать и сложно доказать.

Но, вместе с тем, Кодексом об административных правонарушениях предусмотрены такие рычаги для предотвращения ложного банкротства, как наказание гражданина в виде штрафа в размере двухсот месячных расчетных показателей [8]. Относительно значительный размер штрафа дает нам основание предполагать его эффективность в предотвращении ложного банкротства.

Предусматривается ответственность должника и за любые другие неправомерные действия при восстановлении платежеспособности и банкротстве в размере пятидесяти, а также ста месячных расчетных показателей [8].

Также предусмотрена ответственность финансового управляющего, в обязанность которого входит анализ ситуации должника, проведение процедуры судебного банкротства, а также восстановления платежеспособности должника, за нарушения законодательства Республики Казахстан о восстановлении платежеспособности и банкротстве граждан, в размерах от пяти месячных расчетных

показателей до ста месячных расчетных показателей [8].

Приведенные выше меры ответственности, предусмотренные законом, будут способствовать повышению ответственности граждан.

Кроме того, при проведении процедур внесудебного и судебного банкротства уполномоченный орган будет проводить мониторинг, т. е. должник будет находиться под контролем как в период процедуры банкротства, так и в течение трех лет после этой процедуры; кредиторы также имеют такое право проводить мониторинг [6].

Также предусмотрено размещение на сайте электронного правительства и уполномоченного органа списка лиц, в отношении которых применена, прекращена и завершена процедуры восстановления платежеспособности, внесудебного и судебного банкротства [6]. Таким образом, прозрачность процедур в связи с исполнением Закона, которая стала возможной с внедрением цифровизации, способствует доверию граждан к государственной власти.

Положительным является и тот факт, что новый закон будет способствовать более разборчивому отношению банков к выдаче кредитов населению, так как, выдав кредит неплатежеспособному гражданину, банк рискует потерять выданные денежные средства. Также закон повысит финансовую грамотность граждан. Таким образом, закон направлен на повышение правовой культуры казахстанского общества.

Хотелось бы отметить, что Закон о реабилитации и банкротстве в отношении юридических лиц был принят 7 марта 2014 г., тогда как проблемы граждан, испытывающих трудности по оплате кредитов, не были урегулированы до настоящего времени. Принятие нового Закона «О восстановлении платежеспособности и банкротстве граждан Республики Казахстан» согласуется с государственной программой об изменении парадигмы развития страны. До принятия нового Закона граждане Казахстана не были защищены от крайне невыгодных условий предоставления кредитов, «неподъемных» банковских процентов. Таким образом, необходимо было уменьшить риски в потребительском кредитовании и снизить рост закредитованности населения [9].

Примечательно, что в проекте Закона была предусмотрена норма, запрещающая должнику выезд из Казахстана [10]. Данная норма была исключена из проекта [6].

Отказ государства от устоявшихся, императивных методов в пользу договорных и

поощрительных является проявлением социального государства.

Закон устанавливает новые отношения между государством и гражданами, основанные на заботе государства о своих гражданах, оказавшихся в тяжелой жизненной ситуации; предлагает помощь гражданам-банкротам, списав их долговую нагрузку, тем самым, предоставляя им возможность вернуться к нормальной жизни. Но, с другой стороны, закон предусматривает обязательства, связанные с соблюдением прав других членов общества и неотвратимость наказания за их нарушение. Предоставляя больше прав и свобод, государство при этом рассчитывает на повышение ответственности граждан за свой выбор и свои действия перед обществом.

Закон «О восстановлении платежеспособности и банкротстве граждан Республики Казахстан» является примером новых отношений, выстраиваемых государством. Их можно охарактеризовать как договор: материальная и моральная поддержка — со стороны государства и добросовестность, взаимопонимание и взаимоуважение — со стороны граждан. Комфортные условия для проживания граждан должны стать стимулом их добросовестности. Таким образом, Закон направлен на повышение нравственных качеств.

Социальное государство в его понимании как государство всеобщего благоденствия является целью Государственной долгосрочной программы Республики Казахстан. Но мы уверены, что современный Казахстан уже стоит на пути реальных действий к цели. Принятие Закона «О восстановлении платежеспособности и банкротстве граждан Республики Казахстан» подтверждает последовательность проводимой социальной политики государственной власти в лице Президента Касым-Жомарта Токаева, признающей высшей ценностью человека, его жизнь, права и свободы и нацеленной на достижение к 2050 г. уровня высокоразвитых европейских социальных государств [11].

Литература

1. Официальный сайт Президента Республики Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> (дата обращения : 23.02.2023).

2. Конституция Республики Казахстан. Принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа : https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения : 23.02.2023).

3. Поправки в Конституцию госсекретарь РК разделил на пять крупных блоков [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://forbes.kz/process/po>

pravki_v_konstitutsiyu_razdelil_na_pyat_krupnyih_blok_ov_gossektetar_rk/ (дата обращения : 23.02.2023).

4. Какие важные законы будут приняты в 2023 году. В план на 2023 год входят 24 законопроекта [Электронный ресурс]. — Режим доступа : https://www.kt.kz/rus/pravo/kakie_vazhnye_zakony_budut_prinyaty_v_2023_godu_1377944822.html (дата обращения : 23.02.2023).

5. О процедуре банкротства физических лиц. Таскын Акбаев [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://zhaikpress.kz/ru/news/o-procedure-bankrotstva-fizicheskix-lic/> (дата обращения : 23.02.2023).

6. Закон Республики Казахстан «О восстановлении платежеспособности и банкротстве граждан Республики Казахстан» от 30 декабря 2022 г. № 178-VII ЗРК [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000178> (дата обращения : 23.02.2023).

7. Смаилов, А. Признание банкротства не станет уходом от проблемы выплаты долгов [Электронный ресурс]. — Режим доступа : https://www.inform.kz/ru/priznanie-bankrotstva-ne-stanet-uhodom-ot-problemy-vyplaty-dolgov-alihan-smailov_a4022122 (дата обращения : 23.02.2023).

8. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 г. № 235-V ЗРК [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235> (дата обращения : 23.02.2023).

9. Помощь в безвыходной ситуации: новый закон о банкротстве заработает в марте // Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://primeminister.kz/ru/news/pomoshch-v-bezvyhodnoy-situacii-novyy-zakon-o-bankrotstve-zarabotaet-v-marte-1102254> (дата обращения : 23.02.2023).

10. За ложное банкротство для физлиц планируют ввести ответственность. Из проекта закона исключили норму на право уполномоченного органа устанавливать запрет должнику на выезд из Казахстана [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <https://kapital.kz/finance/111479/za-lozhnoye-bankrotstvo-dlya-fizlits-planiruyut-vvesti-otvetstvennost.html> (дата обращения : 23.02.2023).

11. Официальный сайт Президента Республики Казахстан [Электронный ресурс]. — Режим доступа : https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana (дата обращения : 23.02.2023).

References

1. Official website of the President of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource] — Access mode : <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130> (date of access : 02/23/2023).

2. Constitution of the Republic of Kazakhstan. The Constitution was adopted in a republican referendum on August 30, 1995 [Electronic resource] — Access mode : https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (date of access : 02/23/2023).

3. The Secretary of State of the Republic of Kazakhstan divided amendments to the Constitution into

five large blocks. Kazinform [Electronic resource] — Access mode : https://forbes.kz/process/popravki_v_konstitutsiyu_razdelil_na_pyat_krupnyih_blokov_gossekretra_r_rk/ (date of access : 02/23/2023).

4. What important laws will be adopted in 2023? The plan for 2023 includes 24 bills [Electronic resource] — Access mode : https://www.kt.kz/rus/pravo/kakie_vazhnye_zakony_budut_prinyaty_v_2023_godu_1377944822.html (date of access : 02.23.2023).

5. On the bankruptcy procedure for individuals. Taskyn Akbaev [Electronic resource] — Access mode : <https://zhaikpress.kz/ru/news/o-procedure-bankrotstva-fizicheskix-lic/> (date of access : 02/23/2023).

6. On the restoration of solvency and bankruptcy of citizens of the Republic of Kazakhstan. Law of the Republic of Kazakhstan dated December 30, 2022 No. 178-VII ZRK. President of the Republic of Kazakhstan K. TOKAEV [Electronic resource] — Access mode : <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2200000178> (date of access : 02.23.2023).

7. Declaring bankruptcy will not be an escape from the problem of paying off debts - Alikhan Smailov [Electronic resource] — Access mode : https://www.inform.kz/ru/priznanie-bankrotstva-ne-stanet-uhodom-ot-problemy-vyplaty-dolgov-alihan-smailov_a4022122 (date of access : 02/23/2023).

8. On administrative offenses Code of the Republic of Kazakhstan dated July 5, 2014 No. 235-V ZRK [Electronic resource] — Access mode : <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000235> (date of access : 02/23/2023).

9. Help in a desperate situation: the new bankruptcy law will take effect in March. Official information resource of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource] — Access mode : <https://primeminister.kz/ru/news/pomoshch-v-bezvyhodnoy-situacii-novyy-zakon-o-bankrotstve-zarabotaet-v-marte-11-02254> (date of access : 02.23.2023).

10. They plan to introduce liability for false bankruptcy for individuals. The provision on the right of the authorized body to impose a ban on the debtor from leaving Kazakhstan was excluded from the draft law [Electronic resource] — Access mode : <https://kapital.kz/finance/111479/za-lozhnoye-bankrotstvo-dlya-fizlits-plani-ruyut-vvesti-otvet-stvennost.html> (date of access : 02/23/2023).

11. Official website of the President of the Republic of Kazakhstan [Electronic resource] — Access mode : https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaevanarodu-kazahstana (date of access : 02/23/2023).

ӘОЖ 343:9

DOI: 10.52445/BKEU.2023.68.1.011

Даурен БАЛҒЫМБЕКОВ,

заң ғылымдарының кандидаты, профессор

Арайлым ҚҰЛИБЕК,

заң ғылымдарының магистрі, begalykuzy.ak@mail.ru

(Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті,

100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Академическая көш., 9)

ПАРАҚОРЛАРДЫ ҰСТАҒАН КЕЗДЕ ЖАУАП АЛУДЫҢ ТАКТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Аннотация. Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстардың ерекшелігі заңдарды сақтауға және қорғауға тартылған адамдардың қоғамдық қауіпті әрекеттерді жасауы болып табылады. Сыбайлас жемқорлық қылмыстардың ерекшелігі екі тараптың болуын болжайды: біріншіден, өзінің қызметтік бабын пайдаланатын мемлекеттік қызметші, екіншіден, мемлекеттік қызметшінің өз пайдасына қызметтің мүдделеріне қайшы келетін әрекеттерді жасауына мүдделі адамдар. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес міндеттерін шешу елдің құқық қорғау органдары, оның ішінде Қазақстан Республикасының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі тарапынан қылмыстық-құқықтық және криминалистикалық шараларды белсенді және тиімді қолданусыз мүмкін емес. Осыған байланысты сыбайлас жемқорлық қылмыстарды тергеп-тексеру бойынша ұсыныстар әзірлеуге арналған сот-медициналық ғылым практикадағы қызметкерлерге әлі де қарыздар.

Ең көп таралған тергеу әрекеттерінің бірі жауап алу болып табылады. Сондықтан тергеушіні криминалистика және басқа да адам және қызмет ғылымдары саласындағы жетістіктерге негізделген осы тергеу әрекетін өндіруге арналған ғылыми негізделген ұсыныстармен қамтамасыз ету өте маңызды болып көрінеді.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлық, жауап алу, орган, қылмыстық-процестік заңнамасы, қызмет, тергеп-тексеру, қауіп

Даурен БАЛГИМБЕКОВ,
кандидат юридических наук, профессор

Арайлым КУЛИБЕК,
магистр юридических наук, *begalykyzy.ak@mail.ru*
(Карагандинский университет Казпотребсоюза,
100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Академическая, 9)

ТАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДОПРОСА ПРИ ЗАДЕРЖАНИИ ВЗЯТОЧНИКОВ

Аннотация. Особенностью коррупционных и иных преступлений против интересов государственной службы и государственного управления является совершение общественно опасных действий лицами, призванными соблюдать и защищать законы. Специфика коррупционных преступлений заключается в том, что они предполагают наличие двух сторон: во-первых, государственного служащего, пользующегося своим служебным положением, и, во-вторых, лиц, заинтересованных в совершении государственным служащим действий, противоречащих интересам службы в его пользу. Решение задач по борьбе с коррупцией невозможно без активного и эффективного применения уголовно-правовых и криминалистических мер правоохранительными органами страны, в том числе Агентством Республики Казахстан по противодействию коррупции. В связи с этим судебно-криминалистическая наука, призванная выработать рекомендации по расследованию коррупционных преступлений, по-прежнему обязана практикам.

Одним из наиболее распространенных следственных действий является допрос. Поэтому представляется очень важным предоставить следователю научно обоснованные рекомендации по производству этого следственного действия, основанные на достижениях в области криминалистики и других наук о человеке и деятельности.

Ключевые слова: допрос, коррупция, опасность, орган, следствие, служба, уголовно-процессуальное законодательство.

Dauren BALGIMBEKOV,
Candidate of Legal Sciences, Professor
Arailyim KULIBEK,
Master of Law, *begalykyzy.ak@mail.ru*
(Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9)

TACTICAL FEATURES OF INTERROGATION DURING THE DETENTION OF BRIBE TAKERS

Abstract. A feature of corruption and other crimes against the interests of public service and public administration is the commission of socially dangerous actions by persons called upon to comply with and protect the laws. The specificity of corruption crimes lies in the fact that they assume the presence of two parties: firstly, a civil servant using his official position, and, secondly, persons interested in committing actions by a civil servant contrary to the interests of the service in his favor. The solution of anti-corruption tasks is impossible without the active and effective application of criminal law and criminalistic measures by the country's law enforcement agencies, including the Agency of the Republic of Kazakhstan for Combating Corruption. In this regard, forensic science, designed to develop recommendations for the investigation of corruption crimes, is still obliged to practitioners.

One of the most common investigative actions is interrogation. Therefore, it seems very important to provide the investigator with scientifically sound recommendations for the production of this investigative action, based on achievements in the field of criminology and other human sciences and activities.

Keywords: corruption, interrogation, body, Criminal procedure legislation, service, investigation, danger.

Мәселені белгілеу. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев Қазақстан халқына Жолдауында «Біз құқықтың үстемдігін және сот төрелігін іске асыру сапасын қамтамасыз етуіміз керек», — деп атап өтті [1].

Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстардың ерекшелігі заңдарды

сақтауға және қорғауға тартылған адамдардың қоғамдық қауіпті әрекеттерді жасауы болып табылады. Сыбайлас жемқорлық қылмыстардың ерекшелігі екі тараптың болуын болжайды: біріншіден, өзінің қызметтік бабын пайдаланатын мемлекеттік қызметші, екіншіден, мемлекеттік қызметшінің өз пайдасына қызметтің мүдделеріне қайшы келетін әрекеттерді жасауына мүдделі адамдар.

Арнайы эмпирикалық зерттеу нәтижелері негізінде тергеушілердің парақорлықты тергеп-тексеру бойынша ұсынымдарды әзірлеу практикадағы мамандарды қарастырылып отырған қылмыс түрлерін тергеп-тексеру бойынша заманауи ғылыми құралдармен қамтамасыз етуге бағытталған, сыбайлас жемқорлық көріністеріне қарсы күрес жөніндегі органдардың жұмысын жандандыруға арналған. Тергеп-тексеру практикасын зерделеу көрсеткендей, тергеушілердің тиімді жұмысына тергеу бөліністерінің әлсіз техникалық жабдықталуы, қылмыстық-процестік заңнамасының жетілмегендігі ғана емес, сонымен қатар қазіргі заманғы жағдайлар үшін тергеушілердің тактикалық және криминалистикалық сауаттылығының жеткіліксіз деңгейі кедергі келтіреді.

Ең көп таралған тергеу әрекеттерінің бірі жауап алу. Сондықтан тергеушіні криминалистика және басқа да адам және қызмет ғылымдары саласындағы жетістіктерге негізделген осы тергеу әрекетін өндіруге арналған ғылыми негізделген ұсыныстармен қамтамасыз ету өте маңызды болып көрінеді.

Соңғы зерттеулер мен жарияланымдарды талдау. Парақорлық істері бойынша жауап алудың тактикалық және криминалистикалық аспектілерін зерттеу бізге куәгерлер мен күдіктілерден жауап алу бойынша келесі ұсыныстарды жасауға мүмкіндік берді. Сонымен, куәдан жауап алудың жалпы тактикалық міндеті — жасалған қылмыс фактілері және қылмыстық істі тергеп-тексеру үшін маңызы бар басқа жағдайлар туралы толық және шынайы айғақтар алу [3, б. 285]. Бұл іс бойынша дәлелдемелер алудың ең кең тараған тәсілі, сондықтан криминалистикалық әдебиеттерде криминалист ғалымдар куәгерден жауап алу тактикасына ерекше назар аударады. Сондықтан куәдан жауап алу тактикасының жалпы сипаттамасына тоқталмай, біз тек осы санаттағы істер бойынша куәдан жауап алу ерекшеліктерімен шектелеміз.

Жалпы проблеманың бұрын шешілмеген бөліктерін бөліп көрсету. Іс бойынша барлық куәгерлерді шартты түрде алты негізгі кіші топқа бөлуге болады:

- сыйлықты алғаш рет екі айлық есептік көрсеткіштен аспайтын сомада немесе күнмен берген тұлғалар, егер осы адам жасаған іс-әрекеттер (әрекетсіздік) алдын ала уағдаластыққа негізделмеген болса;

- пара берген адамның мандаты, егер оларға қатысты пара алушы тарапынан пара бопсалау орын алса немесе егер бұл адам құқық қорғау

немесе арнаулы мемлекеттік органға пара беру туралы өз еркімен хабарласа;

- сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық немесе қылмыс жасау фактісі туралы хабарлаған тұлғалар;

- өзге де жәрдем көрсеткен, кейіннен сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықты немесе қылмысты анықтау, жолын кесу, ашу және тергеп-тексеру үшін маңызы бар адамдар;

- адамның іс-әрекеті, объективті жағдайларға сәйкес пара беру-алу фактісінің дайындық, тікелей және соңғы кезеңінің куәгерлері болды;

- пара алушының қылмыстық әрекеттерінің құқыққа қайшы әрекеттерінің куәгерлері болып табылатын адамдар (қылмыстық қудалау органына жәрдемдесетін және клиент рөлін атқаратын адам, куәгерлер, күдіктілерді қылмыс үстінде ұстайтын қызметкерлер және басқа да адамдар);

- істі тергеп-тексеру үшін маңызы бар маңызды ақпаратқа ие тұлғалар (сауналардың, қонақ-үйлердің, пәтерлердің иелері мен қызметкерлері, өз тұрғын үйлерін жалға берушілер, көршілер, жеке тасымалдаумен айналысатын адамдар немесе нақты оқиғалар туралы білмейтін такси жүргізушілері және басқалар);

- сыбайлас жемқорлық қылмыс жасаған іздеуде жүрген адамның орналасқан жері туралы ақпарат берген тұлғалар;

- қылмыстық топ мүшелерін сипаттай алатын адамдар (қылмыстық топ мүшелерінің туыстары, жұбайы немесе зайыбы, оның ішінде ажырасқандар, қылмыстық топ мүшелерінің жекжаттары, әріптестері, көршілері және басқа адамдар).

Зерттеу мақсаты. Парақорлықты тергеп-тексеру шеңберінде қылмыстық белсенділігі Қазақстан Республикасы ҚК 367-бабында көзделген қылмыстар жасау болып табылатын пара берген адамдар ғылыми және практикалық қызығушылық танытады. Осы баптың ескертпесінде, егер оларға қатысты пара алушы тарапынан пара бопсалау орын алса немесе бұл адам құқық қорғау немесе арнаулы мемлекеттік органға пара беру туралы өз еркімен хабарлаған болса, онда олар қылмыстық жауаптылықтан босатылатыны көрсетілген. Сондықтан өтініш берушіден пара алу туралы жауап алу тактикасы толық және шынайы айғақтар алу болып табылады. Маңызды тергеу әрекетін – жауап алуды жүргізуге дайындық кезінде тергеуші өтініш берушіге қатысты қылмыстық жауаптылықтан босатудың ынталандыру нормасы қолданылғанын ескеруі керек.

Егер өтініш беруші шынайы айғақтар бергісі келмесе немесе толық емес мәліметтер берсе,

онда оны басқа адамдардың айғақтарымен таныстырып, аудио-бейнежазбаны көрсету керек. Егер осыдан кейін де куә шынайы айғақтар бергісі келмесе, онда оны бас тарту үшін немесе көрінеу жалған айғақтар бергені үшін жауаптылықты көздейтін заңнама нормаларымен таныстырған жөн.

Зерттеудің негізгі нәтижелері. Іс үшін маңызы бар фактілерді білу және оларды мұндай адамдардан жауап алу кезінде көбейту кейбір ерекшеліктерімен ерекшеленеді.

Біріншіден, басқа куәгерлерден айырмашылығы, олар қылмыстық топтың мүшелері мен оның басшылары, сыбайлас жемқорлық байланыстары, тергеліп жатқан қылмыстың мән-жайлары, топтың қылмыстық әрекетінің белгісіз эпизодтары және тергеуді қызықтыратын басқа жағдайлар туралы біледі. Мұндай деректер тергеушіге ұйымдасқан қылмыстық іс-әрекет туралы түсінік қалыптастыруға, тергеп-тексеру бағытын анықтауға және іс бойынша тергеп-тексеру жоспарын құруға, дәлелдемелерді табу мақсатында нұсқаларын ұсынуға көмектеседі.

Екіншіден, пара алушыларда сыбайлас жемқорлық фактілері туралы мәлімдеген адамдарға компрадат келтіретін мәліметтер бар, сондықтан олардың айғақтары бұрмалануы мүмкін және олар шынайы айғақтар берген жағдайда әшкереленуден қорқып, объективті шындыққа жауап бермейді.

Үшіншіден, «лауазымдағы бәсекелесті» жою үшін құқық қорғау және арнайы органдарды пайдалануға болады. Демек, «бопсалау құрбаны» айғақтары бейімді және жала жабуы мүмкін. Алайда өтініш берушінің пара алушыны жазалауға деген қызығушылығын тергеуші оның айғақтарын бағаламауға негіз болатын жағдай ретінде қарастырмауы керек.

Төртіншіден, еркін әңгіме барысында өтініш берушілер қойылған мәселелер шеңберінен шығып, басқа адамдарға және басқа да қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша айыптаушы айғақтар бере алады.

Бесіншіден, өтініш берушінің бопсалау туралы айғақтары берілгеннен кейін қылмыстық қудалау органдарына басқа тергеу әрекеттерін жүргізу үшін, сондай-ақ айғақтар беру үшін сот органына келмеуі мүмкін. Олар тергеп-тексеруден және соттан жасырынып қалуы мүмкін жағдайларда олардың айғақтары Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік заңнамасының рәсімдеріне сәйкес депозитке салынуы тиіс.

Куәгерлердің басқа кіші топтарына келетін болсақ, олардың жауап алуы, әдетте, жанжалсыз жағдайда болады және әдеттегі процедуралық,

криминалистикалық және жедел-іздігіру әдістерінен, тергеу әрекетінің әдістері мен құралдарынан ерекшеленбейді.

Күдіктілерден жауап алу. Бұл тергеу әрекеті Қазақстан Республикасы қылмыстық-процестік кодексінің 208 – 216-баптарымен реттеледі. Ғылыми әдебиетте күдіктіден жауап алудың процессуалдық, криминалистикалық және психологиялық тәртібінің жалпы мәселелері толығымен әзірленді. Сондықтан пара алумен байланысты қылмыс жасады деген күдіктілерден жауап алудың ерекшеліктеріне ғана тоқталайық. Жауап алу әртүрлі жағдайларда жүргізіледі, олар келесідей болуы мүмкін: біріншіден, тергеудің бастапқы кезеңінде тергеушіге қылмыстық топтың барлық қатысушылары белгілі емес, ал қылмыстың тікелей орындаушылары қылмыспен ұсталады; екіншіден, жауап алу басталғанға дейін тергеушіге қылмыс механизмінің жалпы мәселелері және жалпы қылмыстық топтың сипаттамалары ғана белгілі, бірақ топтағы қарым-қатынастың сипаты, жасалған қылмыстардағы әрбір қатысушының рөлі және т.б. белгісіз; үшіншіден, бұл тергеу әрекеті қылмыскерлерді қылмыстық жауаптылыққа тартқаннан кейін жүзеге асырылады және сәйкесінше олардың барлығына психикалық және эмоционалдық қозу әсер етеді және қазіргі жағдайды барабар бағалай алмайды. Тиісінше, қылмыстық топ мүшелері бірінші жауап алу кезінде жалпы қылмыс оқиғасы туралы шынайы айғақтар беріп қана қоймай, айыптау дәлелдемелерінің жаңа көздерін көрсете алады; төртіншіден, қылмыстық топ жетекшілері мен жоғары тұрған сыбайлас жемқорлық байланыстары әлі де жауап алынушының позициясына белсенді әсер ете алмайды. Парақорлардың кейбір топтарында көшбасшыларды ұстау жағдайларына алдын ала дайындықты ұйымдастырып, жауап алынған адамның заңды мінез-құлқының «аңызын» алға тартса да, бесіншіден, қорғаушының тергеу әрекетіне қатысу көп жағдайда жауап алу кезінде қорғаныс тактикасы мен мінез-құлық тактикасын, ал кейбір жағдайларда қылмыстық процесті жүргізетін органдарға заңсыз қарсы іс-қимылды дамытуға мүмкіндік береді.

Пара алушыны ұстаған кезде бірінші кезекте мынадай адамдардан жауап алу керек:

- Пара алу және оған билік ету кезінде тікелей ұсталған күдікті;

- Топта қылмыстық әрекеттің нақты эпизодтарына пассивті қатысқан күдікті адамның әрекеті;

- Күдіктінің қылмыстық әрекеті туралы жеткілікті дәлелдер жиналған күдікті;

- Бұрын сотталмаған және тиісінше тергеу қызметкерлерімен қарым-қатынас тәжірибесі жоқ күдікті;

- Жасалған қылмыстарға белсенді түрде өкінген күдікті адам;

- Топ мүшелерімен жанжалды қарым-қатынаста болған күдікті адам.

Күдіктілерден жауап алу кезінде тактикалық әдістер мен комбинацияларды қолдану тергеп-тексерудің бастапқы кезеңінде қалыптасқан тергеу жағдайының сипатына байланысты.

Құқық қолдану практикасын талдау көрсеткендей, қарастырылып отырған қылмыстарды тергеп-тексеру кезінде күдіктілерден жауап алудың бес негізгі тергеу жағдайын анықтауға болады:

- күдікті шынайы жауап береді;

- күдікті көрінеу жалған айғақтар береді;

- күдікті негізінен шынайы айғақтар береді, бірақ оны қылмыстық әрекетте айыптайтын кейбір мәліметтер әдейі үнсіз қалады;

- күдікті негізінен шынайы жауап береді, бірақ кейбір мәліметтерден қателеседі;

- күдікті жауап беруден бас тартады.

күдіктіден жауап алу кезінде тергеуші жауап алынатын адамның алдына мынадай сұрақтар қояды: қылмыстық топтың сипаты туралы мәлімдеме (топ қашан құрылды?; топтың жетекшісі кім?; жауап алынушының қылмыстық топтағы рөлі қандай?; топтың қалған мүшелерінің рөлі қандай?; топқа қатысты басқа мәселелер); қылмыстық топтың заңсыз әрекетінің механизмі қандай (пара берушінің мүддесі үшін топтың қызметі қандай жолмен жүзеге асырылды?; пара алу қайда жүзеге асырылды?; көшбасшы қылмыстық әрекетке қатысты ма?; жоғары лауазымды тұлғалардың қайсысы топтың қылмыстық әрекетін жасырды?; қылмыстық топқа ықпал ететін адамдар сыбайлас жемқорлық әрекеттерімен айналысатынын білді ме?; басқа сұрақтар); жаңа ғана анықталған қылмыс оқиғасына қатысты сұрақтар (қашан, кіммен және қай жерде қылмыс болды?; пара берушінің мүддесі үшін әрекет ету туралы шарт қалай және кіммен болды?; ұстау қалай болды?; пара заты қайдан табылды?; куәландыру кезінде не табылды?; жеке тінту кезінде не табылды?; анықталған қылмыс оқиғасына қатысты басқа да мәселелер);

- істің нақты жағдайларына байланысты басқа да мәселелер.

Күдіктілерден алғашқы жауап алу тергеушіге қылмыстық топтың әрбір мүшесінің жеке басын, олардың өзара қарым-қатынасын зерделеуге және тиісінше күдіктілердің қатысуымен одан әрі тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде, әсіресе кінәлі адамнан айыпталушы

ретінде жауап алу кезінде өзінің мінез-құлық желісін әзірлеуге мүмкіндік береді.

Парақорлыққа байланысты қылмыс жасады деген күдіктіден қайта жауап алу жауап алынған адам бұрын берілген айғақтардан бас тартқан және жаңа айғақтар беруге ниет білдірген жағдайларда жүргізіледі. Бұл тергеу әрекетін жүргізу тактикасы күдіктіден бірінші жауап алу тактикасына ұқсас. Бірақ қайта жауап алу тактикасының өзіндік ерекшеліктері де бар, олар, ең алдымен, айғақтары тыңдалатын адамның іс жүргізу жағдайына, сондай-ақ осы әрекеттің мақсаттары мен міндеттеріне байланысты.

Күдіктіден жауап алу тактикасының келесі ерекшеліктерін ажыратуға болады:

- тергеушінің жауап алуды жоспарлауға жеткілікті уақыты бар. Осы мақсатта ол қылмыскерді жауап алу кезінде мойындау үшін бірқатар дайындық жұмыстарын жүргізе алады;

- тергеушіде жауап алынған адамның кінәсін дәлелдейтін жеткілікті дәлелдер бар;

- тергеуші алғашқы жауап алу кезінде айыпталушының жеке басын зерттеп, онымен психологиялық байланыс орнатты;

- тергеуші тергеп-тексеру барысында өзінің ұстанымын, сондай-ақ жауап алу кезінде қолданатын қарсы әрекет әдістерін біледі;

- тергеуші күдікті адамның қандай да бір айғақтарының дұрыстығын тексерді;

- тергеуші куәгерлерді, күдіктінің отбасын немесе процестің басқа қатысушыларын бопсалайтын, қорқытатын немесе қаржыландыратын адамдардың іс-әрекетін ескертті;

- күдікті қылмыстық топтың босатылған мүшелерімен, достарымен және туыстарымен байланыс орната алады;

- іс күдікті адам сыбайлас жемқорлық байланыстары арқылы тергеп-тексеруге қысым көрсетуі немесе оған қарсы қылмыстық істе айыптау дәлелдемелерінің жиынтығының болуын анықтауы мүмкін;

- күдікті адам қорғаушымен бірге өз ұстанымын ойластыруға белгілі бір уақыт бөле отырып, жауап алу кезінде мінез-құлық тактикасын дамыта алады.

Пара алумен байланысты істер бойынша қылмыстық істерді талдау күдікті адамнан жауап алу кезінде қалыптасатын мынадай жағдайларды бөліп көрсетуге мүмкіндік берді:

- Күдікті адам жасаған қылмысына шын жүректен өкінеді, кінәсін мойындайды және шынайы жауап береді;

- Күдікті өзі жасаған қылмыстың бір эпизодының фактісін жоққа шығармайды, кінәсін толық мойындайды және шынайы жауап

береді, дегенмен қылмыстық әрекеттің басқа эпизодтарын жоққа шығарады;

- Күдікті адам өзінің кінәсін ішінара мойындайды және тек өзіне пайдалы айғақтар береді;

- Күдікті қылмыс жасау фактісін жоққа шығарады, тиісінше өзінің кінәсін жоққа шығарады және жалған айғақтар береді.

Жауап алу айыптау айғақтарын алу мақсатында ғана емес, жауап алу кезеңінде күдіктінің айғақтарын растайтын басқа да дәлелдемелерді анықтау үшін де жүргізіледі. Жауап алу кезінде пара алды деген күдікті қылмыстық топтың басқа мүшелерін жауаптылықтан айыру мақсатында әдейі қолайлы жағдай туғызуы мүмкін; тергеу топтың қылмыстық әрекетінің басқа эпизодтарын анықтамауы үшін істі аяқтауы керек; алдын ала тергеп-тексеру кезеңінде берген өзінің мойындау айғақтарынан бас тарта отырып, бұл ретте тергеуді тергеудің объективтілігіне және бопсалау немесе өзге де заңсыз іс-әрекеттер қолдану жолымен мойындау айғақтарын алды деп айыптай отырып, сот талқылауы барысында жауаптылықтан бас тартқан.

Күдіктілер кінәні ішінара мойындайтын немесе кінәні толық мойындамайтын барлық басқа тергеу жағдайларында тергеуші күдіктіні ақтауға әкеп соғатын жағдайларды ескере отырып жауап алады. Бұл ретте, күдіктінің еркін әңгімесін тыңдап, тергеуші түрлі тактикалық тәсілдерді қолдана алады, мысалы, сұрақты кенеттен қою; заттай дәлелдемелерді күтпеген жерден ұсыну; айғақтарды барынша егжей-тегжейлі көрсету; жауап алынушыны дәлелді

ақпараттың көлемі туралы қараңғыда қалдыру; дәлелдемелерді ұсыну; өтірік айтудың дереу жолын кесу; жанама жауап алу немесе өтіріктен алшақтау; хабарланған мәліметтерді және басқаларды тексеру мақсатында жауап алуды ұзу.

Әдебиеттер тізімі

1. Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам : Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2022 жылғы 1 қыркүйек [Электрондық ресурс]. — Кіру режимі : <https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-madeniet/documents/details/340635?lang=kk> (өтініш берілген күні : 15.02.2023).

2. Чупахин, Р. В. Парақорлықты тергеу: теориялық және қолданбалы аспектілер: дис. ... заң ғылымдарының кандидаты : 12.00.09 / Рос. кеден. акад. — Мәскеу, 2006 — 211 б.

3. Криминалистика: оқулық / жауапты редактор В. М. Нұрғалиев. — Қарағанды : Болашақ-Баспа, 2009. — 813 б.

References

1. A Just State. A United Nation. A Prosperous Society : The Message of the Head of State Kassym-Jomart Tokayev to the People of Kazakhstan. On September 1, 2022 [Electronic resource]. — Mode of access : <https://www.gov.kz/memleket/entities/aqmola-madeniet/documents/details/340635?lang=kk> (date of application : 15.02 .2023).

2. Chupakhin, R. V. Investigation of Bribery: Theoretical and Applied Aspects: Dis. ... Candidate of Law Sciences: 12.00.09 / Russian Customs. Acad. — Moscow, 2006. — 211 p.

3. Criminalistics : textbook / executive editor V. M. Nurgaliev. — Karaganda : Bolashak Publishing House, 2009. — 813 p.

УДК 343.85

DOI: 10.52445/ВКЕУ.2023.68.1.012

Адель САДВАКАСОВА,

*доцент кафедры общеправовых дисциплин, доктор философии (PhD),
Северо-Казахстанский государственный университет имени М. Козыбаева,
150000, Республика Казахстан, г. Петропавловск, ул. Пушкина, 86*

АНАЛИЗ ЕВРОПЕЙСКОГО ОПЫТА ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ БРАКОНЬЕРСТВУ

Аннотация. В статье освещается опыт борьбы с браконьерством в некоторых европейских странах. Автором указывается, что наряду с четко сформированной совместной работой правоохранительных органов и других общественных и частных организаций, служб и сообществ, осуществляющих борьбу с браконьерством, в европейских странах функционирует достаточно жесткое законодательство, предусматривающее ответственность за посягательство на животный и растительный мир. Два названных фактора в своем единстве позволяют европейским странам достигать положительных результатов в борьбе с браконьерством и сократить не только факты незаконной добычи животных и растений, находящихся под охраной государства, но и количество браконьеров.

Отмечается положительный опыт использования цифрового мониторинга, позволяющего координировать работу по борьбе с браконьерством, и биологического мониторинга, с помощью которого отслеживается рост или сокращение численности животных в результате усиления данных мер. На основе анализа работ

европейских исследователей в области охраны окружающей среды автором рассмотрены наиболее распространенные способы борьбы с браконьерством в странах Европы.

Ключевые слова: браконьерство, охрана животного и растительного мира, посягательство на животный и растительный мир, незаконная охота, незаконное рыболовство, экологическое правонарушение, биоресурсы, антибраконьерские рейды.

Адель САДВАҚАСОВА,

*жалпы құқықтық пәндер кафедрасының доценті, философия ғылымдарының докторы (PhD),
М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
150000, Қазақстан Республикасы, Петропавл қ., Пушкин көш., 86*

БРАКОНЬЕРЛІККЕ ҚАРСЫ ЕУРОПАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕНІ ТАЛДАУ

Аннотация. Мақалада кейбір Еуропа елдеріндегі браконьерлікке қарсы күрес тәжірибесі көрсетілген. Автор құқық қорғау органдарының және браконьерлікке қарсы күресті жүзеге асыратын басқа да қоғамдық және жеке ұйымдардың, қызметтер мен қауымдастықтардың нақты қалыптасқан бірлескен жұмысымен қатар Еуропа елдерінде жануарлар мен өсімдіктер әлеміне қол сұғушылық үшін жауаптылықты көздейтін жеткілікті қатаң заңнама байқалатынын көрсетеді. Аталған екі фактор Еуропа елдеріне браконьерлікке қарсы күресте оң нәтижелерге қол жеткізуге және мемлекет қорғауындағы жануарлар мен өсімдіктерді заңсыз өндіру фактілерін ғана емес, сонымен қатар браконьерлердің санын азайтуға мүмкіндік береді.

Браконьерлікке қарсы күрес және биологиялық мониторинг бойынша жұмысты үйлестіруге мүмкіндік беретін цифрлық мониторингті пайдаланудың оң тәжірибесі байқалады, оның көмегімен осы шараларды күшейту нәтижесінде жануарлар санының өсуі немесе азаюы бақыланады. Еуропалық зерттеушілердің қоршаған ортаны қорғау саласындағы жұмысын талдау негізінде автор Еуропа елдеріндегі браконьерлікке қарсы күрестің кең таралған әдістерін қарастырды.

Түйінді сөздер: браконьерлік, жануарлар мен өсімдіктер әлемін қорғау, жануарлар мен өсімдіктер әлеміне қол сұғу, заңсыз аң аулау, заңсыз балық аулау, экологиялық құқық бұзушылық, биоресурстар, браконьерлікке қарсы рейдтер.

Adel SADVAKASOVA,

*associate Professor of the Department of General Legal Disciplines, Doctor of Philosophy (phD),
North Kazakhstan State University named after M. Kozybaev,
150000, Republic of Kazakhstan, Petropavlovsk, Pushkin str., 86*

ANALYSIS OF THE EUROPEAN EXPERIENCE IN COUNTERING POACHING

Annotation. The article highlights the experience of combating poaching in some European countries. The author points out that along with the well-formed joint work of law enforcement agencies and other public and private organizations, services and communities engaged in the fight against poaching, in European countries there is a fairly strict legislation providing for liability for encroachment on the animal and plant world. These two factors in their unity allow European countries to achieve positive results in the fight against poaching and reduce not only the facts of illegal extraction of animals and plants under state protection, but also the number of poachers.

There is a positive experience of using digital monitoring, which makes it possible to coordinate work on combating poaching and biological monitoring, with the help of which the growth or decrease in the number of animals is monitored as a result of strengthening these measures. Based on the analysis of the works of European researchers in the field of environmental protection, the author considers the most common ways to combat poaching in European countries.

Keywords: poaching, protection of the animal and plant world, encroachment on the animal and plant world, illegal hunting, illegal fishing, environmental offense, bioresources, anti-poaching raids.

Устойчивое сохранение разнообразия жизни на Земле как в глобальном, так и в региональном контексте, является ключевым для существования органической жизни на планете. Казахстан присоединился к усилиям по сохранению окружающей среды, подписав и ратифицировав в 1994 г. Конвенцию о биологическом разнообразии на конференции ООН по окружающей среде и развитию в Рио-де-Жанейро (Бразилия). Положения данной

конвенции отражены в Постановлении Кабинета Министров Республики Казахстан от 19 августа 1994 г. № 918 «Об одобрении Республикой Казахстан Конвенции о биологическом разнообразии и организации выполнения предусмотренных ею обязательств».

Таким образом, подчеркивается правовая обязанность нашей страны двигаться в направлении сохранения живой природной среды. Особое внимание уделяется сохранению

фауны млекопитающих, которые представляют собой одно из наиболее важных, но в то же время уязвимых звеньев животного мира в современных условиях.

Казахстан является страной с разнообразным климатом и ландшафтами, которая обладает богатым биоразнообразием, включающим различные формы живой природы как на суше, так и в водных бассейнах.

Наша республика имеет более 6,000 видов растений, из которых многие являются уникальными и адаптированными к суровым климатическим условиям. На севере страны преобладают лиственные и хвойные леса, а на юге встречаются степи и полупустыни. Значительная часть территории покрыта различными видами травянистых растений и кустарников.

Фауна Казахстана также богата и разнообразна. В числе обитателей казахстанских степей и лесов можно найти множество видов млекопитающих, птиц, рептилий и насекомых. Среди млекопитающих встречаются такие виды, как сайга, ибекс, уссурийский тигр и редкие представители фелид (котообразных).

Немаловажную часть казахстанской природы занимают водные ресурсы. Реки и озера страны населяют рыбы различных видов, включая тюльку, сазана, ерша, лосося и многих других. Кроме того, в водах Казахстана можно найти разнообразных водных птиц и млекопитающих, таких как выдры и бобр. Одним из значимых водоемов Казахстана является Каспийское море. Как самый крупный бессточный внутриконтинентальный водоем в мире Каспийское море представляет интерес не только с точки зрения наличия крупных нефтяных и газовых месторождений, сопоставимых с Персидским заливом. Это также и уникальная по морской флоре и фауне экологическая система, сформировавшаяся на протяжении миллионов лет в замкнутом пространстве. Каспийское море является домом для 87 видов микрофитов, более 150 видов и подвидов рыб, в числе которых шесть осетровых [1].

В Казахстане зарегистрированы редкие виды, которые находятся под охраной государства и международных организаций. Например, сайга, антилопа, считается одним из наиболее уязвимых видов на планете и является объектом внимания для программ по сохранению. Также редкие хищники, такие как ирбис (снежный барс), находятся под охраной государства. Водное биоразнообразие Казахстана также охраняется законом: каспийский тюлькарас и другие виды рыб находятся под

контролем для поддержания их устойчивых популяций. Сохранение этого богатства биоразнообразия является приоритетом для Казахстана, и государственные и международные усилия направлены на его поддержание и защиту.

Массовое и повсеместное браконьерство, в которое вовлечены буквально десятки тысяч людей, представляет собой очень сложную системную проблему, не имеющую быстрых и простых решений. Следует отметить, что Республика Казахстан в основном осуществляет борьбу с браконьерством, пытаясь в большей степени действовать традиционными методами общественного контроля и публичной огласки, о чем свидетельствуют пестрые заголовки в казахстанских СМИ о фактах выявления лиц, незаконно занимающихся охотой или рыболовством.

Данной проблеме посвящен ряд публикаций как казахстанских [2; 3; 4], так и зарубежных исследователей [5; 6; 7], поскольку именно научные исследования играют немаловажную роль в борьбе с браконьерством. Важно отметить, что сбор, обработка и анализ данных по названной проблематике способствуют осознанию масштабов и последствий незаконной охоты и рыбалки, что в последующем имеет решающее значение для разработки эффективных стратегий предотвращения и устранения браконьерства.

В Европе существует множество ученых, которые занимаются проблемами борьбы с браконьерством и природоохраной в целом. Их исследования и научные труды вносят значительный вклад в понимание этой проблемы и помогают разрабатывать эффективные стратегии предотвращения браконьерства, помогают не только выявлять масштаб проблемы, но и предлагают конкретные решения для сохранения природных ресурсов и обеспечения устойчивого будущего для нашей планеты.

При этом изучение данных работ показало, что анализ опыта европейских стран по борьбе с браконьерством является актуальным.

Казахстанскими экологами на постоянной основе организовываются общественные полевые рейды, в ходе которых выявляются наиболее вопиющие факты браконьерства, принимаются меры по мобилизации правоохранительных органов для их пресечения. Данные действия в первую очередь направлены на то, чтобы заставить государство должным образом выполнять свои прямые обязанности по защите биоресурсов и обеспечению правопорядка.

Однако, как показывает практика, браконьерство продолжает оставаться насущной проблемой для Республики Казахстан, о чем свидетельствуют данные правовой статистики.

Только за последние два года совершено в общей сложности 1 065 фактов браконьерства, что составляет 86,5 % от общего количества совершенных уголовных правонарушений (1 230 фактов) в сфере экологии (Рис. 1).

Рис. 1 — Процентное соотношение регистрации уголовных правонарушений по фактам браконьерства с иными уголовными правонарушениями, предусмотренными главой 13 (Экологические уголовные правонарушения) УК Республики Казахстан

В соответствии с вышеизложенным целью нашего научного исследования является рассмотрение основных методов борьбы с браконьерством в странах Европы, благодаря которым достигнуты положительные результаты.

В этой связи для совершенствования деятельности по противодействию фактам браконьерства в нашей стране видится целесообразным выявить положительные стороны организации противодействия браконьерству в других странах для возможности их внедрения.

Хотелось бы отметить, что наряду с организационными мероприятиями по борьбе с браконьерством, особую роль играет четко урегулированное законодательство, регламентирующее установленные запреты на незаконную добычу животных и растений, находящихся под охраной государства. Кроме того, большое значение имеет соизмеримость предусмотренного законом наказания за незаконные деяния рассматриваемого вида.

Важной составляющей исследуемой проблематики является то, что браконьерство наносит непоправимый ущерб не только экосистеме и биоразнообразию страны, но и социальным структурам, образу жизни и культурным ценностям общества в целом. Кроме того, противодействие данному негативному явлению является крайне важной задачей для правоохранительных органов и общества в целом по ряду причин:

- незаконная охота и рыболовство приводят к дисбалансу в природных популяциях, что может повлечь за собой негативные последствия в виде исчезновения видов животного и растительного мира и нарушению природного равновесия. Уничтожение растений, животных и рыб

выходит за пределы их способности к дальнейшему воспроизводству, что приводит к уменьшению биоразнообразия и ухудшению условий существования;

- многие сферы жизнедеятельности людей напрямую зависят от природных ресурсов для выживания и поддержания своей культуры, в частности, в отдельных регионах страны. Факты браконьерства тем самым ущемляют права этих людей, лишая их возможности продолжать традиционные образы жизни и передавать свои знания и навыки следующим поколениям;

- браконьерство угрожает также экономике и туризму тех регионов, которые непосредственно взаимосвязаны с природой. Ущерб от браконьерства может привести не только к уничтожению природных достопримечательностей, но и значительно снизить привлекательность региона для туристов, что повлечет сокращение доходов, поступающих от туристической индустрии.

Как отмечают многие зарубежные исследователи в области охраны окружающей среды, в Европе браконьерство влечет за собой достаточно высокие штрафы или даже приговоры к нескольким месяцам тюремного заключения, что оказывает положительное влияние на сокращение численности незаконных охотников [8, с. 18; 9, с. 128] (во Франции, например, 6 месяцев в случае повторного правонарушения).

В Германии браконьерство считается серьезным правонарушением и влечет за собой строгую ответственность. При этом размеры наказания за браконьерство могут немного различаться в различных регионах Германии и варьируются в зависимости от вида животного, количественных и качественных характеристик

правонарушения, а также наличия предыдущих правонарушений лица. Штрафы обычно начинаются от нескольких сотен евро и могут увеличиваться до тысяч евро в зависимости от тяжести совершенного деяния. При этом лишение свободы может быть назначено в случаях систематического или массового браконьерства, особенно если оно повлекло за собой значительный ущерб для дикой природы страны [10].

Относительно организационных мероприятий, осуществляемых с целью борьбы с браконьерством, в странах Европы в них задействованы не только правоохранительные органы, но и на постоянной основе привлекаются сразу несколько служб, общественных организаций, а также частных охотничьих сообществ.

К примеру, во Франции к таким службам относятся: таможенная служба пограничного контроля, Национальное управление охоты и дикой природы, Национальное управление по водным и водным ресурсам и т. д. Правоохранительным органам оказывают помощь в борьбе с браконьерством и частные охотничьи надзиратели, уполномоченные на составление протоколов в случаях выявления ими правонарушений.

Примечательны случаи выявления незаконной добычи хищников в Швеции. В результате многолетнего мониторинга активности медведей сотрудниками Всемирного фонда охраны дикой природы (WWF) выяснилось, например, что за период 1984 – 2010 гг. из 305 помеченных радиометками хищников в разные годы от 4 до 58 % становились объектами нелегальной добычи. На примере 216 помеченных таким же образом рысей максимальный годовой уровень нелегальной добычи зафиксирован в 79 %. Аналогичные результаты получены в случае наблюдений за росамахами. Из помеченных радиометками 123 волков в 1998 – 2011 гг. 80 хищников исчезли из поля наблюдений в Швеции и Норвегии. Точно установлено только 5 случаев незаконной добычи помеченных волков, предположительно же ее размер оценен в 19 особей [10].

Наряду с привлечением человеческих ресурсов в Европе не редки случаи использования специально обученных собак для борьбы с преступлениями в сфере охраны животного и растительного мира. Так, в Венгрии и Словакии организации по защите диких птиц привлекают собак, которые по запаху находят убитых зверей и птиц или запрещенные яды, используемые для охоты на них, например

карбофуран. По данным словацкой организации по защите птиц Raptor Protection of Slovakia, со времени начала использования собак в ее деятельности количество случаев отстрела или отравления птиц значительно сократилось [11].

В таких странах, как Нидерланды и Германия, в целях защиты амурского тигра, занесенного в Красную книгу Международного союза охраны природы, на протяжении последних нескольких лет осуществляется комплексная программа организационных мероприятий, состоящая из следующих компонентов:

- внедрение системы мониторинга антибраконьерских рейдов с использованием программ MIST и SMART, которые позволяют руководителям охраняемых территорий оценивать объем затраченных усилий на борьбу с браконьерством и полученные результаты;

- дополнительная поддержка в целях повышения эффективности антибраконьерских рейдов (обучение инспекторов, обеспечение необходимым оборудованием, ГСМ и запчастями для ремонта автотранспорта);

- система премирования наиболее эффективно работающих антибраконьерских бригад;

- биологический мониторинг, который показывает рост или сокращение численности тигра и копытных в результате усиления мер по борьбе с браконьерством [12].

Также анализ специальной литературы по исследуемому вопросу показал, что наибольшие положительные результаты были достигнуты путем совместного осуществления следующего комплекса действий:

- привлечение активного гражданского населения и взаимодействие с ним;

- сотрудничество с местными объединениями охотников [13; 14];

- увеличение финансирования структур, отвечающих за управление популяциями диких животных и использование лесных ресурсов [15].

Кроме того, анализ опыта европейских стран по профилактике и предотвращению фактов браконьерства позволил прийти к следующим выводам.

Во-первых, эффективное законодательство играет ключевую роль в предотвращении фактов рассматриваемых правонарушений. Системы штрафов являются более жесткими, чем в Республике Казахстан, что создает значительный дискомфорт для потенциальных браконьеров и предотвращает факты их незаконной деятельности.

Во-вторых, эффективный контроль и наблюдение за природными ресурсами играют ключевую роль в предотвращении браконьерства. Европейские страны активно используют технологии, такие как дроны и системы видеонаблюдения, для мониторинга заповедников и природных угодий. Это позволяет быстро реагировать на случаи браконьерства и своевременно оказывать противодействие нарушителям.

Отметим, что в Республике Казахстан также активно осваивается применение беспилотных летательных аппаратов в раскрытии и расследовании преступлений. Внедрение современных достижений научно-технического прогресса в практику деятельности органов внутренних дел при выявлении и раскрытии отдельных видов (групп) преступлений, в частности и фактов браконьерства, позволило в значительной степени материально оснастить оперативную, следственную и экспертную деятельность подразделений правоохранительных и специальных органов.

В-третьих, качественная и проводимая на постоянной основе пропаганда среди населения имеет большое значение. Проведение информационной и разъяснительной работы о важности сохранения природы и последствиях браконьерства позволяет создать осознанное отношение к природным ресурсам у общества.

В-четвертых, сотрудничество между государственными органами, неправительственными организациями и местным населением сыграло важную роль в успешной борьбе с браконьерством в европейских странах. Активное участие общества в контроле за природными ресурсами и обмен опытом с правоохранительными органами позволяет эффективно противостоять незаконным охотникам и рыболовам.

В целом опыт европейских стран в борьбе с браконьерством подчеркивает важность комплексного подхода, включающего ужесточение законодательства, эффективный мониторинг и контроль, образование общества и сотрудничество всех заинтересованных сторон. Эти принципы могут служить образцом для других стран, стремящихся сохранить природные богатства и обеспечить устойчивое развитие для будущих поколений.

Таким образом, справедливо отметить, что борьба с браконьерством требует не только ужесточения наказаний, но и образования общества, понимающего важность сохранения природы, и уважения к правам других людей. Развитие образовательных программ и усиление контроля со стороны правоохранительных

органов могут помочь справиться с этой проблемой и обеспечить устойчивое будущее для наших природных ресурсов и общества в целом.

В заключение хотелось бы отметить, что в последние годы проблема браконьерства в Республике Казахстан является фактором, оказывающим негативное влияние на окружающую среду и экологическую безопасность в целом. Любое вмешательство в деятельность животного мира со стороны человека может привести к сбою его нормальной жизнедеятельности, а умышленное уничтожение флоры и фауны наносит невосполнимый ущерб экологии, результатом которого могут стать необратимые последствия.

На основе анализа опыта стран Европы в борьбе с браконьерством вполне справедливо указать на то, что для достижения положительных результатов в данной деятельности и в Республике Казахстан все проводимые меры должны применяться в своем единстве. Кроме того, законодательство, предусматривающее ответственность за посягательство на животный и растительный мир, должно характеризоваться жесткими санкциями, соответствующими степени общественной опасности совершаемого деяния.

При этом участие гражданского населения, а также скоординированная работа правоохранительных и других органов и организаций в формировании вышеназванных факторов является неотъемлемой составляющей.

Литература

1. *Лебедев, А. С., Гиноян, А. А.* Международно-правовые источники сохранения водных биоресурсов Каспийского моря / А. С. Лебедев, А. А. Гиноян // Евразийская интеграция: экономика, право, политика. — 2019. — № 3 (29). — С. 53 – 58.
2. *Бекишева, С. Д., Баатов, К. Ж.* Криминологическая характеристика личности браконьера / С. Д. Бекишева, К. Ж. Баатов // Мир Закона. — 2022. — № 9 – 10 (245 – 246). — С. 3 – 16.
3. Динамика численности и факторы, влияющие на тугайного оленя в Казахстане / Д. Н. Есмуханбетов [и др.] // Современные проблемы охотоведения и экологии : мат-лы международ. науч.-практ. конф., посвящ. 55-летию подгот. биологов-охотоведов. — Киров : Вятский ГАТУ ; Радуга-ПРЕСС, 2021. С. 133 – 139.
4. О проблемах и методах спасения сайгака (*saiga tatarica* L.) в Казахстане / М. Ж. Нурушев [и др.] // Проблемы экологии Южного Урала : мат-лы IX Всеросс. науч.-практ. конф. с междунар. уч. ; гл. ред. Г. В. Карпова. — М. : Дом педагогики, 2019. С. 32 – 38.
5. Natural regeneration and environmental relationships of tree species in logging gaps in a Bolivian tropical forest / A. Park [и др.] // *Forest Ecology and Management* 217 (2 – 3), p. 147 – 157, 2005.

6. Faulkner and the Ecology of the South (J. R. URGO & A. J. ABADIE, Eds.) / E. G. Anderson [и др.] // University Press of Mississippi [Электронный ресурс] — Режим доступа : <https://doi.org/10.2307/j.ctt2tv8p9> (дата обращения : 04/11/2022).
7. Post-logging regeneration and recruitment of shihuahuaco (Dipteryx spp.) in Peruvian Amazonia: Implications for management / L. Putzel [и др.] // Forest Ecology and Management. March 2011. 261 (6): 1099 – 1105. DOI: 10.1016/j.foreco.2010.12.036 (дата обращения : 04/11/2022).
8. *Климович, Н. В.* Зарубежный опыт применения законодательства за экологические преступления в странах ЕС (на примере Германии) / Н. В. Климович // Альманах мировой науки. — 2021. — № 6 (49). — С. 17 – 18.
9. *Голубев, С. И.* Уголовная ответственность и наказание за экологические преступления по законодательству зарубежных государств / С. И. Голубев // Вестник экономики, права и социологии. 2014. № 3. С. 127 – 131.
10. *Чашухин, В. А.* О браконьерстве в Европе и Северной Америке / В. А. Чашухин // Современные проблемы природопользования, охотоведения и звероводства. 2012. № 1 [Электронный ресурс] — Режим доступа : <https://cyberleninka.ru/article/n/o-brakonierstve-v-evrope-i-severnoy-amerike> (дата обращения : 18.10.2023).
11. *Вордли, К., Солонярь, О.* Браконьерство во время пандемии / К. Вордли, О. Солонярь [Электронный ресурс] — Режим доступа : www.dw.com/ru/a-54242008 (дата обращения : 04.12.2022).
12. Борьба с браконьерской охотой на амурского тигра. [Электронный ресурс] — Режим доступа : www.russia.wcs.org/ru-ru/Проекты/Борьба-с-браконьерской-охотой-на-амурского-тигра.aspx (дата обращения : 04.11.2022).
13. *Cormier, Z.* The technology fighting poachers / Z. Cormier [Электронный ресурс] — Режим доступа : <https://www.bbcearth.com/news/the-technology-fighting-poachers> (дата обращения : 04.11.2022).
14. *Hübschle, A.* The fight against poaching must shift to empowering communities / A. Hübschle [Электронный ресурс] — Режим доступа : <https://www.earthtouchnews.com/environmental-crime/poaching/the-fight-against-st-poaching-must-shift-to-empowering-communities-opinion/> (дата обращения : 02.09.2022).
15. *Civillini, M.* Inside the fight to combat songbird poaching in Italy and Malta. Published may 10, 2019 / M. Civillini [Электронный ресурс] — Режим доступа : <https://www.nationalgeographic.com/animals/article/song-bird-smugglers-in-southern-europe> (дата обращения : 04.12.2022).
- References:**
1. *Lebedev, A. S., Ginoyan, A. A.* International legal sources for the conservation of aquatic biological resources of the Caspian Sea / A. S. Lebedev, A. A. Ginoyan // Eurasian integration: economics, law, politics. — 2019. — № 3 (29). — P. 53 – 58.
 2. *Bekisheva, S. D., Baetov, K. Zh.* Criminological characteristics of the personality of a poacher / S. D. Bekisheva, K. Zh. Baetov // World of Law. — 2022. — № 9 – 10 (245 – 246). — P. 3 – 16.
 3. Population dynamics and factors influencing tугai deer in Kazakhstan / D. N. Esmuxanbetov [and others] // In the collection: Modern problems of game management and ecology. Materials of the international scientific and practical conference dedicated to the 55th anniversary of the training of game biologists. 2021. P. 133 – 139.
 4. About the problems and methods of saving the saiga (saiga tatarica l.) in Kazakhstan / M. Zh. Nurushev [and others] // In the collection: Problems of ecology of the Southern Urals. Collection of materials of the IX All-Russian scientific and practical conference with international participation. Senior editor G.V. Karpova. 2019. P. 32 – 38.
 5. Natural regeneration and environmental relationships of tree species in logging gaps in a Bolivian tropical forest / A. Park [and others] // Forest Ecology and Management 217 (2 – 3), p. 147 – 157, 2005.
 6. Faulkner and the Ecology of the South (J. R. URGO & A. J. ABADIE, Eds.) / E. G. Anderson [and others] // University Press of Mississippi [Electronic resource] — Access mode: <https://doi.org/10.2307/j.ctt2tv8p9> (date of access : 04/11/2022).
 7. Post-logging regeneration and recruitment of shihuahuaco (Dipteryx spp.) in Peruvian Amazonia: Implications for management / L. Putzel [and others] // Forest Ecology and Management. March 2011. 261 (6): 1099 – 1105. DOI: 10.1016/j.foreco.2010.12.036 (date of access : 04/11/2022).
 8. *Klimovich, N. V.* Foreign experience in applying legislation for environmental crimes in EU countries (using the example of Germany) / N. V. Klimovich // Almanac of World Science. — 2021. — № 6 (49). — P. 17 – 18.
 9. *Golubev, S. I.* Criminal liability and punishment for environmental crimes under the legislation of foreign countries / S. I. Golubev // Bulletin of Economics, Law and Sociology. 2014. № 3. P. 127 – 131.
 10. *Chashchuhin, V. A.* On poaching in Europe and North America / V. A. Chashchuhin // Modern problems of environmental management, game management and fur farming. — 2012. — № 1 [Electronic resource] — Access mode : <https://cyberleninka.ru/article/n/o-brakonierstve-v-evrope-i-severnoy-amerike> (date of access : 18.10.2023).
 11. Poaching-and-corona-pandemic-threatens-birds-of-prey-and-sturgeons [Electronic resource] — Access mode : www.dw.com/ru/a-54242008 (date of access : 12.04.2022).
 12. Combating poaching of the Amur tiger. [Electronic resource] — Access mode : www.russia.wcs.org/ru-ru/Projects/Fighting-poaching-of-the-Amur-tiger.aspx. (date of access : 11.04.2022).
 13. *Cormier, Z.* The technology fighting poachers / Z. Cormier // [Electronic resource] — Access mode : <https://www.bbcearth.com/news/the-technology-fighting-poachers> (date of access : 04.11.2022).
 14. *Hübschle, A.* The fight against poaching must shift to empowering communities / A. Hübschle [Electronic resource] — Access mode : <https://www.earthtouchnews.com/environmental-crime/poaching/the-fight->

against-poaching-must-shift-to-empowering-communities
-opinion/ (date of access : 02.09.2022).

15. *Civillini, M.* Inside the fight to combat songbird
poaching in Italy and Malta. Published may 10, 2019 /

M. Civillini [Electronic resource] — Access mode: <https://www.nationalgeographic.com/animals/article/songbird-smugglers-in-southern-europe> (date of access : 04.12.2022).

УДК – 343 (075.8)

DOI: 10.52445/ВКЕУ.2023.68.1.013

Бұлат СЕЙТХОЖИН,

кандидат юридических наук, доцент, старший научный сотрудник, bulat-1960@mail.ru

Болат САРСЕМБАЕВ,

кандидат химических наук, старший научный сотрудник, bolat_s@mail.ru

Аликжан ФЕТКУЛОВ,

*кандидат юридических наук, доцент, ведущий научный сотрудник, fetkulov_german@mail.ru
(НИИ экономических и правовых исследований Карагандинского университета Казпотребсоюза,
100009, Республика Казахстан, г. Караганды, ул. Академическая, 9)*

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ КОРРУПЦИИ

Аннотация. В настоящей статье рассматриваются вопросы противодействия коррупции в зарубежных странах, направленные на первостепенное создание атмосферы нетерпимости по отношению к коррупционерам и нулевой терпимости к коррупции в целом. Одной из актуальных и социально значимых задач, безусловно, является поиск путей снижения роста коррупционных правонарушений, коррупционных преступлений и эффективность их предупреждения. Указан ряд авторов, занимающихся исследованием данной проблемы. Материалы статьи могут быть использованы сотрудниками правоохранительных органов, осуществляющих борьбу с коррупцией.

Ключевые слова: антикоррупционное законодательство, противодействие коррупции, профилактика и предупреждение коррупции, антикоррупционная политика, государственная служба.

Болат СЕЙТХОЖИН,

заң ғылымдарының кандидаты, доцент, аға ғылыми қызметкері, bulat-1960@mail.ru

Болат САРСЕМБАЕВ,

химия ғылымдарының кандидаты, аға ғылыми қызметкері, bolat_s@mail.ru

Аликжан ФЕТКУЛОВ,

*заң ғылымдарының кандидаты, доцент, fetkulov_german@mail.ru
(Қазтұтынуодағы Қараганды университетінің Экономикалық және құқықтық ҒЗИ,
100009, Қазақстан Республикасы, Қараганды қ., Академическая көш., 9)*

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРИБЕСІ

Аннотация. Осы мақалада жемқорларға қатысты төзбеушілік танытуға және сыбайлас жемқорлыққа нөлдiк төзiмдiлiк танытуға бағытталған шет елдердегi сыбайлас жемқорлыққа қарсы iс-қимыл мәселелерi қарастырылған. Өзектi және әлеуметтiк маңызды мiндеттердiң бiрi, әрине, сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтардың, сыбайлас жемқорлық қылмыстардың артуын төмендету жолдарын iздеу және олардың алдын алу тиiмдiлiгi болып табылады. Осы мәселенi зерттеумен айналысатын бiрқатар авторлар көрсетiлген. Мақала материалдарын сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестi жүзеге асыратын құқық қорғау органдарының қызметкерлерi пайдалана алады.

Түйiндi сөздер: сыбайлас жемқорлыққа қарсы заңнама, сыбайлас жемқорлыққа қарсы iс-қимыл, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат, мемлекеттiк қызмет.

Bulat SEYTHOZHIN,

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Senior Researcher, bulat-1960@mail.ru

Bolat SARSEMBAYEV,

Candidate of Chemical Sciences, Senior Researcher, bolat_s@mail.ru

Aliqzhan FETKULOV,

*Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Leading Researcher, fetkulov_german@mail.ru
(The Research Institute of Economics and Legal Studies, Karaganda University of Kazpotrebsoyuz,
100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Akademicheskaya str., 9)*

FOREIGN EXPERIENCE IN COMBATING CORRUPTION

Abstract. This article discusses the issues of combating corruption in foreign countries, aimed at primarily creating an atmosphere of intolerance towards corrupt officials and zero tolerance for corruption in general. One of the urgent and socially significant tasks, of course, is to find ways to reduce the growth of corruption offenses, corruption crimes and the effectiveness of their prevention. A number of authors involved in the study of this problem are indicated. The materials of the article can be used by law enforcement officers engaged in the fight against corruption.

Keywords: anti-corruption legislation, anti-corruption, prevention and prevention of corruption, anti-corruption policy, public service

Постановка проблемы. Благодаря четкой, последовательной антикоррупционной политике Президента Республики Казахстан К.-Ж. Токаева, в обществе создана атмосфера нетерпимости по отношению к коррупционерам и сформированы условия для того, чтобы вести беспощадную борьбу с коррупцией, невзирая на лица и должности. Реалии жизни таковы, что иногда чувствуешь свою беспомощность, видя, что зло побеждает добро, безнравственность одерживает победу над духовностью [1, с. 60 – 67].

Анализ последних исследований и публикаций. Правовым и криминологическим проблемам противодействия коррупции и ее предупреждению посвящены труды: А. Н. Агыбаева [2], Е. О. Алауханова [3], И. Ш. Борчашвили [4], М. С. Нарикбаева [5], М. О. Нукунова [6], Д. К. Нурпейсова [7], М. А. Сарсембаева [8], С. М. Рахметова [9 – 12] и др.

По проблеме противодействия коррупции в последнее десятилетие в Казахстане защищено достаточное количество кандидатских диссертаций, к которым следует отнести работы: С. З. Абдрахманова [13], Р. М. Абдрашева [14], С. С. Акылбекова [15], Е. С. Кемали [16], М. О. Нукунова [17] и др.

В перечисленных работах рассмотрены уголовно-правовые и криминологические проблемы противодействия коррупции, методика их раскрытия и расследования, а также проблемы других коррупционных и иных преступлений против интересов государственной службы и государственного управления, которые рассматривались учеными-юристами на базе отмененного уголовного законодательства РК, действовавшего до 1 января 2015 г. При исследовании вопросов противодействия коррупции, а также ее профилактике основной упор в настоящей статье сделан на полученные вышеуказанными авторами результаты, но с учетом положений действующего уголовного и антикоррупционного законодательства Республики Казахстан.

Выделение не решенных ранее частей общей проблемы. Социальные негативные явления, связанные с коррупцией в системе государственной службы, обнаруживаются

практически в любом государстве. Однако это не означает, что коррупция везде и всегда одинакова. Причины ее возникновения и распространения в системе государственной службы различных зарубежных государств весьма разнообразны, поэтому попытки выработать универсальные административно-правовые и уголовно-правовые средства по предупреждению и противодействию коррупции представляются малореальными [18, с. 53 – 60].

Целью исследования является разработка обоснованной системы действенных правовых мер, направленных на совершенствование действующего уголовного и антикоррупционного законодательства, разработать аргументированные предложения, направленные на повышение эффективности правоприменительной практики противодействия коррупции и выработка организационно-профилактических мер по предупреждению и профилактике этого негативного социального явления, на основе зарубежного опыта противодействия коррупции. Кроме того, целью исследования выступает формирование антикоррупционного правосознания, направленное на первостепенное создание атмосферы нетерпимости по отношению к коррупционерам и нулевой терпимости к коррупции в целом.

Основные результаты исследования. В целом ряде зарубежных государств удалось создать такие механизмы, которые позволили ограничить коррупцию масштабами, не представляющими серьезной опасности для нормального функционирования государственного аппарата. Особый интерес представляет практика тех государств, где структурные преобразования дали наибольшие результаты и тем самым создали предпосылки для успешного экономического роста. К таким странам относятся: Австралия, Австрия, Великобритания, Германия, Гонконг, Дания, Ирландия, Исландия, Канада, Люксембург, Нидерланды, Новая Зеландия, Норвегия, Сингапур, США, Швейцария, Швеция, Финляндия, Япония [19].

Вышеназванные страны достигли определенного успеха в борьбе с коррупцией. Идея вычленения антикоррупционных программ, доказавших на практике свою эффективность,

представляет огромные перспективы для заимствования положительного зарубежного опыта в сфере противодействия коррупции.

При всей специфике зарубежной системы государственного управления, культурно-исторических, экономических и прочих отличиях, зарубежный опыт предупреждения и противодействия коррупции в системе государственной службы должен быть комплексно исследован и отчасти использован в ходе реформирования системы государственной службы Республики Казахстан.

В зарубежных государствах подготовка высококвалифицированных кадров для государственной службы имеет вековые традиции. Так, по приказу Наполеона была основана высшая элитарная школа – «Эколь Политехник», которая на долгие годы стала центром подготовки профессиональных государственных служащих.

Система отбора и подготовки государственных служащих в зарубежных странах (Великобритания, Германия, США, Франция, и др.), их социальный статус, а также та важная роль, которую они играют в деле регулирования социально-экономическими процессами, происходящими в обществе, способствуют формированию в этом слое элитарной морали.

Ее составной частью является своеобразное чувство избранности и ответственности за состояние общества, культ управленческого профессионализма, прагматизма и трудолюбия. Все это создало в Англии, Германии и Франции сильный фактор традиционности, объективно противодействующий коррупционным проявлениям.

Опыт зарубежных стран, как носительниц категории наименее коррумпированных государств мира, представляется более реализуемым в казахстанских условиях. Использование и учет зарубежного и международного опыта в деле предупреждения и противодействия коррупции в системе государственной службы Республики Казахстан обусловлено еще и тем, что основные законы функционирования чиновничьего аппарата универсальны и, как показывает практика, во многом не зависят от национальной специфики.

Коррупция, во-первых, осознается правительством этих стран как серьезная проблема национальной безопасности. При этом, коррупция рассматривается как внешняя и внутренняя угроза. Четко разделяются два аспекта коррупции: политическая и экономическая.

Развитие *политической коррупции* может привести к неконтролируемости политической ситуации в стране и представляет непосредственную угрозу демократическим институтам и балансу различных ветвей власти.

Экономическая коррупция снижает эффективность рыночных институтов и регулирующей деятельности государства. Важно отметить, что усилия по ограничению коррупции в этих странах, как правило, институализированы и впечатляют своим масштабом [20, с. 36].

В соответствии с положениями международных правовых актов, касающихся противодействия коррупции, в странах-участницах, которые подписались под всеми положениями Конвенций, была выстроена эффективная система противодействия коррупции, а также создана «система конфискации», предполагающая изъятие незаконного имущества, приобретенного преступным путем. Данная практика весьма эффективна и является профилактикой в преступлениях коррупционной направленности.

Примерами может служить положительный опыт зарубежных стран, в которых акты международного права имплементированы в национальное законодательство.

Так, например, в *Италии*, благодаря эффективной системе конфискации «*ingem*», удалось существенно снизить влияние мафии на государственные структуры. Благодаря эффективному законодательству в сфере борьбы с коррупцией государству удалось арестовать и конфисковать практически все имущество мафии, добытое преступным путем. За 2013 г. из рук мафии было конфисковано почти 10 тыс. объектов недвижимого имущества [21, с. 10 – 27].

В скандинавских странах (Норвегия, Швеция) помимо эффективного внутреннего законодательства, которое сформировало в умах граждан негативный облик и неприязнь коррупции, нормы международного права также оказали существенное влияние на борьбу с коррупцией.

В *Норвегии* был создан институт «расширенной конфискации», когда изымается недвижимое имущество преступника, если он в течении установленного срока не сможет доказать законность его происхождения. Это касается не только непосредственно лица, подозреваемого в преступлении, но и его ближайших родственников (супруга, родители, дети).

Система борьбы с коррупцией в *Нидерландах* наряду с другими способами

включает разработку систем мониторинга возможных точек возникновения коррупционных действий в государственных и общественных организациях, систему подбора лиц на должности, опасные с точки зрения коррупции. Каждый чиновник имеет право ознакомиться с информацией, характеризующей его как с положительной, так и с отрицательной стороны.

В *Англии* немалый интерес представляет отношение англичан к широко распространенной во всем мире практике миграции профессионалов между государственной службой и бизнесом. Данный «синдром вращающейся двери» вызывает у них беспокойство, поскольку превращает государственных служащих в эффективных лоббистов интересов тех компаний, где они работали до перехода или напротив, куда перешли с государственной службы.

Это создает неоправданные преимущества для тех компаний, которым удалось обзавестись такого рода персональными связями с государственным аппаратом. Другое опасение, когда менеджеры из бизнеса поступают на какое-то время на государственную службу, а потом возвращаются обратно, обогатившись знанием конфиденциальной информации, что дает их коммерческим организациям неоправданные преимущества в конкурентной борьбе за получение государственных заказов.

Во *Франции* данной проблемой занимается Комиссия по деонтологии государственной службы, которая призвана оценивать совместимость будущей работы государственного служащего с его функциями на государственной службе. Вместе с тем в отличие от английской системы, комиссия не занимается делами тех, кто начинает карьеру в частных компаниях или банках, а затем поступает на государственную службу.

Особую роль в противодействии коррупции в *Финляндии* играет насыщенность открытого информационного поля для граждан. Общий тираж издаваемых газет в стране составляет 2,52 млн экземпляров при численности населения в 5,5 млн человек. Благодаря участию граждан в различных сферах жизни общества, независимым средствами массовой информации (СМИ) в стране, доступу к официальным документам, возможности подачи апелляции и получение юридической помощи стало возможно снизить уровень коррупции в стране до минимума.

Интересен опыт *Сингапура*. Борьба с коррупцией в Сингапуре ведется непосредственно политическими лидерами и высшими должностными лицами, ее всемерно

поддерживает общественность. Другими словами, борьба с коррупцией здесь ведется непрерывно, о чем свидетельствует наличие постоянно действующего специализированного органа по борьбе с коррупцией, а именно правительственное агентство: «*Бюро по расследованию случаев коррупции*», которое было организовано в 1952 г. XX-го века, обладающего политической и функциональной самостоятельностью. Данная организация была создана с целью расследовать и выявлять преступления, касающиеся системы государственной службы, а также правонарушения в общественных институтах. На сегодняшний день «Бюро по расследованию случаев коррупции» затрагивает все сферы, где возможны проявления коррупции в Сингапуре. Системность мер и комплексный подход позволяет наиболее эффективно бороться с коррупцией во всех сферах жизни общества [22].

Однако до принятия Акта о предотвращении коррупции работа «Бюро» не приносило ощутимых результатов. Дело в том, что данный Акт устранил несколько серьезных препятствий. Во-первых, он дал четкое и емкое определение всех видов коррупции. Взятчики не могли больше увильнуть, получая «благодарность» в форме подарков и прячась за размытыми формулировками. Во-вторых, Акт регламентировал работу Бюро и дал ему серьезные полномочия. В-третьих, он увеличил тюремные сроки за взятки. Все это развязало руки «Бюро»: оно получило разрешение задерживать потенциальных взяточников, проводить арест, обыск у них в домах и на работе, проверять банковские счета государственных служащих и т. д. [23]

Кроме того, «Бюро по расследованию случаев коррупции»:

- 1) расследует жалобы, содержащие обвинения в коррупции в общественных и частных сферах;
- 2) расследует случаи халатности и небрежности, допущенные государственными служащими;
- 3) проверяет деятельность и операции, проводимые государственными служащими, с целью минимизировать возможность совершения коррупционных действий.

В ведомстве три отдела: оперативный, административный и информационный. Два последних кроме поддержки оперативной работы отвечают и за «чистоту» бюрократии. В их ведении отбор кандидатов на высокие государственные должности, профилактические меры и даже организация тендеров на государственные заказы [24].

«Бюро» изучает методы работы потенциально подверженных коррупции государственных органов с целью обнаружения возможных слабостей в системе управления. Если выясняется, что подобные пробелы могут привести к коррупции и злоупотреблениям, «Бюро» рекомендует принятие соответствующих мер главам этих отделов.

Если бы Сингапур не получил в распоряжение высшей политической власти лучших специалистов, это бы закончилось посредственными правительствами, неудовлетворительной денежной политикой и коррупцией [25].

Борьба Сингапура с коррупцией основана на определенных принципах, раскрывающих основополагающее понятие «логика в контроле за коррупцией»: попытки искоренить коррупцию должны основываться на стремлении минимизировать или исключить условия, создающие как стимул, так и возможность склонения личности к совершению коррумпированных действий [26, с. 250].

Сингапур достиг впечатляющих успехов. Во многом это произошло благодаря правильному определению приоритетных направлений программы: прозрачность деятельности органов власти, сближение рядовых граждан и контролируемых организаций, обуздание низовой коррупции.

Согласно Индексу восприятия коррупции (ИВК) Трансперенси Интернэшнл Сингапур стоит в ряду самых чистых в коррупционном отношении государств после Дании, Швеции, Новой Зеландии. Эта страна является четвертой из наименее коррумпированных стран мира с общим рейтингом 9,2 балла из 10 [27]. Его власти действительно смогли создать эффективный механизм борьбы с коррупцией, который реально действует и дает положительные результаты.

Жесткие законы, соответствующая заработная плата для министров и государственных служащих, административное и уголовное наказание коррумпированных чиновников, эффективное функционирование ведомства по борьбе с коррупцией, личные примеры руководителей высшего звена — все упомянутые факты составляют антикоррупционную программу Сингапура. Таким образом, успех этого государства — результат упорной работы по борьбе с коррупцией, ведущейся во всех сферах жизнедеятельности общества.

Кумай продемонстрировал усердную работу по выработке законодательства в сфере борьбы с коррупцией. На данный момент в

Китае реализуются 17 проектов по борьбе с коррупцией. В Уголовном кодексе Китая предусмотрена глава «Коррупция и взяточничество», которая объединила в себе 15 статей, в которых предусматриваются наказания различной степени тяжести за коррупционные преступления. В Китае распространена практика применения смертной казни за преступления коррупционной направленности. За период с 2000 по 2010 гг. в Китае было расстреляно 4 510 государственных служащих, однако такой опыт идет вразрез с нормами международного права, которые выступают против применения смертной казни [21, с. 10 – 27].

Китайская система борьбы с коррупцией базируется на базовых принципах, характерных для китайской культуры. *Первый принцип* — «В правилах не бывает исключений» (государственные служащие, судьи и другие работники государственных органов не имеют неприкосновенности. *Второй принцип* — это «необходим наглядный пример для всех» (в целях воспитания и создания неотвратимости наказания применяются публичные смертные казни, которые призваны для проведения акта устрашения и неизбежности наказания.

Если первый подход необходим для России, так как возросшая коррумпированность высших эшелонов власти серьезно подрывает борьбу с коррупцией, то второй подход идет в прямой конфронтации с нормами международного права, поэтому не приемлем для России.

В *Гонконге* действует принцип «презумпции виновности» для государственных служащих. Если государственный служащий не может доказать законность своего имущества, для него установлены серьезные уголовные наказания в виде 10 и более лет лишения свободы.

Заключение. Таким образом, анализ зарубежного опыта в сфере противодействия коррупции приводят нас к выводу о том, что в развитых странах коррупция, была максимально минимизирована, во-первых, путем установления ясных и четких методов работы и принятия управленческих решений. Как только общественность будет осознавать, что не существует возможности влиять на правительственные решения путем дачи взяток, коррупция станет меньше.

Во-вторых, политические лидеры должны подавать личные примеры безупречного поведения на самом высоком уровне, чтобы поддерживать свой моральный авторитет, необходимый для борьбы с коррупцией. Следовательно, неподкупность должна быть ключевым критерием, основной целью политических лидеров.

В-третьих, необходимо наличие гарантий, что именно признание личных и профессиональных заслуг, а не родственные связи или политическое покровительство, должно быть определяющим фактором при назначении на судебские должности. Использование семейных связей подрывает доверие к государственной службе, к ее эффективности и беспристрастности. Напротив, признание заслуг гарантирует, что на соответствующий пост будет назначен квалифицированный специалист.

В-четвертых, основное правило - соблюдать принцип неподкупности и увольнять запятнавших свою репутацию работников государственной службы, в том числе и судебной системы. Пресса играет важную роль в предании гласности случаев коррупции и деталей наказания, чтобы информировать общественность относительно последствий коррупции. Это помогает создать атмосферу честности и доверия к государственной службе, а также закрепить принцип назначения наказания за проявление коррупции, т.к. борьба с коррупцией зависит от системы ценностей политических лидеров, государственной службы и общества в целом.

В-пятых, создание эффективного, работающего на принципе честности и преданности своему делу органа по противодействию коррупции (Антикоррупционная служба), а также правовая защита информаторов, сообщающих о случаях коррупции.

В-шестых, минимизировать количество подписей необходимых для оформления документов. Это уменьшит возможности для проявления коррупции.

В-седьмых, использовать законы таким образом, чтобы распространить их действие на государственную службу, с целью выяснения источников их доходов. Если должностные лица не могут объяснить, откуда у них дополнительные финансовые средства, то это обстоятельство является основанием, что их источником являются доходы, полученные незаконным путем, относящиеся к проявлению коррупции.

Литература

1. *Сейтхожин, Б. У., Сарсембаев, Б. Ш.* Формирование антикоррупционного сознания и антикоррупционной культуры в Республике Казахстан / Б. У. Сейтхожин, Б. Ш. Сарсембаев // Вестник КЭУ. 2022. № 2 (65).

2. *Агыбаев, А. Н.* Уголовно-правовые и криминологические меры борьбы с коррупцией: учебное пособие / А. Н. Агыбаев. — Алматы, 2003; *Баймурзин, Г. И.* Проблемы коррупции как

социального феномена (социального антипода) в условиях гражданского общества / Г. И. Баймурзин. — Алматы. 1999.

3. *Алауханов, Е. О., Турсынбаев, Д. Е.* Борьба с коррупцией в государственных органах Республики Казахстан: учебное пособие / Е. О. Алауханов, Д. Е. Турсынбаев; под ред. Е. О. Алауханова. — Алматы. 2008.

4. *Борчашвили, И. Ш.* Коррупционные преступления: закон, теория и практика: монография / И. Ш. Борчашвили. — Алматы: Жеті Жарғы. 2008.

5. *Нарикбаев, М. С.* Некоторые вопросы борьбы с коррупцией и организованной преступностью / М. С. Нарикбаев // Науч. тр. Караганд. высш. шк. КНБ РК. — Караганда, 1998, Вып. 2.

6. *Нукенов, М. О., Абдрахманов, С. З.* Коррупционные преступления: понятие и характеристика / М. О. Нукенов, С. З. Абдрахманов // Проблемы борьбы с организованной преступностью и коррупцией: курс лекций / под ред. А. М. Кустова, Б. М. Нургалиева. — Караганда: КарЮИ МВД РК, 1999.

7. *Нурпеисов, Д. К.* Системы измерения состояния коррупции (анализ сравнительных исследований) / Д. К. Нурпеисов. — Алматы: Казахст. ин-т стратегич. иссл. при Президенте РК, 2003.

8. *Сарсембаев, М. А.* Зарубежные стратегии борьбы с коррупцией и обогащение опыта противодействия коррупции в Казахстане / М. А. Сарсембаев // Актуальные проблемы борьбы с коррупцией в Республике Казахстан на современном этапе: мат-лы Респ. науч.-практ. конф. (г. Астана, 27 апр. 2012 г.). — Астана: АртРпП: XXI, 2012.

9. *Рахметов, С. М.* Проблемы борьбы с коррупцией: уголовно-правовые, криминологические и криминалистические аспекты: монография / С. М. Рахметов. — Астана, 2011. — 309 с.

10. *Рахметов, С. М.* Проблемы противодействия коррупции по уголовному законодательству Республики Казахстан: монография / С. М. Рахметов, И. Ш. Борчашвили. — Алматы: Норма-К, 2012. — 392 с.

11. *Рахметов, С. М.* Научно-исследовательские материалы по противодействию коррупции / С. М. Рахметов. — Астана: Верховный суд Республики Казахстан, 2009. — 271 с.

12. *Рахметов, С. М.* Комментарий к Закону Республики Казахстан «О борьбе с коррупцией» / С. М. Рахметов. — Астана, 2012. — 127 с.

13. *Абдрахманов, С. З.* Признаки субъекта коррупционных преступлений: учебное пособие / С. З. Абдрахманов. — Караганда, 2004.

14. *Абдрашев, Р. М.* Теория и практика расследования коррупционных преступлений в системе правоохранительных органов: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Р. М. Абдрашев. — Алматы, 2010.

15. *Акылбеков, С. С.* Борьба с коррупцией в органах государственной власти и управления: криминологические и уголовно-правовые аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. С. Акылбеков. — Караганда, 2007.

16. *Кемали, Е. С.* Коррупционная преступность лиц, уполномоченных на выполнение государственных функций (криминологические и уголовно-правовые проблемы) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Е. С. Кемали. — Алматы, 2007.

17. *Нукенов, М. О.* Коррупционные преступления: криминологический и уголовно-правовой анализ : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М. О. Нукенов. — Алматы, 1999.

18. Международные, европейские и национальные аспекты борьбы с коррупцией в системе государственной службы Российской Федерации / А. В. Куракин [и др.] // Право и политика. — М. : Nota Bene. 2005. № 8.

19. Согласно Индексу восприятия коррупции Транспаренси Интернешнл [Электронный ресурс] — Режим доступа : <http://www.transparencykazakhstan.org/UserFiles/file/CPI2008.pdf> (дата обращения : 04.05.2023).

20. *Номоконов, В. А.* Коррупция в мире и международная стратегия борьбы с ней / В. А. Номоконов. — Владивосток, 2004.

21. *Журавлев, Р. А.* Имплементация норм международного права в сфере борьбы с коррупцией в российском законодательстве / Р. А. Журавлев // Изв. Тульск. гос. ун-та. Эконом. и юрид. науки. — 2013.

22. Индекс восприятия коррупции [Электронный ресурс] — Режим доступа : <https://transparency.org.ru/research/indeks-vospriyatiya-korrupsii/indeks-vospriyatiya-korrupsii-2014-otsenka-rossii-upala-na-odin-ball.html> (дата обращения : 03.05.2023).

23. URL : <http://www.korrupt.ru/index.php?s=5&id=160> (дата обращения : 24.04.2023).

24. URL : <http://www.hbr-russia.ru/issue/31/177> (дата обращения : 27.04.2023).

25. *Хонг, М.* Сингапур — страна, победившая коррупцию / М. Хонг [Электронный ресурс] — Режим доступа : http://world.ng.ru/azimuth/2000-05-18/6_sing.html (дата обращения : 25.04.2023).

26. Организованная преступность: тенденции, перспективы борьбы. — Владивосток, 1999. Цит. по: *Номоконов, В. А.* Коррупция в мире и международная стратегия борьбы с ней / В. А. Номоконов. — Владивосток, 2004.

27. Индекс восприятия коррупции Транспаренси Интернешнл [Электронный ресурс] — Режим доступа : <http://www.transparencykazakhstan.org/UserFiles/file/CPI2008.pdf> (дата обращения : 28.04.2023).

References

1. *Seitkhodzhin, B. U., Sarsembayev, B. S.* Formation of anti-corruption consciousness and anti-corruption culture in the Republic of Kazakhstan (Formirovaniye antikorrupsionnogo soznaniya i antikorrupsionnoy kul'tury v Respublike Kazakhstan) / B. U. Seitkhodzhin, B. S. Sarsembayev // Bulletin of KEU. 2022. № 2 (65).

2. *Agybaev, A. N.* Criminal law and criminological measures to combat corruption (Ugolovno-pravovyye i kriminologicheskiye mery bor'by s korrupsiyey) : Textbook / A. N. Agybaev. — Алматы, 2003; *Baimurzin, G. I.* Problems of corruption as a social

phenomenon (social antipode) in the conditions of civil society / G. I. Baimurzin. — Алматы, 1999.

3. *Alaukhanov, E. O., Tursynbayev, D. E.* Fight against corruption in state bodies of the Republic of Kazakhstan (Bor'ba s korrupsiyey v gosudarstvennykh organakh Respubliki Kazakhstan) : Textbook. / E. O. Alaukhanov, D. E. Tursynbayev ; ed. by E. O. Alaukhanov. — Алматы, 2008.

4. *Borchashvili, I. S.* Corruption crimes: law, theory and practice (Korrupsionnyye prestupleniya: zakon, teoriya i praktika) : monograph / I. S. Borchashvili. — Алматы : Zheti Zhargy, 2008.

5. *Narikbayev, M. S.* Some issues of the fight against corruption and organized crime (Nekotoryye voprosy bor'by s korrupsiyey i organizovannoy prestupnost'yu) / M. S. Narikbayev // Scientific works of the Karaganda Higher School of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan. — Karaganda, 1998, Issue 2.

6. *Nukenov, M. O., Abdrakhmanov, S. Z.* Corruption crimes: concept and characteristics (Korrupsionnyye prestupleniya: ponyatiye i kharakteristika) / M. O. Nukenov, S. Z. Abdrakhmanov // Problems of combating organized crime and corruption: A course of lectures / edited by A. M. Kustov, B. M. Nurgaliev. — Karaganda : Kar.YU of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, 1999.

7. *Nurpeisov, D. K.* Systems for measuring the state of corruption (analysis of comparative studies) (Sistemy izmereniya sostoyaniya korrupsii (analiz sravnitel'nykh issledovaniy) / D. K. Nurpeisov ; Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan. — Алматы, 2003.

8. *Sarsembayev, M. A.* Foreign strategies for combating corruption and enriching the experience of combating corruption in Kazakhstan (Zarubezhnyye strategii bor'by s korrupsiyey i obogashcheniye opyta protivodeystviya korrupsii v Kazakhstane) / M. A. Sarsembayev // Actual problems of combating corruption in the Republic of Kazakhstan at the present stage : mat-ly Rep. scientific-practical conf. (Astana, April 27, 2012) / Team of authors. — Astana: ArtRpP XXI, 2012.

9. *Rakhmetov, S. M.* Problems of the fight against corruption: criminal law, criminological and criminalistic aspects (Problemy bor'by s korrupsiyey: ugolovno-pravovyye, kriminologicheskiye i kriminalisticheskiye aspekty) : monograph / S. M. Rakhmetov. — Astana, 2011. — 309 p.

10. *Rakhmetov, S. M.* Problems of combating corruption under the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan (Problemy protivodeystviya korrupsii po ugolovnomu zakonodatel'stvu Respubliki Kazakhstan) : monograph / S. M. Rakhmetov, I. Sh. Borchashvili. — Алматы : Norma-K, 2012. — 392 p.

11. *Rakhmetov, S. M.* Research materials on combating corruption. The Supreme Court of the Republic of Kazakhstan (Nauchno-issledovatel'skiye materialy po protivodeystviyu korrupsii. Verkhovnyy sud Respubliki Kazakhstan). — Astana, 2009. — 271 p.

12. *Rakhmetov, S. M.* Commentary on the Law of the Republic of Kazakhstan «On combating corruption» (Kommentariy k Zakonu Respubliki Kazakhstan «O bor'be s korrupsiyey»). — Astana, 2012. — 127 c.

13. *Abdrakhmanov, S. Z.* Signs of the subject of corruption crimes (Priznaki sub'yekta korruptsiyonnykh prestupleniy). Textbook. — Karaganda, 2004.
14. *Abdrashev, R. M.* Theory and practice of investigation of corruption crimes in the system of law enforcement agencies (Teoriya i praktika rassledovaniya korruptsiyonnykh prestupleniy v sisteme pravookhranitel'nykh organov) : abstract dis. ... Doctor of Law. — Almaty, 2010.
15. *Akylbekov, S. S.* The fight against corruption in public authorities and management: criminological and criminal-legal aspects (Bor'ba s korruptsiyey v organakh gosudarstvennoy vlasti i upravleniya: kriminologicheskiye i ugolovno-pravovyye aspekty) : abstract dis. ... Candidate of Law. — Karaganda, 2007.
16. *Kemali, E. S.* Corruption crime of persons authorized to perform state functions (criminological and criminal law problems) (Korruptsionnaya prestupnost' lits, upolnomochennykh na vypolneniye gosudarstvennykh funktsiy (kriminologicheskiye i ugolovno-pravovyye problemy) : abstract dis. ... Candidate of Law. — Almaty, 2007.
17. *Nukenov, M. O.* Corruption crimes: criminological and criminal law analysis (Korruptsiyonnyye prestupleniya: kriminologicheskiy i ugolovno-pravovoy analiz) : abstract dis. ... Candidate of Law. — Almaty, 1999.
18. *Kurakin, A. V., Savostin, A. A., Tyurin, V. A.* International, European and national aspects of the fight against corruption in the public service system of the Russian Federation (Mezhdunarodnyye, yevropeyskiye i natsional'nyye aspekty bor'by s korruptsiyey v sisteme gosudarstvennoy sluzhby Rossiyskoy Federatsii) // Law and Politics. — M. : Nota Bene. 2005. No. 8.
19. According to the Transparency International Corruption Perception Index (Soglasno Indeksu vospriyatiya korruptsii Transperensi Interneshnl) [Electronic resource] — Access mode : <http://www.transparencykazakhstan.org/UserFiles/file/CPI2008.pdf> (date of access : 04.05.2023).
20. *Nomokonov, V. A.* Corruption in the world and the international strategy to combat it (Korruptsiya v mire i mezhdunarodnaya strategiya bor'by s ney). — Vladivostok, 2004.
21. *Zhuravlev, R. A.* Implementation of the norms of international law in the field of combating corruption in Russian legislation (Implementatsiya norm mezhdunarodnogo prava v sfere bor'by s korruptsiyey v rossiyskom zakonodatel'stve) // Izv. Tula State University. Economic and Legal Sciences. — 2013.
22. Corruption Perception Index [Electronic resource] — Access mode : <https://transparency.org.ru/research/indeks-vospriyatiya-korruptsii/indeks-vospriyatiya-korruptsii-2014-otsenka-rossii-upala-na-odin-ball.html> (accessed: 03.05.2023).
23. URL : <http://www.korrupt.ru/index.php?s=5&id=160> (date of reference : 04.24.2023).
24. URL : <http://www.hbr-russia.ru/issue/31/177> (accessed: 04.27.2023).
25. *Hong, M.* Singapore is a country that has defeated corruption (Singapur — strana, pobedivshaya korruptsiyu) [Electronic resource] — Access mode : http://world.ng.ru/azimuth/2000-05-18/6_sing.html (date of access : 04.25.2023).
26. Organized crime: trends, prospects of struggle (Organizovannaya prestupnost': tendentsii, perspektivy bor'by). — Vladivostok, 1999.; Quoted by *Nomokonov V. A.* Corruption in the world and the international strategy to combat it (Korruptsiya v mire i mezhdunarodnaya strategiya bor'by s ney) — Vladivostok, 2004.
27. Transparency International Corruption Perception Index (Indeks vospriyatiya korruptsii Transperensi Interneshnl) [Electronic resource] — Access mode : <http://www.transparencykazakhstan.org/UserFiles/file/CP I2008.pdf> (date of access : 04.28.2023).

Владилен ТАТАРЯН,

*профессор кафедры административного права, доктор юридических наук, профессор,
Почетный работник высшего профессионального образования РФ,
академик Евразийской Академии административных наук, tataryan@inbox.ru, +791750222824*

Владислав КОВШЕВАЦКИЙ,

*доцент кафедры административного права, кандидат юридических наук
(Московский университет МВД России имени В. Я. Кикотя,
117437, Российская Федерация, г. Москва, ул. Академика Волгина, 12)*

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СОСТАВОВ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ, ПОСЯГАЮЩИХ НА ОБЩЕСТВЕННЫЙ ПОРЯДОК И ОБЩЕСТВЕННУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ

Аннотация. В статье проведен анализ изменений, внесенных в нормы, регламентирующие правонарушения, затрагивающие отношения, связанные с охраной общественного порядка, обеспечением общественной безопасности, защитой прав и свобод граждан. Приведены элементы основных составов административных правонарушений, в результате совершения которых может быть нарушен общественный порядок и общественная безопасность. Указаны особенности привлечения к ответственности по отдельным категориям правонарушений и в отношении отдельных лиц (например, иностранцев). По мнению авторов, необходимо дальнейшее совершенствование системы административных правонарушений в рассматриваемой области и усиление ответственности путем расширенного использования административного ареста.

Ключевые слова: административное правонарушение, общественный порядок, общественная безопасность, ответственность, состав административного правонарушения.

Владилен ТАТАРЯН,

*әкімшілік құқық кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, профессор,
Ресей Федерациясының жоғары кәсіби білім берудің құрметті қызметкері,
Еуразиялық әкімшілік ғылымдар академиясының академигі, tataryan@inbox.ru, +791750222824*

Владислав КОВШЕВАЦКИЙ,

*әкімшілік құқық кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты
(Ресей ІІМ В. Я. Кикоть атындағы Мәскеу университеті,
117437, Ресей Федерациясы, Мәскеу қ., Академик Волгин көш., 12)*

ҚОҒАМДЫҚ ТӘРТІПКЕ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ҚАУІПСІЗДІККЕ ҚОЛ СҰҒАТЫН ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ҚҰРАМДАРЫНЫҢ ЖАЛПЫ СИПАТТАМАСЫ

Аннотация. Мақалада қоғамдық тәртіпті қорғау, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаумен байланысты қатынастарға қатысты құқық бұзушылықтарды реттейтін нормаларға енгізілген өзгерістер талданды. Әкімшілік құқық бұзушылықтың негізгі құрамдарының элементтері келтірілген, оларды жасау салдарынан қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздік бұзылуы мүмкін. Құқық бұзушылықтың жекелеген санаттары үшін және жекелеген адамдарға (мысалы, шетелдіктерге) қатысты жауаптылыққа тарту ерекшеліктері көрсетілген. Авторлардың пікірінше, бұл саладағы әкімшілік құқық бұзушылықтар жүйесін одан әрі жетілдіріп, әкімшілік қамауға алуды кеңейту арқылы жауаптылықты күшейту қажет.

Түйінді сөздер: әкімшілік құқық бұзушылық, қоғамдық тәртіп, қоғамдық қауіпсіздік, жауаптылық, әкімшілік құқық бұзушылық құрамы.

Vladilen TATARYAN,

Professor of the Department of Administrative Law, Doctor of Law, Professor, Honorary Worker of Higher Professional Education of the Russian Federation, Academician of the Eurasian Academy of Administrative Sciences, tataryan@inbox.ru, tel. 891750222824

Vladislav KOVSHEVATSKY,

Associate Professor of the Department of Administrative Law, Candidate of Legal Sciences (Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia named after V. Ya. Kikot, 117437, Russian Federation, Moscow, Academician Volgin str., 12)

GENERAL CHARACTERISTICS OF COMPOSITIONS OF ADMINISTRATIVE OFFENSES AFFECTING PUBLIC ORDER AND PUBLIC SAFETY

Abstract. The article analyzes the changes made to the norms governing offenses affecting relations related to the protection of public order, ensuring public safety, protecting the rights and freedoms of citizens. The elements of the main components of administrative offenses are given, as a result of which public order and public safety may be violated. The features of bringing to responsibility for certain categories of offenses and in relation to certain persons (for example, foreigners) are indicated. According to the authors, it is necessary to further improve the system of administrative offenses in this area and strengthen responsibility through the expanded use of administrative arrest.

Key words: administrative offense, public order, public safety, responsibility, composition of an administrative offense.

По состоянию на 10 апреля 2022 г. в главе № 20 КоАП РФ «Административные правонарушения, посягающие на общественный порядок и общественную безопасность» находятся 40 статей. По состоянию на 10 февраля 2022 г. в действующий с 25 апреля 2002 г. КоАП РФ российскими федеральными законодателями было принято 726 Федеральных законов. Благодаря им были внесены значительные изменения и дополнения практически во все статьи действующего Кодекса.

Значительная часть составов административных правонарушений, посягающих на общественную безопасность, в число конструктивных признаков включает предмет административного правонарушения. Предметами этих правонарушений признаются, например: оружие (ст. ст. 20.8 – 20.12 КоАП РФ), электрошоковые устройства (ст. 20.15 КоАП РФ), специальные технические средства негласного получения информации (ст. 20.23 КоАП РФ), технические системы управления и иная специальная техника гражданской обороны (ст. 20.7 КоАП РФ) и экстремистские материалы (ст. 20.29 КоАП РФ) [1].

Предметом некоторых иных административных правонарушений, посягающих на общественный порядок, является имущество (ст. 20.1, ч. 2 ст. 20.2.2 КоАП РФ). В этой связи объектом, например, мелкого хулиганства может являться как общественный порядок, так и общественная безопасность [2].

Проведем административно-правовой анализ ст. 20.1 КоАП РФ «Мелкое хулиганство». В соответствии со ст. 20.1 КоАП РФ мелким хулиганством признается нарушение

общественного порядка, выражающее явное неуважение к обществу, сопровождающееся нецензурной бранью в общественных местах, оскорбительным приставанием к гражданам, а равно уничтожением или повреждением чужого имущества. Согласно ч. 1 ст. 20.1 КоАП РФ подобные действия влекут наложение административного штрафа в размере от пятисот до одной тысячи рублей или административный арест на срок до пятнадцати суток. Те же действия, сопряженные с неповиновением законному требованию представителя власти либо иного лица, исполняющего обязанности по охране общественного порядка или пресекающего нарушение общественного порядка, уже квалифицируются по ч. 2 ст. 20.1 КоАП РФ и влекут наложение административного штрафа в размере от одной тысячи до двух тысяч пятисот рублей или административный арест на срок до пятнадцати суток.

Одним из основных признаков, характеризующих противоправность мелкого хулиганства, признается нецензурная брань в общественных местах. При этом под общественным местом понимаются улицы, площади, транспортные средства общего пользования, организации торговли и общественного питания, аэропорты, вокзалы, парки, залы зрелищных мероприятий, жилые микрорайоны, подъезды и другие места общения (нахождения) людей, в которых удовлетворяются их различные жизненные потребности и которые свободны для доступа граждан [3].

Определяющим и наиболее важным признаком мелкого хулиганства считается нарушение общественного порядка. В свою

очередь, под общественным порядком понимается система отношений, складывающихся в результате соблюдения и исполнения норм и правил, регулирующих поведение людей в общественных местах. Исходя из данного ключевого положения, в Главу 20 КоАП РФ включены все правонарушения административного характера, у которых основным объектом посягательства является общественный порядок либо совершаемые противоправные действия угрожают общественной безопасности [4].

Что касается объективной стороны мелкого хулиганства, оно характеризуется действиями, предусмотренными диспозициями ст. 20.1. КоАП РФ. Мелкому хулиганству свойственны активные безнравственные, циничные поступки. Аморальность правонарушителя проявляется в стремлении своими действиями оскорбить, унижить другого гражданина либо добиться того же вредоносного эффекта путем употребления нецензурной брани. Оскорбительное приставание характеризуется дерзкими, навязчивыми действиями правонарушителя, наносящего гражданину моральный вред. Правонарушителю свойственна злость действий, их многократная повторяемость. Субъектом мелкого хулиганства может быть любой гражданин. С субъективной стороны мелкое хулиганство характеризуется прямым умыслом [5].

В соответствии с ч. 1 ст. 20.2 КоАП РФ нарушение установленного порядка организации собрания, митинга, демонстрации, шествия или пикетирования влечет наложение административного штрафа на организаторов в размере от одной тысячи до двух тысяч рублей. При этом к организации указанных акций следует отнести: письменное уведомление органа исполнительной власти о проведении массового мероприятия; извещение участников о месте, времени, целях и формах его проведения; подготовку необходимых информационных материалов; принятие мер к техническому обеспечению проводимой акции; разработку программы акции; распределение ролей между ее участниками и др. Согласно части 2 ст. 20.2 КоАП РФ нарушение установленного порядка проведения собрания, митинга, демонстрации, шествия или пикетирования влечет наложение административного штрафа в размере от одной тысячи до двух тысяч пятисот или административный арест на срок до пятнадцати суток. При этом нарушение установленного порядка проведения собрания, митинга, шествия или пикетирования выражается в: несоблюдении обозначенных в уведомлении цели, формы и

места проведения, времени начала и окончания, предполагаемого количества участников акции и т. д.; нарушении общественного порядка и общественной безопасности в ходе проведения акции; ношении участниками акции специально подготовленных или приспособленных предметов, которые могут быть использованы против жизни и здоровья граждан, а также для причинения имущественного вреда организациям и гражданам и т. д. Исходя из ч. 3 ст. 20.2 КоАП РФ, организация либо проведение несанкционированных собрания, митинга, демонстрации, шествия или пикетирования в непосредственной близости от территории ядерной установки, радиационного источника или пункта хранения ядерных материалов или радиоактивных веществ, а равно активное участие в таких акциях, если это осложнило выполнение персоналом указанных объектов служебных обязанностей или создало угрозу безопасности населения и окружающей среде, влечет наложение административного штрафа в размере от одной тысячи до двух тысяч рублей. Объективная сторона правонарушений, сформулированных в ч. ч. 1 и 2 данной статьи, характеризуется лишь действиями, указанными в диспозициях этих частей. Эти правонарушения имеют формальный состав. Правонарушение же, предусмотренное ч. 3 ст. 20.2 имеет материальный состав. Кроме самого действия здесь необходимо наступление в результате этого определенных материальных последствий — осложнения выполнения персоналом объектов, указанных в ч. 3-й данной статьи, своих служебных обязанностей или создания угрозы безопасности граждан и окружающей среды. Субъектами правонарушений, предусмотренных ст. 20.2 КоАП РФ, являются граждане, должностные или юридические лица. Субъективная сторона данного правонарушения характеризуется умыслом. За административное правонарушение, предусмотренное ч. 3 ст. 20.2 КоАП РФ, протоколы вправе составлять и должностные лица органов военной полиции ВС РФ. Дела о данных правонарушениях рассматривают мировые судьи [6].

В соответствии с ч. 1 ст. 20.3 КоАП РФ «Пропаганда и публичное демонстрирование нацистской атрибутики или символики либо атрибутики или символики, сходных с нацистской атрибутикой или символикой до степени смешения, влечет наложение административного штрафа на граждан — в размере от одной тысячи до двух тысяч рублей с конфискацией предмета административного правонарушения либо административный арест на срок до пятнадцати суток с конфискацией

предмета административного правонарушения; на должностных лиц — от одной тысячи до четырех тысяч рублей с конфискацией предмета административного правонарушения; на юридических лиц — от десяти тысяч до пятидесяти тысяч рублей с конфискацией предмета административного правонарушения».

Согласно ч. 2 ст. 20.3 «Изготовление или сбыт или приобретение в целях сбыта нацистской атрибутики или символики либо атрибутики или символики, сходных с нацистской атрибутикой или символикой до степени смешения, направленные на их пропаганду, влечет наложение административного штрафа на граждан в размере от одной тысячи до двух тысяч пятисот рублей с конфискацией предмета административного правонарушения; на должностных лиц – от двух тысяч до пяти тысяч рублей с конфискацией предмета административного правонарушения; на юридических лиц – от двадцати тысяч до ста тысяч рублей с конфискацией предмета административного правонарушения. Отметим, что объектом данного административного правонарушения являются не только общественный порядок и общественная безопасность, но иногда и конституционные права, и свободы граждан, основы конституционного строя страны. С объективной стороны рассматриваемое правонарушение характеризуется действием, указанным в диспозиции статьи. Таким образом, субъектами данного правонарушения по ч. ч. 1 и 2 ст. 20.3 КоАП РФ могут являться: граждане, должностные лица или юридические лица. Субъективная сторона характеризуется прямым умыслом. Признаком субъективной стороны правонарушения, предусмотренного ч. 2 данной статьи, является также указанная там цель. Протоколы о данном правонарушении могут составлять должностные лица органов внутренних дел (полиции), а вот вышеназванные дела об административных правонарушениях имеют право рассматривать только судьи.

Согласно ч. 1 ст. 20.20 КоАП РФ «Потребление (распитие) алкогольной продукции в запрещенных местах либо потребление наркотических средств или психотропных веществ, новых потенциально опасных психотропных веществ или одурманивающих веществ в общественных местах» влечет в настоящее время применение административного штрафа в размере от пятисот до одной тысячи пятисот рублей.

В соответствии с ч. 2 этой же ст. 20.20 КоАП РФ потребление наркотических средств или

психотропных веществ, новых потенциально опасных психотропных веществ или одурманивающих веществ на улицах, стадионах, в скверах, парках, в транспортном средстве общего пользования, а также в других общественных местах либо не выполнение законного требования уполномоченного должностного лица о прохождении медицинского освидетельствования на состояние опьянения гражданином, в отношении которого имеются достаточные основания полагать, что он потребил наркотические средства или психотропные вещества без назначения врача, новые потенциально опасные психотропные вещества или одурманивающие веществ на улице, стадионе, в сквере, парке, в транспортном средстве общего пользования, а также в другом общественном месте влечет наложение административного штрафа в размере от четырех тысяч до пяти тысяч рублей или административный арест на срок до пятнадцати суток».

Согласно ч. 3 ст. 20.20 КоАП РФ действия, указанные в ч. 2 вышеназванной статьи, совершенные иностранным гражданином или лицом без гражданства, влекут наложение административного штрафа в размере от четырех тысяч до пяти тысяч рублей с административным выдворением за пределы Российской Федерации либо административный арест на срок до пятнадцати суток с административным выдворением за пределы Российской Федерации.

Напомним при этом, что данная ст. 20.20 КоАП РФ действует в настоящее время в редакции Федеральных законов: от 21 декабря 2013 г. № 365-ФЗ, от 3 февраля 2015 г. № 7-ФЗ, от 13 июля 2015 г. № 230-ФЗ. Объектом правонарушений, предусмотренных ст. 20.20 КоАП РФ, является общественный порядок, общественная нравственность, здоровье населения. Кроме этого, правонарушение, связанное с потреблением наркотических средств или психотропных веществ без назначения врача, посягает на законный оборот наркотических веществ и психотропных веществ. С объективной стороны эти правонарушения характеризуются деяниями, предусмотренными в диспозициях статей. Субъектом данных правонарушений являются граждане. С субъективной стороны вышеназванные административные правонарушения характеризуется умышленной формой вины.

Литература

1. Попович, О. М. К вопросу об объективных признаках административных правонарушений,

посягающих на общественный порядок и общественную безопасность / О. М. Попович // Вест. Московск. ун-та МВД России. 2020. № 1. С. 181 – 184.

2. *Киданецкий, В. В.* Анализ признаков административного правонарушения, посягающего на общественный порядок и общественную безопасность / В. В. Киданецкий // Молодой ученый. — 2021. — № 51 (393). — С. 204 – 207.

3. *Киданецкий, В. В.* Анализ признаков административного правонарушения, посягающего на общественный порядок и общественную безопасность / В. В. Киданецкий // Молодой ученый. — 2021. — № 51 (393). — С. 204 – 207.

4. *Малахова, Н. В.* Общая характеристика административных правонарушений, посягающих на общественный порядок и общественную безопасность, ответственность за их совершение / Н. В. Малахова // Правовая идея. — 2013. — № 7. — С. 2.

5. *Ковтун, Е. С.* Правовой анализ административных правонарушений, посягающих на общественный порядок и общественную безопасность / Е. С. Ковтун // Молодой ученый. — 2020. — № 24 (314). — С. 282 – 284.

6. *Жидков, Д. Г.* Система административных правонарушений, посягающих на общественный

порядок и общественную безопасность / Д. Г. Жидков // Nova Um.Ru. — 2021. — № 34. — С. 78 – 80.

References

1. *Popovich, O. M.* On the question of objective signs of administrative offenses encroaching on public order and public safety / O. M. Popovich // Bulletin of the Moscow University of the Ministry of Internal Affairs of Russia. 2020. No. 1. P. 181 – 184.

2. *Kidanetsky, V. V.* Analysis of signs of an administrative offense encroaching on public order and public safety / V. V. Kidanetsky // Young scientist. — 2021. — No. 51 (393). — P. 204 – 207.

3. *Kidanetsky, V. V.* Analysis of signs of an administrative offense encroaching on public order and public safety / V. V. Kidanetsky // Young scientist. — 2021. — No. 51 (393). — P. 204 – 207.

4. *Malakhova, N. V.* General characteristics of administrative offenses encroaching on public order and public safety and responsibility for their commission / N. V. Malakhova // Legal idea. — 2013. — No. 7. — P. 2.

5. *Kovtun, E. S.* Legal analysis of administrative offenses encroaching on public order and public safety / E. S. Kovtun // Young scientist. — 2020. — No. 24 (314). — P. 282 – 284.

6. *Zhidkov, D. G.* System of administrative offenses encroaching on public order and public safety / D. G. Zhidkov // Nova Um.Ru. — 2021. — No. 34. — P. 78 – 80.

УДК 342.92

DOI: 10.52445/ВКЕУ.2023.68.1.015

Владилен ТАТАРЯН,

*профессор кафедры административного права, доктор юридических наук, профессор,
Почетный работник высшего профессионального образования РФ,
академик Евразийской Академии административных наук,
(Московский университет МВД России имени В. Я. Кикотя,
117437, Российская Федерация, г. Москва, ул. Академика Волгина, 12,
tatoryan@inbox.ru, +791750222824)*

Оксана ЛАДЫГИНА,

*старший преподаватель кафедры общеправовых дисциплин, магистр юридических наук
(Карагандинская академия МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова,
100009, Республика Казахстан, г. Караганда, ул. Ермекова, 124)*

ГАРАНТИИ ЗАЩИТЫ ПРАВ И СВОБОД ЧЕЛОВЕКА И ГРАЖДАНИНА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН: ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

Аннотация. В статье рассмотрены вопросы обеспечения гарантий защиты прав и свобод в Республике Казахстан. Исследуются международные основы, которыми руководствуется Казахстан при реализации государственной политики. Рассмотрены механизмы и национальные институты, направленные на защиту прав человека, и результаты деятельности Национального центра по правам человека. Вносятся предложения по совершенствованию деятельности государственных органов в части обеспечения и защиты прав и свобод личности в Казахстане.

Ключевые слова: права и свободы человека, правонарушение, общественные интересы, международные стандарты, негосударственные организации.

Владилен ТАТАРЯН,

*әкімшілік құқық кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы, профессор,
Ресей Федерациясының жоғары кәсіби білім берудің құрметті қызметкері,
Еуразиялық әкімшілік ғылымдар академиясының академигі
(Ресей ІІМ В. Я. Кикоть атындағы Мәскеу университеті,
117437, Ресей Федерациясы, Мәскеу қ., Академик Волгин көш., 12,
tatarayan@inbox.ru, тел. 891750222824)*

Оксана ЛАДЫГИНА,

*заң ғылымдарының магистрі, жалпы заң пәндері кафедрасының аға оқытушысы
(Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясы,
100009, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ., Ермеков көш., 124)*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА АДАМНЫҢ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН БОСТАНДЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ КЕПІЛДЕРІ: НЕГІЗГІ ПРОБЛЕМАЛАР МЕН ОЛАРДЫ ШЕШУДІҢ ЖОЛДАРЫ

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасындағы құқықтар мен бостандықтарды қорғау кепілдіктерін қамтамасыз ету мәселелері қарастырылған. Қазақстанға мемлекеттік саясатты жүзеге асыруда басшылық ететін халықаралық негіздер зерттеледі. Адам құқықтарын қорғауға бағытталған механизмдер мен ұлттық институттар және адам құқықтары жөніндегі ұлттық орталық қызметінің нәтижелері қарастырылды. Қазақстанда жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету және қорғауға қатысты мемлекеттік органдардың қызметін жетілдіру бойынша ұсыныстар енгізілді.

Түйінді сөздер: адам құқықтары мен бостандықтары, қылмыс, қоғамдық мүдделер, халықаралық стандарттар, үкіметтік емес ұйымдар.

Vladilen TATARYAN,

*Professor of the Department of Administrative Law, Doctor of Law, Professor,
Honorary Worker of Higher Professional Education of the Russian Federation,
Academician of the Eurasian Academy of Administrative Sciences
(Moscow University of the MIA of Russia named after V. Ya. Kikot,
117437, Russian Federation, Moscow, Academician Volgin str., 12,
tatarayan@inbox.ru, +791750222824)*

Oksana LADYGINA,

*Senior Lecturer of the Department of General Legal Disciplines, Master of Law
(Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov,
100009, Republic of Kazakhstan, Karaganda, Ermekova str., 124)*

GUARANTEES FOR THE PROTECTION OF HUMAN AND CITIZEN RIGHTS AND FREEDOMS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: MAIN PROBLEMS AND WAYS TO SOLUTION THEM

Abstract. The article discusses the issues of ensuring guarantees for the protection of rights and freedoms in the Republic of Kazakhstan. The international foundations that guide Kazakhstan in implementing state policy are explored. The mechanisms and national institutions aimed at protecting human rights and the results of the activities of the National Center for Human Rights are considered. Proposals are made to improve the activities of government bodies in terms of ensuring and protecting individual rights and freedoms in Kazakhstan.

Key words: human rights and freedoms, crime, public interests, international standards, non-governmental organizations.

Наивысшей ценностью в правовом государстве являются права и свободы человека и гражданина. Чем развитее гражданское общество в государстве, тем выше значимость прав.

После обретения независимости в 1992 г. Республика Казахстан стала полноправным членом международного сообщества, но это не значит, что идея прав и свобод человека на международном уровне автоматически была перенесена в правовую систему Казахстана.

Внутри государства были свои предпосылки к развитию концепции прав и свобод человека. Отдельные вопросы уже были рассмотрены нами на страницах юридической печати [1; 2]. В данной статье мы еще раз затронем вопросы гарантий защиты прав и свобод в Республике Казахстан.

На сегодняшний день Казахстаном ратифицирован весь Международный билль о правах человека, в который входит пять документов: Всеобщая декларация прав человека

от 10 декабря 1948 г.; Международный Пакт об экономических, социальных и культурных правах от 16 декабря 1966 г. (вступил в силу в 1976 г.); Международный Пакт о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г. (вступил в силу в 1976 г.); Факультативный протокол к пакту о гражданских и политических правах от 16 декабря 1966 г.; Второй Факультативный протокол к международному пакту о гражданских и политических правах, направленный на отмену смертной казни от 15 декабря 1989 г. [3]

Международные нормы нашли свое отражение и в Конституции Республики Казахстан, которая была принята на республиканском референдуме еще 30 августа 1995 г. и в настоящее время действует с изменениями и дополнениями в редакции на 23 марта 2019 г. В действующей Конституции РК имеется 98 статей. При этом напомним, что Законом РК № 254-III от 10 марта 2007 г. одновременно одна статья (№ 84) была упразднена, а другая (ст. 94-1) — введена. Также поясним, что в ч. 1 ст. 1 Конституции РК зафиксировано, что «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы». Далее поясним, что в Конституции РК имеется Раздел II «Человек и гражданин», действующий в редакции Закона РК № 51-VI от 10 марта 2017 г., в котором в настоящее время имеется 30 статей (ст. ст. 10 – 39). Кстати поясним, что статьи Конституции РК, также, как и в Конституции РФ, не имеют своих конкретных названий.

Существуют некоторые проблемы по присоединению РК к международным договорам, в том числе, в области защиты прав человека, поскольку в правовую систему государства входят только ратифицированные международные договора. Прежде чем их ратифицировать, Конституционный Совет РК должен дать заключение на соответствие их Конституции РК.

В связи с чем Второй Факультативный протокол к Международному пакту о гражданских и политических правах, направленный на отмену смертной казни, Казахстаном был ратифицирован лишь 2 января 2021 г. с оговоркой: «Республика Казахстан в соответствии со статьей 2 Второго Факультативного Протокола оставляет за собой право применения смертной казни в военное время после признания виновным в совершении особо тяжких преступлений военного характера, совершенных в военное время». Это является

большим достижением для страны. На начало 2022 г. Казахстан ратифицировал около 90 договоров, направленных на защиту прав человека и гражданина [4].

Кроме международных стандартов по соблюдению прав и свобод человека, в РК действует и механизм их защиты. Все механизмы защиты делятся на международные и национальные.

К международным относятся: универсальные и региональные. Казахстан признал юрисдикцию 4-х Договорных комитетов ООН из 8-ми, относящихся к универсальным механизмам защиты. Это: Комитет против пыток (КПП), Комитет по ликвидации дискриминации в отношении женщин (КЛДЖ), Комитет по ликвидации расовой дискриминации (КЛРД) и Комитет по правам человека (КПЧ).

К национальным институтам защиты прав человека в Республике Казахстан в настоящее время относятся:

- 1) судебная система;
- 2) государственные институты несудебной защиты;
- 3) негосударственные объединения.

Государственными институтами несудебной защиты в Республике Казахстан являются: Прокуратура РК, Комиссия по правам человека при Президенте Республики Казахстан, Уполномоченный по правам человека (Омбудсмен).

Комиссия по правам человека при Президенте Республики Казахстан действует в настоящее время на основе Положения «О Комиссии по правам человека при Президенте Республики Казахстан», утвержденной Указом Президента Республики еще от 19 марта 2003 г. В соответствии со ст. 1 Положения Комиссия является консультативно-совещательным органом, содействующим реализации Главой государства его конституционных полномочий, гаранта прав и свобод человека и гражданина, признаваемых и гарантируемых в соответствии с Конституцией Республики Казахстан. Назначается Указом Президентом РК на срок 5 лет [5].

19 сентября 2002 г. Указом Президента Республики Казахстан № 947 была учреждена также должность Уполномоченного по правам человека (УПЧ), который осуществляет свою деятельность в соответствии с Положением. В связи с внесением изменений и дополнений в Конституцию Республики Казахстан от 19 марта 2017 г. Уполномоченный избирается на Пленарном заседании Сената Парламента РК по представлению Президента Республики

Казахстан. Ранее он назначался Президентом страны.

Омбудсмен всю свою деятельность строит в соответствии с ратифицированными международными договорами, используя опыт работы подобных зарубежных учреждений. Осуществляет тесное взаимодействие со средствами массовой информации, международными и неправительственными организациями. Участвует в национальном превентивном механизме, строя свою работу на принципах гласности, открытости, беспристрастности и объективности [6].

Кроме того, при Уполномоченном по правам человека существует исполнительный орган — Национальный центр по правам человека.

Ежегодно Уполномоченный по правам человека предоставляет Президенту страны доклад о проделанной работе, с публикацией его в открытых источниках. Проведя анализ обращений, поступивших в адрес УПЧ, можно отметить, что лидирующие позиции традиционно занимают следующие категории:

- 1) жалобы на нарушение прав осужденных — 33 %;
- 2) жалобы на пытки и жестокое обращение — 12 %;
- 3) жалобы на правоохранительные органы — 10 %;
- 4) несогласие с решением суда — 6 %.

В отношении жалоб на правоохранительные органы РК в сравнении с показателями 2020 г. (когда их было 409) количество жалоб данного вида на 2021 г. снизилось на 72 %. На наш взгляд, снижение произошло из-за снижения общего количества зарегистрированных уголовных правонарушений в 2020 г., так как большинство жалоб касалось неправомерных действий сотрудников правоохранительных органов на стадии досудебного расследования [6].

Что касается содержания жалоб, то можно выделить следующие действия правоохранительных органов, на которые граждане жалуются в большинстве случаев: превышение должностными лицами данных органов своих полномочий; оказание давления и принуждение к даче признательных показаний; необоснованное затягивание расследования уголовных дел; ненадлежащий прокурорский надзор в ходе проведения следствия [7].

Кроме того, в защите прав человека участвуют и негосударственные организации. Ярким примером является деятельность Казахстанского международного Бюро по правам человека и соблюдению законности (далее — КМБПЧ). Это неправительственная и

некоммерческая организация в организационно-правовой форме общественного объединения, миссия которой направлена на содействие:

- соблюдению политических прав и гражданских свобод в Казахстане и других государствах;

- развитию демократии и верховенства права и гражданского общества через просвещение, мониторинг (сбор, анализ и распространение информации), анализ законодательства и его приведение к международным стандартам [8].

Проанализировав обращения в договорные органы ООН в отношении Казахстана, мы полагаем, что КМБПЧ принимает в этой деятельности активное участие. При этом самыми активными в настоящее время являются филиалы КМБПЧ в гг. Алматы, Астана и Костанай.

Кроме того, в Казахстане в настоящее время зарегистрированы общественные объединения, деятельность которых также направлена на защиту прав и свобод человека: Общественное объединение «Қадір-қасиет»; Общественное объединение «Ардагер»; Общественный фонд «Детский фонд Казахстана»; Молодежная организация людей с инвалидностью «Нигер»; Общественное объединение «Правовой центр женских инициатив «Сана Сезім»; ЖООО «Центр справедливости» и Общественный фонд «Хартия за права человека» [1].

Несмотря на то, что Республика Казахстан присоединилась ко многим международным договорам, имплементировав их нормы в национальное законодательство, и уже достигла определенных результатов в обеспечении прав и свобод человека, все же еще остается ряд серьезных проблем. Эти проблемы заключаются в их гарантированности в социальной сфере, охране прав человека от преступных посягательств, от произвола и нарушений со стороны государственных структур, в том числе правоохранительных органов.

Следует отметить, особую обеспокоенность в настоящее время вызывает совершение сотрудниками правоохранительных органов страны в отношении подозреваемых, обвиняемых и осужденных пыток, жестоких и унижающих достоинство видов обращения в ходе досудебного расследования и в период отбывания наказания в пенитенциарных учреждениях. Так, по сравнению с аналогичным периодом 2020 г. произошел рост зарегистрированных заявлений на 113,8 % (в 2020 г. их было 123, в 2021 г. уже 140 заявлений) [4].

Причиной нарушений прав человека в РК в первую очередь является низкое правосознание

сотрудников правоохранительных и иных государственных органов, недостаточный профессионализм при доказывании и расследовании преступлений, гонка за показателями в оперативно-служебной деятельности, некомпетентность и безграмотность государственных служащих, отсутствие в стране механизма исполнения решений договорных органов ООН и выплаты моральной и материальной компенсации потерпевшим, частичная имплементация в национальные нормы права норм ратифицированных универсальных международных договоров.

Таким образом, как и ранее считаем, что решение вышеназванным нами проблем составляет важное направление деятельности государственных органов [1].

Для конкретного решения этих проблем предлагается осуществить следующие мероприятия:

1. Подготовить и принять Закон РК «Об исполнении Республикой Казахстан решений Комитетов ООН». В данном нормативном акте необходимо предусмотреть полномочия ответственного государственного органа, процедуру контроля и принципы деятельности. Таким органом может стать «Департамент по международным связям в области права человека» при Министерстве юстиции РК.

2. Определить статьи государственного бюджета, откуда будет выплачиваться компенсация морального и материального вреда потерпевшему по решениям договорных органов ООН. Кроме этого нужно создать орган, который будет осуществлять меры по установлению такого вреда, подготовке необходимой документации и контролю за исполнением.

3. Предусмотреть в национальном законодательстве Казахстана условия и порядок финансовой компенсации жертвам пыток и других нарушений прав человека. Такой порядок должен предусматривать выплату компенсации вне зависимости от наличия или отсутствия уголовного дела либо приговора в отношении виновных лиц, вступившего в законную силу.

4. Принять меры по приведению национального законодательства в соответствие с международными договорами в области прав человека и гражданина.

5. Повысить уровень подготовки и обучения кадров для государственных и местных исполнительных органов. Наряду с этим систематически осуществлять повышение квалификации сотрудников правоохранительных и иных органов власти и управления Республики Казахстан.

Литература

1. *Татарян, В. Г., Ладыгина, О. А.* Защита прав и свобод человека и гражданина в Республике Казахстан / В. Г. Татарян, О. А. Ладыгина // Международный журнал конституционного и государственного права. — 2021. — № 2. — С. 137 – 142.

2. *Ладыгина, О. А.* Права, законные интересы и правовые преимущества в структуре правового статуса личности (по законодательству Республики Казахстан) / О. А. Ладыгина // Реализация Конституции Российской Федерации: состояние и перспективы : мат-лы VI международ. науч.-практ. конф. — Омск, 2022. С. 43 – 45.

3. *Павленко, Е. М.* Теория и практика прав человека : учеб.-метод. комплекс / Е. М. Павленко. — М. : МЭСИ, 2010. — 176 с.

4. *Ладыгина, О. А.* Значение правового статуса личности для государства / О. А. Ладыгина // *Advances in Law Studies*. — 2022. — Т. 10. — № 4. — С. 16 – 20.

5. *Нусупбекова, А. Н.* Конституционно-правовая политика Республики Казахстан в сфере защиты прав и свобод человека и гражданина : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. Н. Нусупбекова. — Бишкек, 2012. — 27 с.

6. *Самигуллин, В. К.* Правовая составляющая гуманизма / В. К. Самигуллин // Верховенство права и национальные интересы России : мат-лы Всеросс. науч.-практ. конф., посвящ. 70-летию Всеобщей декларации прав человека и 25-летию Конституции РФ. В 2-х ч. / отв. ред. Г. М. Азнагулова. — Уфа, 2018. С. 137 – 143.

7. *Чуксина, В. В.* Государственные специализированные органы по содействию правам человека и их защите (сравнительно-правовое исследование) : дис. ... д-ра юрид. наук / В. В. Чуксина. — Омск, 2016. — 432 с

8. *Костенко, Н. И.* Теоретические проблемы становления и развития международной уголовной юстиции : дис. ... д-ра юрид. наук / Н. И. Костенко. — М., 2002. — 406 с.

References

1. *Tataryan, V. G., Ladygina, O. A.* Protection of rights and the code of man and citizen in the Republic of Kazakhstan / V. G. Tataryan, O. A. Ladygina // *International Journal of Constitutional and State Law*. — 2021. — No. 2. — P. 137 – 142.

2. *Ladygina, O. A.* Rights, legitimate interests and legal advantages in the structure of the legal status of an individual (according to the legislation of the Republic of Kazakhstan) / O. A. Ladygina // *Implementation of the Constitution of the Russian Federation: state and prospects : Materials of the VI international scientific and practical conference*. — Omsk, 2022. — P. 43 – 45.

3. *Pavlenko, E. M.* Theory and practice of human rights : Training and methodology complex / E. M. Pavlenko. — M. : MESI, 2010. — 176 p.

4. *Ladygina, O. A.* The importance of the legal status of an individual for the state / O. A. Ladygina // *Advances in Law Studies*. — 2022. — T. 10. — No. 4. — P. 16 – 20.

5. *Nusupbekova, A. N.* Constitutional and legal policy of the Republic of Kazakhstan in the field of protection of human and civil rights and freedoms : Author's abstract. dis. ... Cand. Legal Sciences. — Bishkek, 2012. — 27 p.

6. *Samigullin, V. K.* Legal component of humanism / V. K. Samigullin // The Rule of Law and National Interests of Russia. Collection of materials of the All-Russian scientific and practical conference dedicated to the 70th anniversary of the Universal Declaration of Human Rights and the 25th anniversary of the

Constitution of the Russian Federation. In 2 parts / Rep. Ed. G. M. Aznagulova. — Ufa, 2018. P. 137 — 143.

7. *Chuksina, V. V.* State specialized bodies for the promotion of human rights and their protection (comparative legal research) : dis. ... Doctor of Law Sciences / V. V. Chuksina. — Omsk, 2016. — 432 p.

8. *Kostenko, N. I.* Theoretical problems of the formation and development of international criminal justice : dis. ... Doctor of Law Sciences / N. I. Kostenko. — M., 2002. — 406 p.

АВТОРЛАРҒА АҚПАРАТ

«Қарағанды экономикалық университетінің Жаршысы» журналы: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция бағыттары бойынша мақалалар жариялайды.

Пікірсайыс материалдары үшін журналдың беттері әрқашан ашық, сондықтан оның мазмұны міндетті түрде құрылтайшылардың және редакция алқасының көзқарасын көрсетпейді.

Жариялауға берілетін мақалалар ғылыми жарияланымдар әдебіне сәйкес келуі тиіс.

- Авторлар келтірілген фактілердің, дәйексөздердің, экономикалық-статистикалық деректердің, өз аттарының, жағрафиялық атаулардың және өзге де мәліметтердің іріктелімі мен дұрыстығы үшін, сондай-ақ ашық баспасөзде жариялауға арналмаған деректерді пайдаланғаны үшін жауап береді.

- Нақты деректерді, бүкіл мәліметтерді, әдебиеттерден алып пайдаланған және өзге де дерек көздерін, сондай-ақ мақалада келтірілетін дәйексөздерді тиісті сілтемелермен растау қажет.

- Авторлар жарияланымдарға қойылатын талаптарды сақтауы тиіс.

- Түпнұсқа жұмыс ретінде плагиатты табыс етуге және бұрын жарық көрген жарияланымға жол берілмейді.

Қарағанды экономикалық университетінің Жаршысы» журналы токсанына бір рет (жылына төрт рет) шығады. Қайта басылған кезде журналға сілтеме жасау міндетті.

Қарауға қабылданған мақалалар бойынша екі апта ішінде оларды жариялаудың әлеуетті мүмкіндіктері туралы мәселе шешіледі. Түпкілікті шешім Редакция алқасының талқылау нәтижелері бойынша қабылданады. Мақалалардың өтуі туралы бүкіл ақпаратты авторлар +7 (7212) 44-16-24 (6500) телефоны бойынша ала алады.

Автор Интернет желісінде Қазтұтынуодағы Қарағанды экономикалық университеті сайтының «ҚЭУ Жаршысы» бөлімінде, «ҚЭУ Жаршысы» журналында жарияланған, өз мақаласының электронды нұсқасын өтеусіз негізде жаңғыртуға келісім береді. Автор сайтқа шығу мүмкіндігі реттелмегенін түсінуге сүйенеді.

Жариялауға қабылданбаған мақалалар авторларға қайтарылмайды.

Жарияланым үшін қаламақы төлеу қарастырылмаған.

Қолжазбаның жарияланым ақысы 5 100 теңге (эквиваленті 12\$).

Назар аударыңыз: Автордың ҚЭУ Жаршысына жариялау үшін мақаланы беруі ғылыми жарияланымдар әдебінде айтылған ережелер мен талаптарға келісім беру ретінде автоматты түрде қабылданады.

Мақалалар мәтінінің форматына қойылатын талап:

- мәтіндік редактор Microsoft Word;

- қарып түрі Times New Roman 11 кегль (мақалалардың негізгі мәтіні үшін);

- бір жол аралық интервал;

- бос орын: жоғарғы, төменгі, оң жақтағы, сол жақтағы — 2 см қалдырылады;

- азат жолдан шегініс — 1 см.

Көрсетілген форматтағы мақала көлемі 8 беттен аспауы тиіс.

Жарияланымдардың міндетті элементтері болып саналады:

- мақаланың тақырыбын жеткілікті түрде толық көрсетуі тиіс УДК индексі, одан әрі азат жолдан шегініс қарып түрі Times New Roman 11 кегль;

- орыс, қазақ және ағылшын тілдеріндегі автордың (теңавторлардың) аты (бас әріптермен) және тегі (барлық әріптер бас әріппен) қарып түрі Times New Roman 10 кегль, курсив;

- авторлар туралы мәлімет: регалия, авторлардың жұмыс орны және байланыс ақпараты (орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде), қарып түрі Times New Roman 11 кегль, курсив;

- мақала атауы бас әріптермен, майлы қарып түрімен (орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде), қарып түрі Times New Roman 11 кегль, ары қарай азат жолдан шегініс;

- мақаланың аңдатпасы және түйінді сөздер орыс, қазақ және ағылшын тілдерінде, қарып түрі Times New Roman 10 кегль.

- **Назар аударыңыз:** кез келген қысқартуға, оның ішінде аббревиатураға, түпнұсқа тілінде ғана рұқсат етіледі (өзге тілдік форматтарда мағынасы толық ашылып берілуі тиіс).

Мақала мәтінінің ұсынылған құрылымы:

1. Проблемалардың қойылысы.

2. Соңғы зерттеулерді және жарияланымдарды талдау.

3. Жалпы проблемалардың бұрын шешілмеген бөліктерін бөліп көрсету.

4. Зерттеу мақсаты.

5. Зерттеудің негізгі нәтижелері.

Мақалаларды табыс ету формасына қойылатын талаптар:

Мәтін электронды түрде табыс етіледі (e-mail редакция алқасына: vestnik_keu@mail.ru).

Мақалаға мыналарды (сканирленген түрде) тіркеу қажет:

- **ғылыми жетекшінің ұсынысын** (студенттер мен магистранттар үшін);

- **пікір** жазушының ғылыми дәрежесі мен координаттары көрсетілген, аталған зерттеу саласындағы маманның (сканирленген) пікірі (Қазақстанның, ТМД елдерінің және шетелдердің оқу және ғылыми мекемелерінде жұмыс істейтін оқытушылар мен ғылыми қызметкерлер үшін).

Редакция алқасының мекен жайы: Қарағанды, Академиялық көшесі,9, Қарағанды экономикалық университеті, 359 каб, т. +7 (7212) 44-16-24 (6500). **Email:** vestnik_keu@mail.ru

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Журнал «Вестник Карагандинского экономического университета» публикует статьи по следующим направлениям: Экономика, Философия, Педагогика, Юриспруденция.

Страницы журнала открыты для дискуссионных материалов, поэтому его содержание не обязательно отражает точку зрения учредителей и редакционной коллегии.

Передаваемые для публикации статьи должны соответствовать этике научных публикаций:

- Авторы несут ответственность за подбор и достоверность приведенных фактов, цитат, экономико-статистических данных, имен собственных, географических названий и иных сведений, а также за использование данных, не предназначенных для открытой печати.

- Фактические данные, все сведения, заимствованные из литературных и иных источников, а также цитаты, приводимые в статье, необходимо подтверждать соответствующими ссылками.

- Авторы должны соблюдать требования к публикациям.

- Не допустимым является представление плагиата в качестве оригинальной работы и публикация ранее опубликованной статьи.

Журнал «Вестник Карагандинского экономического университета» выходит один раз в квартал (четыре раза в год). При перепечатке ссылка на журнал обязательна.

По принятым к рассмотрению статьям в течение двух недель решается вопрос о потенциальной возможности их публикации. Окончательное решение принимается по результатам обсуждения на Редколлегии. Всю информацию о прохождении статьи авторы могут получить по телефону: **+7 (7212) 44-16-24 (6500)**.

Автор дает согласие на воспроизведение на безвозмездной основе в сети Интернет на сайте Карагандинского экономического университета Казпотребсоюза в разделе «Вестник КЭУ» электронной версии своей статьи, опубликованной в журнале «Вестник КЭУ». Автор исходит из понимания, что доступ к сайту не регламентирован.

Отклоненные статьи не возвращаются авторам.

Выплата гонорара за публикации не предусматривается.

Плата за публикацию рукописей составляет 5 100 тенге (эквивалент 12\$).

Внимание: Передача автором статьи для публикации в Вестнике КЭУ автоматически воспринимается как согласие с перечисленными положениями и требованиями этики научных публикаций.

Требования к формату текста статей:

- текстовый редактор Microsoft Word;

- шрифт Times New Roman 11 кегль (для основного текста статьи);

- одинарный междустрочный интервал;

- поля: верхнее, нижнее, правое, левое — по 2 см;

- абзацный отступ — 1 см.

Объем статьи в указанном формате не должен превышать 8 страниц.

Обязательными элементами публикации являются:

- индекс УДК, который должен достаточно подробно отражать тематику статьи, далее абзацный отступ шрифт Times New Roman 11 кегль;

- имя (с прописной буквы) и фамилия автора (соавторов) (все буквы прописные) на русском, казахском и английском языках, шрифт Times New Roman 10 кегль, курсив;

- сведения об авторах: регалии, места работы авторов и контактная информация (на русском, казахском и английском языках), шрифт Times New Roman 10 кегль, курсив;

- название статьи прописными буквами, жирным шрифтом (на русском, казахском и английском языках), шрифт Times New Roman 11 кегль, далее абзацный отступ;

- аннотация статьи и ключевые слова на русском, казахском и английском язык, шрифт Times New Roman 10 кегль.

- **Обратите внимание:** любые сокращения, в том числе аббревиатура, допускаются только на языке оригинала (в других языковых форматах должна быть приведена полная расшифровка).

Рекомендованная структура текста статьи:

1. Постановка проблемы.

2. Анализ последних исследований и публикаций.

3. Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы.

4. Цель исследования.

5. Основные результаты исследования.

Требования к форме предоставления статей:

Текст предоставляется в электронном виде (e-mail редколлегии журнала: vestnik_keu@mail.ru).

К статье необходимо приложить (отсканированную):

- **рекомендацию научного руководителя** (для студентов и магистрантов);

- **рецензию** (отсканированную) специалиста в данной области исследования с указанием научной степени и координат рецензента (для преподавателей и научных сотрудников, работающих в учебных и научных учреждениях Казахстана, стран СНГ и дальнего зарубежья).

Адрес редколлегии: Караганда, ул. Академическая, 9, Карагандинский экономический университет, каб. 359

т. +7 (7212) 44-16-24 (6500). **Email:** vestnik_keu@mail.ru

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

The journal «Karaganda Economic University Bulletin» publishes papers in the following areas: Economics, Philosophy, Pedagogics, and Law.

Papers are open to discussion, so their content does not necessarily reflect the views of the founders and the Editorial Board.

Manuscripts submitted for publication should correspond to the Ethics of scientific publications.

Authors are responsible for the choice and the accuracy of the facts, quotations, economic and statistical data, proper names, place names and other information, as well as the use of data which are inappropriate for public media.

The actual data and all the information taken from references and other sources, as well as citations given in the manuscript need to be confirmed by the appropriate links.

Authors should meet the publication requirements:

Original research papers can be submitted on the understanding that the paper was not previously published or under consideration for publication elsewhere. Please, avoid plagiarism!

The journal «Bulletin of Karaganda Economic University» is issued once a quarter (four times per year). In terms of reprint the reference to the journal is required.

The final decision about publishing manuscripts accepted for the submission is made within two weeks. The final decision is made according to the results of the Editorial Board discussion. Authors can get information about manuscript evaluation by tel.: +7 (7212) 44-16-24 (int. 6500).

By submitting a manuscript to the editor authors are deemed to have granted permission to publish free electronic version of the manuscript in «Karaganda economic university Bulletin» at the web-site of Karaganda economic university.

Author understands that access to the web-site is not regulated.

Rejected manuscripts are not returned to the authors.

Payments of honoraria for the publication are not provided.

The fee for the publication of manuscripts is 5 100 tenge (equivalent to \$ 12).

Please, pay attention that the submission of manuscripts for publication in the «Bulletin of KEU» automatically means that the author agrees with the provisions and requirements of scientific publications ethics mentioned above.

Format:

- Text editor — Microsoft Word;
- Times New Roman, 11-point font (for the main text);
- Single line spacing;
- Margins: head, bottom, right, left — 2 cm;
- Indention — 1 cm

The volume of manuscripts in the specified format should not exceed 8 pages.

Obligatory elements:

- the universal decimal classification index, which should reflect the research area of publication in details; indention; Times New Roman 11-point font;

- the name (in capital letters) and the surname of the author (co-authors) (in capital letters) in the Russian, Kazakh and English languages, Times New Roman 10-point font, italic;

- information about the authors: regalia, institution and contact information (in Russian, Kazakh and English), Times New Roman 10-point font, italic;

- manuscript title must be in capital letters, bold type (in Russian, Kazakh and English), Times New Roman 11-point font, later indention;

- manuscript's abstract and key words must be in Russian, Kazakh and English, Times New Roman 10-point font.

Please, pay attention that abbreviations must be in the original language (in other language formats full transcript should be given).

Recommended structure:

1. Problem statement.
2. Analysis of the recent research and publications.
3. Selection of the unsolved aspects of the problem.
4. Purpose of the study.
5. Main results.

Requirements for submission

Please submit all manuscripts to the Editorial Board in Word documents by e mail: vestnik_keu@mail.ru

Master and Bachelor students should attach:

- a scanned version of the scientific Supervisor's recommendation for manuscript submission.

- a scanned version of the review from the specialist in this area of research. The review should contain reviewer's scientific degree and contact information (for teaching staff, scientific researchers working in educational and research institutions in Kazakhstan, and other countries).

Editorial Board address: Karaganda Economic University, office 359, 9 Akademicheskaya str., Karaganda

Tel: +7 (7212) 44-16-24 (6500). E-mail: vestnik_keu@mail.ru

**ҚЭУ Жаршысы: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция
ЖУРНАЛЫ**

**ЖУРНАЛ
Вестник КЭУ: экономика, философия,
педагогика, юриспруденция**

**JOURNAL
Bulletin of KEU: economy, philosophy, pedagogics,
jurisprudence**

Мнение авторов не всегда отражает точку зрения редакции.
Перепечатка материалов, опубликованных в журнале, допускается только
с письменного разрешения редакции. Ссылка на журнал обязательна.

Басуға қол қойылды	26.03.2023	Подписано к печати
Пішімі	A4	Формат
Көлемі, ес. б. т.	11,16	Объем, п. л.
Таралымы	30	Тираж
Тапсырыс	№	Заказ
Келісімді баға		Цена договорная

**Редакцияның мекен-жайы — Адрес редакции
Республика Казахстан, 100009, г. Караганды, ул. Академическая, 9.
Отпечатано в типографии Карагандинского университета Казпотребсоюза.**